

AZ EMBERI HALADÁS TÁRSADALMI FELTÉTELEI ÉS AKADÁLYAI

1. Meddig haladhat kultúrában és civilizációban az emberiség? Nem fenyegeti-e dekadencia és visszasüllyedés? Elvontan az emberi haladás civilizáció és kultúra szempontjából szinte korlátlan lehet. Közelebbről nézve korlátokat szab annak magának a földnek fizikai életlehetősége, de ennél sokkal aktuálisabb kérdés a mai modern haladás kérdése az emberi társadalom emelkedési határainak elősegítő és gátló körülményei szempontjából.

A modern társadalom haladása és fejlődése azonban nemcsak kultúr-, hanem gazdasági szempontokkal is összefügg, mert ez a haladás nagyrészen technikai jellegű és technikai alapokra támaszkodik, melyek a gazdasági szempontokkal, és erőfeltételekkel szoros vonatkozásban vannak. Az emberi haladásnak a széles néprétegek között való elterjedése és megnyilvánulása szempontjából elsősorban ezt technikai tényezők biztosíthatják. Hiszen magának a modern gondolatközlésnek is modern technikai eszközei és módjai vannak, amelyek viszont gazdasági körülményekre támaszkodnak elsősorban, vagy nagyrészen. A gazdasági tényezők közé kell számítanunk, mint a technikai tényezők előfeltételei közé az anyag- és erőforrások kérdését.

A modern haladás ezenkívül, mint látjuk, egyúttal társadalmi tömegjellegű is, mert nem gondolható el olyformán, mint csupán egy pár bölcs vagy egy vékony gondolkodó rétegnek pusztán szellemi, filozofikus értelemben vett haladása többé, hanem olyanformán, amelyben a legtöbb ember, a nagy tömeg legalább is megtart egy bizonyos átlagos kultúr-színvonalat, azonkívül, hogy a haladás előharcosai következetesen mindig kitermelődnek a társadalomból. A modern

társadalmi haladás tehát, illetőleg a modern társadalom jelenlegi kultúrszínvonalának a fennmaradása, fenntartása és továbbfejlesztése is két dolgot, két tényezőt feltételez: az egyik az, hogy a társadalomnak nagy tömegei megmaradjanak azon a kultúrszín vonalon, amelyen most vannak, vagyis a tudásnak, igényeknek, kultúrélethelehetőségeknek legalább azon a színvonalán éljenek tovább, mint jelenleg és másodszer, hogy ezek között a társadalmi rétegek között mindig akadjon elegendő számban, megfelelő energiájú és tehetségű olyan ember, aki a jelenlegi állapotokat, a kultúrát, a gazdasági és tudományos színvonalat előbbre vinni tudja, akarja és akinek ezek a lehetőségek ebben a társadalomban megfelelő mennyiségben és minőségben megnyílnak. Egyrészt tehát a tömeg kultúrszínvonalának a le nem süllyedése, hanem előbbrehaladása, másrészt pedig elegendő számú és erejű olyan embernek a kitermelődése, létrejövése, illetőleg minden időben való készenléte, a kik a kultúra számára a haladásnak csúcsteljesítményeit, példáit, találmányait, útmutatását tudják megadni. A haladás megakadásának azonban be kell következnie, ha oly anyag- és erőforráshiány áll be, amely a létező és elért tudományos és technikai színvonal *dacára* már megakadályozza a termelésnek, a termelési meggyártási berendezéseknek, eljárásoknak kvalitatív vagy kvantitatív vagy pedig mindkét irányban való továbbfolytatását és csak alacsonyabb igényű termelést enged meg vagy az egyik, vagy a másik, vagy mindkét irányban.

2. Itt meg kell jegyezni, hogy az emberiség sorsára nézve ebben a tekintetben nem az az irányadó, hogy a tudomány mindenkori haladottsága szerint miféle anyag- és erőforrás előállítások lehetségesek *a jövőben*, hanem az, hogy az adott mindenkori időpontban a társadalom szükségleteihez mérten kvantitatív és kvalitatív mit és mennyit tud ebből *az adott időpontban* megvalósítani. Figyelembe kell venni, hogy a múlt *már* nem a miénk és a jövő *még* nem a miénk. Tehát csak a jelen az, amely részünkre mindenkor rendelkezésre áll. Ennélfogva nem az az irányadó az emberiség haladása szempontjából, hogy a jövő micsoda új eljárással, anyagforrásokkal, erőforrásokkal kecsegtet, hanem, hogy a mindenkori korok a maguk jelenében mit tudnak felhasználni. Ha tehát a tudás,

a haladás, a gazdasági alaptényezők és erőforrások tekintetében nincs meg az összeköttetés a jelen és a jövő között, akkor áthidalás többé nem lehetséges anélkül, hogy egy bizonyos visszaesés elő ne álljon.

Hiába ismer a tudomány egy bizonyos időpontban már például atomrombolás útján, vagy más fizikai vagy kémiai eljárások módján, a gyakorlatban meglévő eljárási módoknál sokkal hatásosabb és erősebb erő- és anyagelőállítás módokat, ha ezeket *kellő mennyiségben és minőségben* nem tudja a mindenkori jelennek számító időszakban akként rendelkezésére bocsátani az emberi társadalomnak, hogy velük pótolja az anyag- és erőforrások egyébként való elégtelenségét. Ebben az esetben tehát a dekadencia *már* beállott és *még* nincs elhárítva a társadalomra nézve. A dekadencia *határpontja* tehát az az állapot, amikor *a technikai* vonatkozásokkal bíró tudományos vívmányoknak gyakorlati keresztülvitelére és megvalósítására volna már szükség a társadalom komoly technikai és gazdasági szükségletkielégítésének *tovább-biztosítására*, azonban a megvalósítás *kellő mennyiségben és minőségben* a társadalomnak éppen a mindenkori *kellő mennyiségű és minőségű* erőforrás- és anyagiánya miatt nem történhetik meg, vagy nem történhetik meg többé.

Így például ma a modern tüzelőanyagok, a szén, de főleg az olaj rablógazdaságának a korát éljük. A benzinkorszak, amelyen a mai technika (repülés) nagyrészt alapul, csak rövidéletű lehet. Ha tehát a benzinkorszak virágzásán belül nem jutottunk el vagy nem jutunk el a *quantitative kellő mértékben érvényesíthető jobb erő- és anyagforráshoz*, a modern társadalomra nézve beállott már a dekadencia.

A technikai dekadenciát azonban a szellemi és természet-tudományos dekadenciának is követnie kell. Mégpedig először magának a modern szellemi színvonal társadalmi elterjedésének a mai viszonyok között a technikai és *quantitativ gondolat-terjesztő, elterjesztő körülményekkel összefüggő* mivoltánál fogva. A mai társadalomnak a mai átlagos szellemi és kultúr-színvonala ugyanis csak úgy tartható fenn, ha megvannak azok a technikai gondolatközlési eszközök és ezeknek anyagi és erőforrásbeli feltételei, amelyek ennek a színvonalnak fenn-

tartását és elterjedését a nagy tömegek között és azok számára biztosítják. Azonban a technikai dekadenciát a szellemi és tudományos dekadenciának követnie kell egyéb társadalmi okok miatt is.

A társadalmi mozgalmak szocialisztikus, kommunisztikus egyenlősítő, az egyéni kiválóságot visszatartó, visszariasztó annak érvényesülési feltételeit megakasztó okok ugyanis lehetlenné teszik, elnyomják türelmetlenségükkel az olyan társadalmi rétegek tovább fennállását, amelyek a szellemi és tudományos haladást hordozhatják. Az egyenlősítő türelmetlenség, mely megakadályozza egy szellemileg arisztokratikus réteg létrejöttét, fennmaradását, kitermelődését; megakadályozza ilyen réteg kialakulásának és fennmaradásának anyagi és jogrendbeli előfeltételeit, biztosítékait és így egyenlősítő türelmetlenségével kiírhatja egyúttal a kultúrának csúcsteljesítőit, vezetőit, útmutatóit. Tehetségtelen és kulturátlan átlagemberek szervezkedésének és élre jutásának érdeke, eszméi, hízelgései és propagandái sohasem pótolhatják a tehetség és jellem előrelátó, többet és jobban látó útmutatásait. Az emberi haladás dinamikus koefficiense ugyanis csak az átlagnál és átlagosnál kiválóbb valami lehet emberben és szellemben egyaránt. Az átlagon alul való minőségek érvényesülése és élrekerülése dekadenciát, visszaesést jelent. De nem jelent haladást csupán az átlagos minőségük élrekerülése és érvényesülése sem, különösen akkor, hogyha ez az átlag nem magas, nem haladó színvonalú. Az átlagnál, az egyenlőnél jobb, különb, tehetségesebb valami és valaki és ilyen valakinek és valakiknek elegendő száma és a gyakorlatban elegendő érvényesülési valószínűsége mellett haladhat csak valamely nemzet, nép vagy társadalom előre. Ezért rejtik már előre is a dekadencia forrását, előhírnöklését magukban az olyan társadalmi irányok és felfogások, amelyek a tehetség, tudás és szakismeretek lekicsinylésével, feltételeik megtagadásával csupán a sikert tartják egyedüli értékmérőnek. De egyúttal a sikert is csak annak a tömegekre durvánható érvényesülési formájában tudják észrevenni. Pedig a modern társadalom haladása és kultúrája nem annyira a forradalmak, a hódítók, a Tamerlánok, Dzsingiszkánok és Leninek sikerein alapul, hanem sokkal inkább már az

antik szellemi kicsiszolódás, az ipari forradalom és a természet-tudományok haladása és e haladást képviselő és felmutató sok tehetséges ember tudásának és szellemi örökségének a társadalom széles rétegeiben való továbbterjedése el nem vesztése és fennmaradása jelenti és biztosítja azt.

3. Ha valamely társadalmi közösség közéleti pozícióiban kevés a gondolkozó, a társadalmi, az emberi, a nemzeti és a gazdasági problémákat végiggondolni tudó ember, akkor ez okvetlenül szerkezeti, szervezeti és politikai dekadenciához vezet. De hogy ilyen emberek érvényesülhessenek, ahhoz okvetlenül kulturális előfeltételekre és olyan társadalmi szerkezetre, és állapotokra van szükség, mely az ilyen tulajdonságú és a közérdek érvényesítése és útmutatása szempontjából a közepesen felül álló embereket érvényesülni engedi. Ennek a lehetőségnek az ellentétét jelentik az olyan állapotok, amelyeknél minden érvényesülési lehetőség *csak egy bizonyos mozgalom irányán belül* lehetséges és ennek a mozgalomnak az érdekszempontjai elnyomnak minden magasabbrendű közérdekű meggondolást, sőt elnyomják az ezzel ellentétes, vagy teljesen meg nem egyező gondolatoknak propagálását is, különösen annak folytán, hogy épp a modern viszonyok között minden propaganda és a gondolatterjesztésnek minden eszköze és szerkezete egyetlen irány szolgálatába van állítva. Ezzel ellentétben minden más irány, felfogás, gondolatközlés szinte lehetetlenségre, némaságra van kárhóztatva. Pedig a közérdeket kifejezni, hangoztatni és hosszabb generációk sorsára vonatkozólag előre megérezni tudó emberek meggondolásai és útmutatásai csakis gondolatainknak elterjesztése és megértése útján lehetségesek. De csakis az emberi, nemzeti és gazdasági problémákat végiggondolni vagy tehetséges intuícióval áttekinteni tudó emberek alkalmasak mindenkor a fontosabb, a lényegesebb politikai cselekvésre és útmutatásra is. Vagyis ezen a téren is az okozati összefüggéseket végigtanulmányozni, megérteni tudó kellő tehetségű és kellő műveltségű, kellő áttekintésű emberekre van szükség. Hogyha tehát valamely mozgalom az ilyen emberek érvényesülési lehetőségeit irtja, és az élre, a vezetésre csak a mozgalom egyoldalú és szűk látókörnek megfelelő érdekszempontjait mérlegelő embereket helyezi, akkor a társadalmi, politikai, közéleti

dekadenciának okvetlenül be kell következnie, mert egy ilyen társadalomban a «the right man on the right place» elve nemcsak egy viszonylatban, hanem az egész vonalon következetesen kell, hogy zátonyra jusson. Nem lesznek tehát kellő emberek nemcsak a politikában, hanem a közélet más vonalain sem. A tudományban, a szakképzettséget igénylő pályákon és foglalkozásokban, a bíraskodásban, a közigazgatásban, mindenütt a közepesnél kiválóbbak, a szellemi és jellembeli tekintetben arravalóbbak háttérbe szorulása lesz a jelenség. Ilymódon a szellemi színvonalnak egy általános dekadenciája áll elő, aminek következménye előbb-utóbb, de teljesen bizonyosan a technikai minőségbeli hanyatlás is. Először a technikai eszmék részletbeli megvalósítása ütközik egyre több és több nehézségbe, azután maga a technikai eszmetermelés, a természettudományi szolgáltatás, meg úttörés is egyre izoláltabb és egyre légüresebb térben mozgó kell, hogy legyen. Ha most már, ami szinte elkerülhetetlen, egyes társadalmi, népességi, gazdasági vagy politikai válságok szerencsétlenségek, sorscsapások is súlyosbítják még a helyzetet, akkor az emberiségnek, illetőleg egyes népeknek új dekadenciája, színvonaluknak visszasüllyedése igazán nem elképzelhetetlen.

Az új barbarizmus elkövetkezése tehát *szociális* oldalról fenyeget és főleg innen indulhat el a kultúra elferdülésén, egyoldalúvá válásán keresztül, ha azoknak képviselőit az úttörőket, a tanultabbakat, a jobbakat, valamilyen társadalmi rendszer vagy tömegmozgalom a háttérbe szorítja. Új izlamok pusztíthatnak el ennek következtében minden velük nem egyező szellemi vívmányt és terméket, bármily beesések is azok az emberiségre nézve.

Balás Károly.

ILLÚZIÓK A MAGYAR KÖZÉLETBEN.

(Lélektani szempontok).

Magyar közéleti életet élő emberek körében régóta különös szerepet játszik az *illúzió*, mint valóságellenes magatartás. Úgy látszik, leginkább a középső rétegekben van meg s évszázadok óta állandó, bár hullámzik intenzitása, embert elfogó ereje; ez természetes. Régi illúzió pl. az «una eademque nobilitas», mely pusztá hipotézis; hite annak, hogy a középnemes is époly rangú, mint a főnemes, holott nem az. Látható ebben az, hogy az illúzió nem más, mint a valóság egy fokkal jobbnak látása, jórészben autoszugesztíó, melyre ráfanyalodunk, hogy helyzetünk rosszabb voltát ne vegyük észre. Az illúzió funkciója — önmagunk felemelése, de csak gondolatban; az árny megvan, de csak a fényt *akarjuk* látni. Az ily magatartás tehát elfordulás a valóságtól, *félig* realiztikus magatartás és így egyben öncsalás, délibábos képek melengetése.

De néha kígyót melengetünk a keblünkön: nagyon is megcsaljuk magunkat s durván megsértjük a valóságot, amelynek sötét vize fölött álltunk s nem vesszük észre, hogy kisiklott a palló lábunk alól. Az előbbi példa ugyanis csak azt mutatta, hogy a valóságot «egy fokkal» jobbnak szeretjük látni, mint aminő. Egy következő illuziófaj már «egyáltalán» nem kívánja látni a valóság sötét árnyékát: az ily illúzió *valóságellenes*, azaz *antirealisztikus*. Ilyen volt 1918 előtt az az illúzió hogy a nemzetiségek egykor «be fognak olvadni»; avagy: «aki magyar állampolgár, az eo ipso magyar», és szerves része a magyar államtestnek. Ez már önveszélyes, azaz egzisztenciális illúzió, mert mikor ezzel hitegette magát a politikai eszmélkedő, akkor vakká tette magát, csak nemzetiségi «izgatást» látott ott, ahol nemzetiségi szerveződés folyt s öntudatosítás — ellenünk.

Az illúziónak politikai-lélektani funkciója, szerepe: fél-tudatos palástolás, vagy alig tudatos *önbiztatás*, mely szinte

«akaratos» félálomba-ringatással ér fel. Különös törekvés ez: álomba ringatni magunkat s azt hinni, hogy ez az élet aktivitása, pedig ellenkezőleg: aktivitástól való elhúzóadás.

Más kérdés az illúzió mibenlétén túl jelentkező kérdés: mik az illúziók okai. Láttuk, vannak *félrealisztikus* és *anti-realisztikus* illúziók. Az okaik is valószínűleg mások, de bizonyára van közös ok is. Erre térjünk rá.

Sajátos élettény az, hogy a valóság *látása* többé-kevésbé kedves; kedves akkor, ha jól megy a sorunk, ha felfelé ível a sorsunk. Nem tudjuk a sorsot — ez elemi tény — mindig kedvünk szerint alakítani, sőt «sors» éppen az, aminek a lényege nem akaratumk szerint megy; a sors keze «érint» bennünket, mint valaminő idegen hatalom; a sors «sújt» bennünket, avagy hirtelen «ránkszakad», mint valaminő veszedelem. Sors az, hogy 1838-ban Pesten árvíz volt és semmiféle erőfeszítéssel nem tudtuk elhárítani; sors a tatárjárás, a török-korszak stb. Amikor tehát a sorsra mintegy rádöbbenünk, érezzük, hogy a mérleg nyelve nem akaratumk szerint hajlik, nem tehetünk «még több» akaratot az egyik serpenyőbe; az átbillen, mert a másik serpenyőbe akaratumk által lényegében érintetlen *hatalomtöbblet* került bele. *Erőaránytalanságról* van tehát szó, a kárunkra.

Ez bizonyára messzebb vezető, újabb szóval «sorstudományi» kérdés. De itt csak egy mozzanat érdekel: a dolog politikai lélektani oldala. Hogy a sors nem kedvező, rendszerint akkor érezzük, amikor *önkifejtésünk* elé mered súlyos akadály. Aki passzív, igénytelen, vagy sztoikus, az a sors lélektani nyomását vagy nem érzi, vagy «elvileg» elutasítja — ez utóbbi a sztoikusok nagy életművészeti szabálya. Nem kell szenvedély, éles akarás, s akkor nem is érezzük a sors gátját vagy ellenlökését. Lélektani oldalon kell a kedvezőtlen sorsot kivédeni: le kell apátiával becsülnünk a *pathos-t*, azt, amit aztán a kereszténység már mint «perturbatio animi»-t nézett le.¹ Már pedig az ön-

¹ Tudvalevőleg az ú. n. szenvedély évezredes lebecsülésével először Hegel állott szembe: «Es ist nichts Grosses ohne Leidenschaft vollbracht worden, noch kann es ohne solche vollbracht werden». Vannak, nagyon is vannak káros szenvedélyek, viszont a köznyelv is tud arról, hogy egyeseket «nemes szenvedély» fűt.

kifejtés alapján valaminő, elemi értelemben vett őserő, szenvedélyes erő, és pedig nemcsak szenvedélyes, hanem egyben eszes érvényesülésvágy áll.¹ Ez ágaskodik a világgal szemben, utat «tör» magának. És ha ez nem sikerül? Vagy nem lehet *kilátás* sem a sikerre? Akkor következnek — az *önlemondás*. Ámde nem következnek, mert van közben egy lélektani mentőöv: a kompenzálódás. Egy darabig abban a hitben «ringatjuk magunkat», hogy még nincs veszve semmi, a siker még vár reánk. íme, ez a sajátos lélektani melegágya az illúzióknak! Úgy áll tehát a dolog, hogy a sors és az akarat félrebillent mérlegén az utóbbi már könnyűnek találtatott, de az akarat — nem akarja még észrevenni, tehát ragaszkodik egy illúzióhoz.

Ebből következik, hogy az illúzió — mint önbiztatás — *pozitív* akarattáplálék lehet, tehát teremtő mozzanat — vannak *termő-illúziók*, — alkotásra-készülésnek sokszor illúzió a folytonossági biztosítója. Nem szükségkép az; lehet hogy egy illúzió egyszerűen kátyúba vezet s utána keserű kiábrándulás következik be. De lehet az is, hogy az illúzió akaratlan funkciója: átvezetni a nehézségeken, a vészes időszakon. Lehet az illúzió káros öntömjénezés, lehet, hogy üdvös bódítószer fájdalmak idején. Az illúzió mindenesetre *közömbösít* az élet nagyobb zökkenéseivel szemben; van valami benne, ami csendesít, vigasztal, nyugtat.² Az illúzió lehet persze izgatószer is, ám mindig a folytonosság fenntartása érdekében: áthidaló szerepe van.

Nézzük meg most az oly gyakori illúzióknak *társadalmi*

¹ Kornis is hegeliiesen kezdi, de aztán tovább viszi a szempontokat: «Ne higyük, hogy a pusztaság és magában nagyot tud alkotni megfelelő szenvedély nélkül. Az emberiség nagy, teremtő szellemei nem a hideg, szenttelen, hanem a meleg, szenvedélyes lelkek, akik azonban a szükséges pillanatban az ész motívumaira is hallgatni tudnak, s ha kell, magukat is le tudják győzni.» (Az Államférfi. II. 147.).

² Ebből következik, hogy a nagyon is megnyugodni szerető emberek görcsösen ragaszkodnak illúzióikhoz. Mintha az illúzió mentőöv volna! Sok embert ép illúzióikból lehet megismerni. Viszont igazi aktív emberek, akiknek cselekvés az életelemük, aktivitásuk arányában képesek levetni illúzióikat. A sors mérlegének egyik oldalába nagyobb és erősebb akaratot dobnak bele, ez az ő hitük, ezzel «fog-nak» győzedelmeskedni.

vonatkozásait.¹ Bizonyára régóta általánosan feltűnik, hogy az illúzióknak minő csekély szerepe van a főrangú rétegekben; ezek erősen realisztikusak, mert nem szorulnak rá a valóság kendőzésére, hiszen a valóság számukra nagyon is kedvező és *önkifejtésüknek* alig merül fel akadálya. Széchenyi magatartása is főúri helyzetével függ össze: ostorozza az illúziókat, lélektani szükségét egy parányában sem érzi. Az illúzió előtte idegen bolygó, távolról veszi észre, hogy ilyen is van. Már félresiklás az, ha hivatkozik népünk «keleti» vonására e ponton; szó sincs faji vonásról, tisztán rétegződési jelenség van előttünk.² Hogy mennyire társadalmi s ezen belül műveltségi rétegződésről van e ponton szó, mutatja az, hogy arisztokratikus körök tudnak leginkább uralkodó illúzióktól mentesülni. Az illúzió hiányos érzékleti adaton épül fel, ez a hiány pedig sokszor csak felületes megfigyelésre vagy a tulajdonképeni megfigyelés szándékának hiányára vall. A magasabb műveltségű réteg az, mely szélesen tud megfigyelni és tudatosítani.³ Észjárását ép ezért «hidegnek» tartják⁴ és érzik, kivált azok, akik kissé megtöltek illúziókkal. Ép azért a «hideg», illúziómentes politikus nehezen is tud népszerű lenni, hiszen az illúziók általában kedvesek, azokhoz a rendszeren nagyszámú illuzionisták görcsösen szoktak ragaszkodni. Illúziómentesítő művelet is rendszeren felülről szokott kiindulni.⁵ Ez is az illúziók társadalmi rétegződése mellett szól.

¹ Erre nézve aligha van irodalom. A közéleti (politikai) illúziókról csak egy kisebb, de jó tanulmány van: G. Adler: Die Bedeutung der Illusionen für Politik u. soz. Leben. 1904. A tömeglélektani irodalomban bizonyára sok — szétszórt — adat van. Trócsányi Gy.: Illúziók és eszmények a nemzet életében 1939. cikkét jelen fejtegetésem befejezése után olvashattam; a fenti társadalmi (rétegződési) szempontra ráeszmél, de nem fejtegeti,

² Jellemző példa Tisza István gr. illúziótlansága is.

³ Az illúziót ép az választja el a *politikai fikcióktól*, hogy csak ez az utóbbi a tudatos, míg az *illúzió* a tudat háttérben rejtőzik: attól való mentesülés tudatosulást kíván, önnevelésre támaszkodik.

⁴ Tanulságos itt ismét a Kossuth—Széchenyi párbaj: azt a «szív» jellemzi—sőt csodálatos illúzióeltelő képesség — ezt viszont az «ész» szavának uralma.

⁵ Illúziómentes, «hideg» szerepe van a diplomatának. Az is sajátosan beszélő tény, hogy ez az elem honnan származik. Kornis

Viszont ebből a társadalmi helyzetből és az illúzió természetéből következik, hogy mennyi irracionális lendítőerő is veszhet el illúziók hirtelen lerombolása közepett, ha időközben új illúziók nem kezdik el munkájukat, mert végre közös illúzió is valamiféle alapnak számít az együttélésre, együttműködésre. Igaz, hogy ez csak egy bizonyos ködös állapotban való együttléteket jelent és sok értéke aligha lehet.

Szemben a főúri réteggel, ott vannak lent a szerényebb, sőt az «alacsonyabb» rétegek. Csodálatosképpen ezen a tájon is nagyon csekély az illúzió szerepe. A paraszti ember különösen realiztikus; vaskos realitásérzéke van, «önző» és nyers «érdek»-embernek érzik általában. Az is. Nincs rá módja, hogy más legyen, mint talajhoz rögződő, mozdíthatatlan elem. Illúziókat nem «táplál», nem melenget félálmat és önigazolást — ez számára fényűzés. «Wille zum Schein» (Nietzsche) előtte élettelenes. Illúziófényűzés és gondolati jelenátfestés helyett egyszerű tömondat az élete: dolgozom; dolgoznom kell. Muszáj. Illúzióra nem szorulása mögött ez áll: nincs önkifejtő, felfokozott életterve, nincs tehát lemaradásérzése sem, így illúziószükséglete sem. *Megmaradni* akar (utódaiban is) és ehhez teljeseen elégséges a maga rideg valóságérzéke.

Menjünk egy fokkal feljebb a városi-ipari munkásréteg felé. Itt is van már illúzió, ám ez ép sajátos illúzió, tömeglélektani alapú. Tömegek korában élünk és a nagyvárosok adják a tömegeket, az «embersűrűs gigászi vadont». Már első sóban kellett volna megjegyeznünk, illúzió a lélektan oly jelenséget ért, hogy van ugyan érzéki megfigyelésünk, de ehhez sokat hozzáfűzünk, van egy-egy halvány megfigyelés-adalék, amely azonban nem vezet kerek képre, az csak egy-egy észrevétel-töredék: az illúzió *hozzáfest* a töredékhez valamit, ami végre képpé egészítődik ki. Hogy kerek képet megfigyeljünk, általában kell bizonyos megfigyelési fegyelem, jártasság, módszer és — idő. Az, ami a nagyvárosi tömeglélektanban megjelenik, nem más, mint futó suhanás a megfigyelések terén, vázlat és

írja (Az államférfi, 1933. II. 272. 1.): «Olyan országokban, ahol a demokrácia a politikában egészen háttérbe szorította és jelentéktelenné tette az arisztokráciát, a diplomaták jórésze még mindig a főnemesi sarjából való.»

rögtönzés. Van ugyan valami, amit a tömeglélek észrevett, de ez csak ép indulása a megfigyelésnek, zavaros, első vázlat. Értelem is akar beleköltözni, tehát kerek «egésszé» kell lennie, hogy érthető legyen. Csak megfigyelés-sor után lehetne előttünk valamiféle egész, ehhez azonban hiányzik az — idő. így esik meg, hogy a tömeglelkű ember — a tömeglény — «egészet rögtönöz» valaminő apró észrevételből, töredékből. Mit tesz tehát? Illúziós «kiegészítésre» vágyik, ehhez pedig — neki — elég egy kis, apró töredékadat. És ha csak ily apró realitástörmelék akad kézbe? Ott van a nagy indító: a remény. A töredékes látás a reménykedés melegágya. Ez a remény színezi tele az életet, a társadalmat. Varázsszó: a «reform». A városi tömegember korlátlanul szabadjára engedi képzelőerejét, legtöbbször sajtósugallásra. Íme, ez az állapot sajátos illúzióáramlatot szül, amelynek alapja a töredékmeglátás, a sietés. Ismerik ezt a tömegagitátorok; ezzel a városi tömegre jellemző illúziószomjúsággal tudják «orruknál fogva» vezetni a szenzációéhes tömegeket.

Itt az ily, nagyvárosi illúzióáramlatot nem az «önkifejtés» vágyával magyaráztuk, hanem a nagyvárosi embertömegek lelki töredékességével, sietősségével és hiányzó realitásérzékével — ép ellenkező ez a paraszti emberek vaskos realitásérzékével. Nálunk a nagyvárosi illuzionizmust a kommün korában lehetett megfigyelni.

De végül — újból — megjelenik az önkifejtés, mint ok az illúzió keletkezésére: a hazai középosztályban, mely évszázadok óta sínylődőben volt, azaz alig volt. Nézzünk a múltba. A középnemesség harcias erényei a XVIII. század 2. évtizedében hirtelen devalválódtak. Birtokára húzódott a kis- és középnemes, de ott meg a gazdasága nem hozott érdemleges hasznot, a «saját zsírjába fulladás» állapota következett be. Jött tehát az új — mentő — illúzió: «extra Hungáriám non est vita». Íme, az ily illúzió nemcsak öncsábítás, de önvigasztalás is. List der Vernunft? Nem! List der Unvernunft. Nem volt más kivezető út, *kellott* csalnia — enyhén, de állandóan — a szegényedőnek és szegénykedőnek önmagát. A XIX. században következett a városi élet, majd a kapitalizmus. A középrétegek az élet főáramán megint kívülmaradnak; idegen városaink-

ban s idegen szellemű üzleti vállalkozásokban megint nincs lelkileg otthon. így a középrétegű ember a politikára adja újból magát. Viszont a kiegyezés jogilag megmerevítette a helyzetet, itt «kiélni» magát — kellő *Önkifejtésben* — nem volt képes egyetlen aktív politikai elme sem. Csak a másodrendűnek, a félig «önleszerelőnek» volt megfelelő az akkori helyzet. Ekkor is *kellott* illúzió: ez a jogállam korlátlan szabadság-illúziója. A szabadság igéje¹ táplálta a »függetlenségi« középrétegű tömegeket. A szabadságige a közjog formáiban élte a maga világát. Az volt a jelszó, hogy ha «jogilag» függetlenek vagyunk, valóságban is azok vagyunk.² A valóság sokszor ellentmondott ennek,³ éreztünk bizonyos nyomásokat. De végre is a fő illúziót nem bántotta semmi, abban tovább élt a közpsziché. A középosztály a kapitalisztikus szabadvállalkozás korában kiváltképpen nálunk láthatta azt, hogy az ő «szabad» cselekvése még csak lehetséges valamennyire, ha megmarad a helyén, de már a felemelkedése elé gátak emelkednek. Ugyanakkor pedig az iskolázás révén alulról egyre gyorsabb iramban emelkednek fel soraiba mások és egy középosztálybeli zsúfolódás kezdi leszállítani a színvonalát. Így válik magatartása egyre konzervatívabbá s egyre inkább hajlamos arra, hogy a régi idők emlékeit őrizze — legalább illúzióikban. Sajátos, elmerengés-szerű állapot kísérője ez, amelyet nem ismernek igazi, aktivista és szerencsésebb rétegek.

Végül jött a háború dura necessitása; ezt el kellett viselni, át kellett vészelni. A háború végén egyszerre jött a súlyos mondás: «Elvesztettük a háborút». Utána kaotikus bizonytalanságérzések ideje következett be. Az öröklött illúziók kezdtek ingadozni s újak próbálkoztak hatalmukba keríteni

¹ V. ö. A szabadsággeszme tragikuma. Társad. Tud. 1926. évf.

² V. ö. Kornis pregnáns megállapítását: «A magyar állam de jure való önállósága arra a fikcióra csábította a nemzetet és legjobbjait, hogy a magyar állam de facto való önállóságát is hirdették: a *tényleges* magyar hatalom illúzióját keltették.» Az államférfi. I. 167. 1.

³ Külön tanulmányt igényel a liberalizmus és demokrácia körében található illúziók megvilágítása, melyet itt nem is érinthetünk. Az utóbbiit főképp külföldi példák világíthatnák meg, úgyszintén azt is, hogy illúziók hogyan növekednek, szinte kodifikálódnak «ideológivá», vagy mint újabb szóval jelzik, mítoszokká.

a lelkeket, de nem nagy sikerrel: talán egy «igazságos» béke fog segíteni, talán az emberi belátás, a józanság, avagy — végül — «Európa» érdeke.

Jött Trianon; ez aztán világos béklyó volt annak, aki belül érezte az önkifejtés parancsszavát. Íme, a történeti helyzetek egész sorozatáról van szó; mindenütt a közép rétegek számára akadályok, árkok, béklyók. Ily előzmények mellett éppen nem csoda, hogy állandó szükségletet éreztek emberek illúziók iránt, de az végre is megrokkant.

A mi évtizedünk különös, illúzióelvető jellegű. Mutatja, hogy megerősödött az akarat s nem akar behúzódni illúziók félálomszerű önvigasztalásaiba.

Megrajzoltuk egy probléma körvonalait, ismertettük egy lélektani kutatás szempontjait, melyről eddig tudtommal sehol sem esett szó. E probléma ez: van sajtászerű, *állandó* szükséglet illúziók iránt, de rétegenként más, s a legfőbb: a lelki *kompenzálódás* után való vágy egy réteg szorongatása közepett. Másik ok a társadalomszemléleti *hézagok* bő sora, melyeket illúziókkal próbálnak kiegészíteni. Bizonyára mindezek a kiindulások rászorgálnak arra, hogy a társadalom konkrét talaján, a történetben, a kutató további adatokat keressen, s a társadalomtörténeti képet ezzel bizonyára nem kis részben tudja teljesebbé tenni.

Dékány István.

NÉPERŐ, NEMZETERŐ, ÁLLAMERŐ.

Ma, amikor a gondos nemzeti önvédelem minden erőt szolgálatába akar állítani, elsőrendű feladat annak vizsgálata, hogy a nép szaporulati rekonstrukciója, — a nemzet, mint folytonos értékigénlés és értékformálás, — az állam, mint naponkint megújuló uralomgyakorlás, szervezés és védelem, — milyen erőknek műve s azok milyen összefüggésben állanak egymással, megvalósulásuknak mi az eredménye, működésüknek milyen akadályai vannak?

A keletkezés és újrakeletkezés ezen tényezőit nem méltatja figyelmére — úgy látszik — építeni a romokon kívánó, csak a jövőre tekintő, magabízó és türelmetlen akarat, köteles vállalnia azonban a monomániás megoldás következményeiért a felelősséget s azokért eleve — az elmarasztalást is. Egyébként is. a szenvedély, vagy egy jelentős problémára összpontosult figyelem, azt eredményezheti, hogy az élő egésznek, az egységnek látása megszűnik, a figyelem kórosan megszűkül és a részt egésznek vélve nem látja annak igazi jelentőségét, egyéb, talán fontosabb alkotó tényezőkkel való összefüggését. Gondoljunk másfelől arra is, hogy mennyi túlzásnak forrása a kétségbeesés és alaptalan pesszimizmus, amelynek szülője szintén nagyon gyakran a tények nem ismerése, vagy az azokat irányító elvek és törvényszerűségek figyelembe nem vétele.

«A néperő csökken» — halljuk gyakorta. — «A népnek nincs ellenállóereje. A nemzeti erő elevensége és megújító ereje aláhanyatlik. Az állam ereje nem elégséges ahhoz, hogy a nemzet a maga önálló létét, mások segítsége nélkül és nemzeti öncélúsága jegyében élhesse.» — De azt is mondják, hogy csak a néperő fejlesztése, az állam minden áron való erősítése segíthet az egészségtelen közállapotokon. Mi van mélyebb tartalom ezekben a különböző jelszavak formájában jelentkező állításokban?

A nemzeti közösség tagjaiban él egy sajátos erőélmény, amelynek felismerését könnyűvé tette az elmúlt két év tapasztalata. Eddig is gyakran hallottuk: «ha húszmillióan lennénk, minden másképp volna», ami azt jelentette nyilvánvalóan, hogy «ha erősebbek lennénk», akkor nemzeti feladatainkat tökéletesebben oldhatnók meg. Ezek a szövegek azonban gyakran arra szolgáltak, hogy igazolják az erőfeszítésről való lemondást, a küzdelemtől való visszahúzódást, az adott lehetőségek legjobb kiaknázásának elmulasztását. Az 1938. év őszén fenyegető háborús veszedelem alkalmával elemi erővel jelentkezett azonban egy dühnek minősíthető közhangulat, ingerülten kutatva, melyek voltak azok a feladatok, amelyeknek idején való elvégzése esetén erősebbek lehetünk volna államilag, nemzetileg, népileg. Az volt az egyik napról a másikra kialakult közmegegyezés, hogy mulasztások történtek a szervezés területén, a nemzeti szellem nem volt elég éber és egységes, erkölcsi hatóereje elgyengült; de minden irányú kritika alapját az a hit képezte, hogy magát a néperőt, az anyagot, jónak és értékesnek tartottuk s a hibát más tényezőkben kerestük. Önön erőnk átélése, amely lehet erő-, érték- és hatalomtudat, a gyengeség és pedig mértékében nem indokolt gyengeség érzetét váltotta ki, — ugyanakkor, amikor az idegen és ellenséges erők (különböző okok következtében) jobban szervezettségének elismerése elől nem lehetett elzárkózunk. S az a mód, ahogyan az idegen erő teljesítményeit egyes csoportok vagy rétegek értékelték, egyben arra is figyelmeztetett, hogy úrrá lett a nemzet életére végzetessé válható oly megegyezés, mely a mulasztásokat nem esetlegeseknek tekinti, hanem nemzeti karakterünkből kifolyólag végzetesnek tartja. Nem a hibákat, hanem önmagukat leplezték le ily módon. Más országok, nemzetek elért eredményeiről, teljesítményeiről a legteljesebb elismerés hangján szólhatunk Ugyanis, de magának az erőnek bámulata azonban, amely azokat létrehozta és megalkotta, a teljes tehetetlenség és férfiatlanság, ez esetben az impotentia publica magatartása. Egyértelmű ez azzal, mintha valaki egy szép és egészséges gyermeket látva, rajongva arról áradozna, hogy milyen pompás apja lehet a gyermeknek.

Aki belső váddal kapcsolatban látja az erőszervezés és kifej-

tés hiányosságait, az mindig «erős», «erősebb», mint a feladat, érzi az erők jobb kifejtésének lehetőségét és egyben kötelességet is. A közönyös nem vesz tudomást erről a feladról sem, lelki abszintizmussal él egy olyan «társadalomban», amelynek zajló erői nem érintik.

Továbbá: mert érzéseink szerint nem fejtettük ki a nemzeti közösségben rejlő képességeket és energiákat, azok értékének, jelentőségének félreismerése is jelentkezett, túlbecsülve a maximálisan lehetséges erő kifejtés határait. A reális politika előfeltétele, hogy időről-időre kipróbáljuk amit tudunk, amire képesek vagyunk, — itt nyitva marad természetesen az a kérdés, hogy vajjon a békében végzett teljes erő kifejtés milyen mértékben fokozódhatik háború idején.

Annak megállapításához, hogy a nemzeti közösség tagjaiban él saját erejének élménye, fűzzük hozzá: az élet lehetetlenné válik, ha állandóvá lesz az az érzés, hogy «van erősebb»: nem szükséges Hobbesnél keresni igazolásért segítséget — a magyar nemzet nem érezte magát soha, mint nemzet legyőzöttnek. Valahányszor háborút vesztett, nem erősebb nemzet győzte le, hanem «külső» és «külsőleges» hatalom, szerszám a végzet markában, fenytett meg vétkei miatt egy-egy bűnös nemzedéket. S a magyar ember ereje, hogy nem zavarja lelki életét az «erősebb»-től való félelem.

A maga gyengeségét és védtelenségét nem szükségképeinek érző embert, aki a mulasztások okait és okozóit nyomozza indulatosan, nyilván nem fogja annak fogalmi elemzése megnyugtani, hogy mi a nemzet és mi a nép? Arra kell választ adnunk, hogy az, amit «erő»-nek, a nép, az állam ereiének érez. lényegében mi és milyen tényezők eredője, hogyan függenek egymással össze, miképpen befolyásolják egymás működését? S az ú. n. korszerű reformok is új megvilágítást kapnak az említett kérdések vizsgálatával.

Programmunk e tanulmány keretében bizonyos törvényszerűségekre való rámutatás lesz. A *rámutatás* külön tudományos feladatnak tekinthető. A figyelem előterébe az *egészet* állítja, mert mint utaltunk rá, a cselekvésben élő ember hajlandó csak *részeket* látni, s feltárja az alkotó tényezők összefüggését és egymásrautaltságát. Mindezt azonban nem a régmúltat idézve

cselekszi, mint a múzeumi *vezető* Madách falanszterében, hanem sokkal inkább úgy, mint ahogy az élettan professzora demonstrálja valamely tételének igazságát az élő testen.

A rámutatás és a publicisztika rokonsága nyilvánvaló. De míg a publicisztika elsősorban és majdnem kizárólag meggyőződésekből fakad, ismeretanyaga teljesen át van színezve valamilyen program propagálásával, s a célja elsősorban az, hogy meggyőzzön, valamire rábírjon, — az elmélet embere, aki a rámutatás funkcióját vállalja, ezeknek az élő meggyőződéseknek bensőséges voltát, élményszerűségét tudomásul veszi ugyan, de nem kerül varázsuk alá, hanem az ott élményszerűleg jelentkező átélt ismeret, gondolati elem vagy ítélet sor tudományos értékét igyekszik — bizonyos mértékben leleplező tendenciával, azaz érzelmi színezetétől megfosztva — feltárni. Ezen munkája közben anélkül, hogy a kelleténél jobban elmélyítené a kérdést, demonstrálja a rejtőző törvényszerűséget és rámutat az objektívnek tekinthető tudományos eredményre.

A következő vizsgálódás elsősorban politikai szemlélet eredménye, programmszerűleg szorítja tehát háttérbe a szociológiai szempontok érvényesítését. Nem tér ki tehát részletesen a problémával kapcsolatban a társadalmi alkotó erőkkel való összefüggések feltárására, a társadalmi miliőt, valamint a földrajzi történeti hatótényezők jelenlétét azonban beszámítja. Lát három megkülönböztethetőnek vélt erőcsoportot és azokat nem erőszakolt fogalomnak, hanem realitásnak érzi és a vizsgálat eredményeként annak is tudja. Ezt a valóságot vizsgálja, a valósítás akadályait, annak megghiúsulásából következő helyzeteket, valamint a valósítást elősegítő lelki tényezőket is.

A kérdés ilyen feltevése jelentőséggel abban a normarendszerben bír, amelyben irányító érték a szabad nemzeti közösség és annak keretei között gazdagodó emberi személyiség. A magyar nemzeti lét jelene által kiváltott probléma tehát elsősorban; konkrét gondolkodás eredménye. A felmerülő kérdéskomplexumot azonban szimptomatikusnak tekinthetjük, úgy hogy az, így látott, az ilyen hangsúllyal tárgyalt probléma az európai kisállamok valamennyijét érinti.

Nyilvánvaló, hogy a következő fejtegetésekben az *erő* szónak nem természettudományi jelentése van, felesleges volna

annak segítségével keresni a megoldást. Erő itt a megvalósítás minimumát legalább valószínűsítő, a cselekvésig érő, izmosodó karat—életerő. Nem a lélek ellobogó lángja, hanem annak eredményt felmutató energiája. A formáló akaratnak azt a legkisebb vitalitását, realizáló képességét jelenti, amely mellett a csoport, a közösség a maga sajátosságában exisztálni képes. Gondoljunk srre a tételre: valamely csoport ereje nem tagjainak nagy számától, és az alkotó egyesek kimagasló értékétől, hanem tagjai között fennálló szolidaritástól függ elsősorban. Az erő itt azt jelenti tehát, hogy a csoport mint olyan, a maga sajátosságában fennmarad, fejlődőképes, ellenállóképes, való vagy vélt rendeltetésének meg tud felelni. Van tehát valamely kollektívum, csoport formálásához szükséges lelki erők együttesének egy bizonyos kvantuma s a formáló akaratot, az alapul szolgáló és az azt kiegészítő lelki, szellemi és jellembeli képességekkel együtt csoportterőnek nevezhetjük.

A csoportterő az a minimális erő, amely mellett a csoport meg tudja tudatos vagy ösztönös célját valósítani. Egy sajátos funkció elvégzéséhez szükséges lelki és szellemi tényezők együttesének hatáskifejtést valószínűsítő minimuma tehát. A társadalmi alakulatok közül a csoportnak mindig van célja: egy vagy több, világosan meghatározható és elhatárolható, vagy egymásba folyó, egymást kiegészítő és áthatóan módosító, tudatos vagy tudattalan. A csoport tagjai ösztönösen élhetnek a cél szolgálatában vagy ismerve és felismerve tudatosan munkálhatják azt. Hit él bennük a cél elérhetőségében, érdemességében vagy értékességében — s él bennük ezeknek különböző mértékű és színezetű igénylése. Ezzel kapcsolatban hit él bennük vagy számítás a csoport fennmaradásának idejét illetőleg. Az emberi alakulatok leíró osztályozása ezeknek a tényezőknek figyelembevételét nem mellőzheti. Itt csak azt emeljük ki, hogy vannak lelki készségek, szellemi képességek, amelyek a csoportcél megvalósítását valószínűsítik vagy lehetővé teszik: van teremtő és eszmelató, eszmét felismerő vagy célt kitűző képesség, van erőket rendező és kivitelező akarat és cselekvés s mindezek együtt, egymást áthatva azt eredményezik, hogy a csoport «önmaga» tud maradni, megfelel céljának és rendeltetésének.

Mi okozza, hogy ezek az egyéneknben élő lelki képességek,

tendenciák úgy működnek össze, hogy abból hatás lesz? — Milyen módon befolyásolják egymást csoport és egyén? Ezek vizsgálata már további szociológiai feladat, ez alkalommal mellőzzük, ép úgy mint az egész folyamat társadalmi előfeltételeinek, társadalmi tényektől való függésének vizsgálatát, — még ott is, ahol ezeknek az itt vizsgált erőknek politikájáról van szó, ami legtöbbször nem más, mint a társadalmi előfeltételeknek legkedvezőbb alakítása.

A néperő, nemzeterő, államerő társadalmi tényszerűsége vitán felül áll. Nyilván nemcsak egy «fogalmat», fogalomkonstrukciót élünk át, amikor a német nép egészségét, a francia nemzet kultúráját vagy a fasiszta állam rendező erejét tudomásul vesszük. A jelenség leírására törekszünk itt s azt kérdezzük, hogyan függenek össze egymással, milyen természetű egymásrataltsáruk, milyen funkciót végeznek, milyen rendeltetést töltenek be ezek az erők, miközben hatásukat kifejtik.

Az úgynevezett erőviszonyokat eddig inkább abból a szempontból vizsgálták, hogy azok az államon belül miképen érvényesülnek: egyes társadalmi rétegek vagy csoportok a politikai hatalom elnyeréséért küzdöttek, azzal a céllal, hogy uralmi helyzetet biztosítsanak önönmaguk számára. Vagy pedig — s ez volt a leggyakoribb eset — az állam erejét nemzetközi viszonylatban tárgyalták, az ellenséges térben, mint a háborús konfliktus esetén győzelmet biztosító tényezők összességét. Itt a nemzeti államot alkotó három erőtegyező, erőnyaláb leírásához szolgáltatunk adalékokat és szempontokat, a lelki tényezőkre irányítva figyelmünket. Ez a megszükités például azt jelenti, hogy ebből a szempontból vizsgálva, a hadsereg ereje, a haderő: nem a jó felszerelés vagy a csapatok jól ellátottsága, hanem harcos lelkület, harci szellem, bátorság, fegyelem; szervező és parancsoló erő a vezetőkben, — a célnak ismerete és szeretete, amelyért küzdeni kell, amelyiket megvédeni kell. Az előbb említett felszereltség és ellátottság tudata azonban már a csoporterőhöz számít.

Nem térünk ki a csoporterő működésének általános leírására sem. Van erő, amelyik vissza van fojtva, de mihelyt tere és lehetősége van, azonnal kifejti hatását («Blutdruck» túlnépesített térben). Van, amelyik az ellenálló gátakig sem árad el, mert

közben elpocsolyásodik vagy magába szívja, életerejét elszikkasztja a puszta létküzdelem. Van az erőnek ál-megjelenési formája. Az erő látszata különböző fontos szerepet tölthet be. A lelket tarthatja a közösségben, amíg az igazi megerősödés bekövetkezik — s félrevezetheti az ellenséget (statisztikai jellegű hamisítások pl.).

Különböző tényezők együttműködnek, eredményük problémánk szempontjából valami, amit néperőnek, nemzeterőnek és államerőnek nevezünk. Ha ezeket abszolút gátló, külső romboló körülmények nem akadályozzák, vagy belső elrenyhülés nem következik be, akkor mint eredő előttünk áll a nemzeti, állam s azt mondhatjuk, hogy ezek az erők megfeleltek rendeltetésüknek, belső alkotó elvüknek.

Bár elég gyakori ezeknek a kifejezéseknek használata, kialakult jelentésük egyfelől nagyon szűkkörű, másfelől teljesen széjjelfolyó. A köznapi szóhasználatban tehát teljesen ingadozó értelemben fordulnak elő s így az a biztonsága nincs meg az embernek, ami a már kialakultabb és egyöntetűbb szóhasználat eredménye. Jó nyelvérzékére, a fülére nem bízhatja magát az ember, plátói recept módjára ilyen módon nem igen dolgozhatja ki e kifejezésekben rejlő fogalmi elemeket. A tudomány aránylag ritkán operál ezekkel a fogalmakkal. Van természetesen kivétel is, csupán Petraschek állambölcseleti nagy művére utalok, amely lényegében véve az államerők elemzése.¹

Összefoglalva a mondottakat: a csoporton belül élő egyes embernek sajátos erőélménye van; kívánja, hogy az erő minél teljesebb legyen s az erő kifejtés lehetőségei megteremtessenek; ezt illetőleg felelősséget érez és felelősséget állapít meg másokkal szemben; az erő jelenlétét különbözőképpen ítéli meg, pesszimisztikusan, optimizmussal, vagy reálisan. Ezeket, az itt vizsgált erőket, csak az ismerheti fel, aki azokat mint feladatokat képes átélni. Az élmények más és más természetűek, ha saját nemzetünkre vagy idegenre vonatkoznak.

A néperő, nemzeterő, államerő együttes működésének, hatáskifejtésének eredménye: a nemzeti állam. A három tényező közül jelszóvá vált a néperő és programmá az államerő fejlesztéséé.

¹ Petraschek Karl: Philosophie des Staates. Zürich—Leipzig. 1938. 664 l.

tése; a nemzeti erőre, úgy látszik, rossz idők járnak. Ez a tények feltárásának eredményeképp súlyos tévedésnek fog bizonyulni, mert, amint Réz Mihály írta: «A nemzet az erő».¹

II.

A néperő, a leggyakrabban használt, az utóbbi időkben, a három kifejezés közül. A néperő politikája vagy a néperő védelme elsősorban családvédelmi intézkedések, a népesség szaporodását előmozdító rendszabályok és törekvések együttesét jelentette és csak a legújabb időben bővült célkitűzése oly mértékben, hogy az a nép egészségének védelmén, a faj fenntartására irányuló akarat ébrentartásán kívül, nagyobb gondossággal foglalkozik azokkal az erkölcsi, lelki és társadalmi tényezőkkel, amelyek mind együtt jelentik a néperő hatályos védelmét és fejlesztését.² Ez a néperő politika már a nemzetté válás szempontjai szerint igazodik úgy, hogy szükséges két néperőfogalomnak megkülönböztetése, a bővebb értelemben vetett etnikai erőnek nevezve. Ez már a nemzeterő egyes alapvetően értékes elemeit is magában foglalja.

A szűkebb értelemben vett néperő jelenti azoknak a tényezőknek eredőjét, amelyeknek következtében valamely nép szaporodik. A magyar néperő fejlődése pl. azt jelentette, hogy a történet viszontagságai felett győzedelmeskedve, a magyarság megtartotta életakarát, számban gyarapodott. Ez az erő mérhető, eredménye számlálható, mint a népesség fejlődése s más népek szaporodásának egyazon korszakban megállapított mértéke számszerűleg melléállítható. Ha pl. tudjuk, hogy a magyarság száma 1000 körül 300.000 volt, 1400-ban 3,000.000, 1750-ben 4,800.000 stb.³ stb., úgy a néperő értékének megítéléséhez fel kell kutatnom a különböző belső (faji, lelki) és külső (történeti és társadalom-struktúrában adott) tényezőket, amelyek együttes eredménye volt a népességnek ez és ez a száma. A néperő tehát legszűkebb értelemben véve életigenlés, a fajfenntartásra irá-

¹ Réz Mihály: Tanulmányok. Bpest. 1909. 223 l.

² V. ö. Szombatfálv György: A néperő védelmének munkatervéhez. Társadalomtudomány. 1935. é. f. 54—60. 1.

³ Ajtay József adatai.

nyuló akarat valamely népi közösségen belül. Ennek biológiai, lelki és társadalmi tényezői vannak. Biológiai jellegűek az egészséges fizikum, az életösztön, a népesség faji tulajdonságai. Ezek a tényezők egy szóval foglalhatók össze: egészség. A lelki tényezők: az önmaga folytatására irányuló, ha úgy tetszik nemesebb faj fenntartási akarat, amelynek szublimált formája a nemzedékekben való gondolkodás. Ehhez járul az életküzdelem vállalása s járulnak mindazok a lelki tényezők, mint amilyen a munkabírás, okosság, józanság, szorgalom, amelyek körülágyazzák az élniakarást mint vezérmotívumot és végül azok a szellemi erők is, amelyek az etnikumban élnek s amelyek legkiválóbbja az anyanyelvet teremtő, fenntartó és gazdagító erő. Mindezeket együtt: erkölcsi egészségnek minősíthetjük. Ami a néperőt pusztítja, az: betegség. Állandó és átmeneti betegségek: a fizikai és a lelki erőt pusztítóak, belsők vagy inkább a társadalom rovására írhatók. Ilyen betegségek a rendszerezést mellőzve a felsorolásban: tüdővész, alkohol, elmebetegség, egyke, nőtlenség vagy betelnyésztés stb.

Csak röviden utalunk a társadalmi tényezőkre, amelyek vizsgálata azonban a kérdés teljes megvilágításához feltétlenül hozzátartozik. Ilyenek a megélhetés, a népsűrűség foka, a korosztályok megoszlása, a foglalkozás, a népesség fajilag homogén volta, a családi élet erkölcse, az állam irányító beavatkozása, a közműveltség foka stb. stb. Ezeknek a kérdéseknek részletes taglalását e vizsgálódás folyamán mellőzni fogjuk.

Kérdés, hogy a gazdasági (gazdálkodó) erőt a néperőhöz számítsuk-e. A felelet elől kitérhetnénk, mert hiszen ez a felsorolás: néperő, nemzeterő, államerő politikai síkon törekszik egységesen zárt lenni. De mégis rámutathatunk a következőkre: A gazdasági erő lelki tényezői, a szervező erőtől eltekintve, mint amilyenek a létfeltételek biztosítására irányuló akarat, a munka vállalása, munkabírás s szorgalom a néperő alkotó elemei. Ez a gazdasági erő anyaga a nemzeti erőnek is, amely a gazdasági akaratot úgy formálja, hogy az a nemzet szellemének megfelelő legyen. Az államerőt pedig az jellemezhetné, hogy a gazdasági életet jogilag rendező és irányító szervező tevékenysége a fenti szellem érvényesülését biztosítsa.

A néperő egészséges szaporodás esetén betölti azt a teret,

amely az övé, úgy hogy ott más népek helye nincsen. Itt persze figyelembe veendő a gazdálkodás különböző formái, épúgy, mint a vagyon- és jövedelemmegoszlás tényei is. Figyelmen kívül hagyjuk természetesen az aránytalanul nagy teret. De ebben az esetben is azt mondhatjuk, hogy a néperő a rendelkezésre álló térnek népességgel való betöltésére törekszik. A néperő funkciója tehát elsősorban az, hogy az államerő által megvédett kereteket kitöltse, népességgel és munkával. Elsősorban: mert hiszen az egészséges néperő fejlődésének az állami keret nem feltétlenül végső határa.

Ha a néperő bármi okból csökken, akkor különböző következményekkel kell számolnunk. Idegen népek telepednek le vagy idegen népeket telepíthetnek le, vagy idegenek szivárognak be a csökkent értékű néperő által be nem töltött területre. Lehet, hogy ez a betelepedés vagy beszivárgás hasznot hajt a néperő szempontjából. Felébred a védekezés ösztöne, az idegen ellenséggé válik, ezáltal a néperő csökkenése esetleg átmenetinek bizonyul csupán, vagy a régi vér felfrissül és vérkeveredés következtében egy más életakarátú nép születik, amely esetleg nagyobb néperővel fog rendelkezni. De bekövetkezhetik a néperő rohamos csökkenése következtében a nép teljes kipusztulása, vagy bekövetkezhetik nagyobb mértékű keveredés esetén az őslakók etnikumának elhalványulása, aminek következtében esetleg a sajátos nemzeti célkitűzések iránt is közönyössé válik. Jelenthet idegen népek betelepődése gazdasági háttérbe szorulást és egyéb hátrányos helyzet alakulásokat is, ha a betelepültek érdekeit védő külső erők az őslakókat óvó államerővel szemben akarataknak érvényt tudnak szerezni.

A munkának és szorgalomnak megcsökkenése, nem kielégítő volta szintén azzal a következménnyel jár, hogy idegen néperő: munka és szorgalom nyomul be a ki nem töltött «gazdasági» térre.

Az idegen etnikumú elem jelenthet előnyt az államerőre átmenetileg vagy állandóan, s a nemzeterőre is, ha azt nem hamisítja meg, ha a nemzeterő elég életerős ahhoz, hogy az etnikumukból származó érzelmi-akarati szuggesztíókat úgy tudja fel dolgozni, hogy az számára hátrányt nem jelent.

A biológiai jellegű, sőt az etnikummal átszínezett jellegű

élni akarás a társadalom minden rétegében megvan és ennyiben mindenki nép, a nemzeti állam közösségén belül. A néperő egyformán fejti ki hatását ma már a társadalom egyes rétegei között, legalább is túl vagyunk azon a fejlődési fokon, ahol csak az alsóbb osztályokra nézve volt kötelező, mondjuk paradox fogalmazással, a gyermekáldás vállalása. S a néperő fontosságának felismeréséből folyó kötelességtudat egyaránt élhet s egyformán élnie is kell a közösség minden egyes tagjában. Az izoláció, ennek a kötelességnek tudomásul nem vétele, vagy az az ellen való lázadás azt jelenti, hogy az egyén léte a csak egyéni létre korlátozódik, nem folytatódik, mert nem él benne töretlenül az önmaga folytatásának s a közösség fenntartásának ösztöne. Ezeket a negatív magatartásokat így lehet összefoglalni: «nem akar nép lenni». Ennek a magatartásnak szociológiai kifejtése tanulságos volna úgy az egyke, mint a házasságtól való tartózkodás problémájának megvilágítása szempontjából. Egyesek indokolt, vagy szórványos ilyen magatartása egyébként előnyt is jelenthet a köz számára. De jaj a nemzetnek, amelyik nem akar többé «nép lenni».

A néperőnek ez a legszűkebb értelemben vett funkciója az állami tér kitöltésére irányul. A töretlen faj fenntartási akaraton kívül hatnia kell a lét gazdasági megalapozottságára irányuló vélelmeknek is. A nemzeti állam célkitűzése szerint az élni akarás ezenkívül még olyan lelki tényezőkkel gazdagítandó, szellemi tartalommal olyan módon nemesítendő, hogy ha az értéklátás és értékakarás képességei nem is születnek még meg, de legalább annak előfeltételei meglegyenek, legalább is értéksejtésről beszélhessünk. Már nemzeti jellegű etnikai erőről lehet szólanunk ebben az esetben. Ez a néperő még nem öntudatosan sorsvállaló, de a tudatosság fogyatékoságait egészségesebb reakciói, ösztönéletének töretlensége, lelkének egységessége pótolják. Örök alapja és előfeltétele ez az értékes magasabbrendű élet kifejlődésének.

A néperő számszerű eredményei a legszélesebb társadalmi rétegnél, a dolgozó népnél mutatkoznak természetszerűleg. Lelkükben is ők leginkább «nép», csak nép, amelyet a nemzeti és állami erő csak érintett még, de nem szellemített át. Az ily értelemben vett nép azonban egyre nehezebben választható el a nemzettől, az a nép t. i., amelyiknek más értéke nem volna,

mint az, hogy szaporodik, a munkáskezet és a katonát adja az államnak. Ha nemzeti öntudata halkabb, vagy kulturális formáló akarata még ki nem alakult is, de a nemzeti erő érzelmi tényezői gazdagabbak esetleg, nagyobb értéket jelentenek, mint a felsőbb rétegekéi.

A néperő további jelentése és jelentősége, hogy még formába nem öntött és felhasználatlan energiájú, potenciális erő. Ez is feltalálható minden társadalmi rétegben. A néperő eszerint még nem szublimált erők együttese is. Mert ennek érezzük (és tartjuk), a megújulás forrásának, felfrissítő erőnek is számít. A szublimált erő, ez esetben a nemzeti erő, eljuthat a fásultság és az önmagával szemben való bizalmatlanság terméketlen korszakáig. A sok szerelmi kalandon átment férfi tapasztalatokban gazdagon, terméketlenül pazarolhatja el életerejét, míg az, aki nem ment át a szerelmi kísérletek hosszú során, alkalmas lehet minden tapasztalat nélkül maradandó kapcsolat létesítésére. A friss néperőből táplálkozó nemzet erő hajlékot építhet, amelyben nemzedékek oltalmat találnak. De a néperő frissesége is lehet — illúzió. Más fogalmazásban, a nép, mint értékes emberrezervoár él a köztudatban, ahonnan a nyersebb, de erősebb «elemek» érkeznek. Így az is lehet a néperő szerepe, hogy a látszatnagyságokat időről-időre kiirtja a nemzet életéből, mert képviselőinek látását nem homályosítják el a felsőbb rétegekhez tartozókat kötő tekintetek. És mert propaganda által irányítható tömegerő is egyben, — fel lehet használni az igazi értékek kipusztítására: jól kidolgozott technikája van ma már ennek a műveletnek.

Itt érintjük röviden a népállam és a népi politika kérdéseit. Mi az, ami a népi erő köré fonódó lelkiséget ma olyan ígéretessé teszi? Miért bízuk az ember a népben, amikor már senkiben sem bízunk? Még őszinte erő, töretlen és egységes. Harmónia van a lelki képességek között és megvan az erőt adó földhöz való közelség. Az e körülmények által determinált erkölcsi magatartás megbízhatósága. Homogén fajiság. Ezekért tekint a bizonytalanná vált önmagáról megfélekedezett vagy egységes értékrendet kialakítani nem tudó kultúrakarat a túlterhelt és gyengülő politikai formálókészség, vagy a megtámadott védő és szervező erő az egészség erőforrása után.

A népállam programja különben egyáltalában nem egységes. Legszélső negatív programját könnyű megállapítani. Csökkent értékűnek, sőt feleslegesnek minősíti a nemzeti kultúrát és a nemzeti államot, illetőleg azoknak hordozóit, mert ellenük különböző szempontokból kifogásai, sőt vádjai vannak. Legtúlzóbb és legveszedelmesebb formájában az ilyen érzelmi színezetű népi politikának eredménye, a néppé válás, homogén tömeggé válást jelent, ahol programmszerűleg semmi a horizontálistól eltérő, abból kiemelkedő differenciációnak értéke nincsen. Jelenti tehát a nyers erő síkjához való visszatérést, azt, hogy újból az államok keletkezésének korához térünk vissza. Ez a primitív állapot semmiesetre sem lehet érdeke kis nemzeteknek, amelyek csak minden értékes erejük érvényesítésével tudják különlétüket naponkint kiharcolni. Kishatalmat csak a szellem szabadsága tehet nagy nemzetté.

Ez a program különben azon az előfeltevésen épül fel, hogy a nép maga a *nemzet*, helyettesítheti azt, ami azt jelenti, hogy minden tagja egyformán átéli a nemzeti létet és egyforma eredményt biztosító akarattal tudja szolgálni az állam céljait, ha azonnal nem is, de rövid fejlődés után, feltétlenül. Ebben az értelemben véve a népi politika hirdetése egyszerűen azt involválja, hogy a konkrét hatalmi tagozódás változtatandó meg. A feltörő népi erő új hatalmi megosztást kíván. így a társadalom nélküli nivellált, hierarchia nélküli állam a valóságban ismét csak átmeneti lehet, ami egyébként természetes, mert hiszen az egyes emberben lakó különböző mértékű és színezetű lelki képességek újra és újra meg fogják teremteni a társadalomban a hierarchiának valamely formáját.

Ha a népi erőt tágabb értelemben veszem, mint etnikai erőt, akkor különösen a nemzeti és államalkotó erők csökkenése esetén érthető ezeknek az erőknek nagyra értékelése, de mégsem olyan módon s mértékben, mint amilyenben a túlzó népi politika programjában részesül. Mert hiszen ha a néperőt jelentőségénél nagyobb mértékben becsülöm meg, akkor értékké emelem az amorfot, azt, ami még nem alakult ki. A nép fontosabbá válik, mint a nemzet a maga kialakult erkölcsi rendjével, — többet jelent, mint az állam kialakult jogrendjével, intézményeivel és hatalmi apparátusával.

A néperő kultuszának nagyobb mértéke akkor válik indokolttá, ha a felsőbb rétegek homogeneitását akarjuk ily módon elérni, — ha a nemzeti erők hivatott képviselői pl. egy háború következtében megritkultak, vagy egy ilyen háború veszedelme fenyeget, — szóval ha a népnek, a nemzeti feladatra fel kell készülnie, illetőleg annak megoldásában az eddiginél sokkal nagyobb szerepet kell vállalnia. Az ú. n. népi politika e téren is hajlandó túlzásokra, amikor a jövőt véelve szolgálni, csak a tömegekre van tekintettel, a magasabb igényeket pedig, azok értékét nem ismerve, indokolatlanul hanyagolja el.

A néperő több tényező eredője. Más és más népeknél a kiegészítő, értékes tényezők különbözők lesznek, nem ugyanabban a tulajdonságban bíznak azok, akik a népben bíznak, esetleg a bátorságban, vagy a józanságban, — másoknál a szorgalomban vagy a vallásosságban fognak bízni.

Végül pedig az természetes, ha valamely «nép» szét akarja törni azokat a formákat, amelyek számára akadályt képeznek, ez esetben ideológiai síkon értéktelennek minősít minden kialakult, politikai formát, értékrendet vagy történeti gondolatot. S az is érthető, hogy ezt az ő érdekeit szolgáló népi ideológiát másokkal is elfogadtatni igyekeznek.

A helyes és józan népi politika tehát jelenti a népnek nemzeté emelését, a szabad cirkuláció megteremtését, hogy azok, akik a nemzeti és államerő gyarapítására alkalmasak, a megfelelő helyre kerülhessenek, de nem jelenti a nemzeti erő értékességének tagadását, sem azok egészséges hordozóinak háttérbe szorítását. Nem jelentheti a nemzet szelleméből kinőtt rend rombolását, sem annak a magatartásnak széttörését, amely mint tradíció, az állami formáló akarathoz sajátos stílusát adja.

III.

A nemzeti erő értéklátó és értékvalósító erő. A nemzeti erő hittel formáló akarat, amely megteremt egy olyan eszmét, amelyben az örök értékek sajátos módon és egyszeri különös arányban vannak együtt, szóval kialakít egy értékrendet, amelynek

teremtse azt a közösségi formát, amely éli ezeket az értékeket, ápolja azokat, továbbadja s az etnikumban adott elemek a nyelv és emlékezés felhasználásával következő nemzedékeknek a nemzetikultúra segítségével. Az az erő, amely az emlékezés által az értékes múltat jelenné varázsolja, s annak szellemében új és új célt tűz a közösség elé. A nemzeti erő: az értékes élet akarása, az értékes életet lehetővé tevő közösség megteremtése által.

A nemzeti erő tehát egyfelől kiformal egy sajátos értékrendet, azokat a normákat, amelyek a «nemzeti» közösség életét szabályozzák. Amikor azt mondom, hogy a nemzet egyenlő egy értékrenddel, ez azt jelenti, hogy van egy olyan sajátosan kialakult értékrend, amelyiknek neve: nemzet. A nemzet tehát egyfelől értékrend, normarendszer — a legátfogóbb és a legnagyobb hatású ma — egyéb értékrend vagy normarendszer mellett, az örök értékek egy sajátos rendszere. Másfelől azonban ez az erő áthatja és formálja a közösséget, ez az értékrend teszi nemzetté — amely, mint nemzet, egyik formája a közösségeknek. Ha a nemzetben csak értékrendet látok — úgy, mint társadalmi alakulatról, csak népről beszélhetnénk. Ez nem indokolható. Ha a népi közösséget a nemzeti erő áthatotta, a nép nemzetté fejlődött, amely nemzetben működnek továbbra is a népi erők.

A nemzeterő érvényre juttatja a maga értékeit az egyes emberrel szemben, a közösségen belül élő csoportok szempontjaival szemben, — arra törekszik, hogy a nemzeti közösségen belül élő népek is elismerjék annak becsét s idegen nemzetek is, mint emberi értéket vegyék tudomásul s mint ilyent övezzék rokonszenvével. Az erő itt azt jelenti, hogy az értékesség élménye győzzön — váljék uralkodóvá pl. az inkább gazdasági szempontok szerint igazodó életterületen is — s arasson állandó diadalt az idegen értékrendből kiáradó erőhatás felett. A disszimiláció pl. a nemzeti erő veresége egy más nemzeti erővel — sőt idegen népi erővel szemben, amikor a nép a közös származás tudatát, a faj magasabb rendűségének hiedelmét, tömegvonzást, a gazdasági elv érvényesülését jelenti egyidejűleg.

A nemzeterő jelentőségét foglalja egy mondatba Ravasz László, amikor meghirdeti, hogy a szép dal tovább él, mint a legbölcsebb törvény. S a nemzeti értékrend közössége ma az,

amely lehetővé teszi, hogy ne érezzük magunkat mások eszközének.

A nemzeti erőt alkotó lelki tényezők: a külön létre való ráébredés, annak tudata, — önértéktudat — annak átélése, hogy létének értelme csak ebben a formában van — e létforma veszélyeztetettségének átélése, — de mindezek alapján hit az érték örökkévalóságában. Közösségi érzés, amely tudatos és parancsoló, amelyet erősít a küzdelem közössége, az átélt nagy küzdelmekre való emlékezés, a jövőt formálni akarás, célokat kitűző erő, az anyanyelvet gazdagító gondosság, a lét problémáit magyarázó, az élet értelmét kereső, a szépért sóvárgó erő. A jog és méltányosság szerinti rend megteremtésére törő vágy, a kialakult közösséggel, a kultúrával, a hatalmi renddel való azonosság érzése és tudata.¹

Amiként a néperő kitöltötte az állami teret és megakadályozta, hogy azt más nép foglalja el, hasonlóképp a nemzeterő funkciója az, hogy a nemzeti közösség mintegy létünknek egyedül értelmet adható értékrend objektívációja folytatódjék és ne legyen irányító ereje más politikai és kulturális létformának, mint a sajátmagunkénak, amelynek értékességét élményszerűleg átéljük és igazoljuk a nemzeti közösség sorsával való azonulással s a kultúra kifejtésével.

A legfőbb közösségi erőt, a legértékesebb alkotó erőt a nemzeti erő jelenti, ez az értékes forrása és ebből árad szét a néperőt és államerőt tápláló sajátos életelv is. Átala rendeződik a nép statikus tömege nemzedékek egymásután következő dinamikus rendjébe, általa fejlődik a dolgozók társadalma a nemzeti munka szolidáris közösségévé² s általa lesz a védelem és a harc közösségéből értékeket, a «nemzeti» formájában megjelenő humánusot védő alkotmányos állam.

¹ Concha, Renan, Ortega y Gasset neveit említem itt csupán mint akiknél a felsorolt tényezők először szerepeltek, mint a nemzeti lét alkotó elemei.

² A nemzeti erő alkotja a társadalmi eszmét is. A nemzeti és a szociális eszme viszonyát itt teljesen mellőzöm, mert azt «A magyar szociális eszme» c. tanulmányomban fogom vizsgálat tárgyává tenni.

elemek betelepítése és beáramlása esetén mégha az aránylag nagymértékű is, az egészséges nemzeti erő biztosítani tudja az értékrend folytonosságát s fenntarthatja új nép alakulása esetén is. Idegen államerő behatolása esetén, ami pl. szervezetek, intézmények átvételében jelentkezhetik (ilyen módon hat t. i. az idegen szellem a szervezőkön keresztül, akik inkább értékvédők, mint értéklátók vagy értékalkotók) ismét a nemzeti erő az, amelyik a nemzeti személyiség legfőbb oltalmát jelenti, így válik világossá, hogy miért járt a magyar szellem egész történelme folyamán eszmei segítségért Svájcba és Hollandiába, Parisba és Londonba, s az is, hogy kockázattal jár, ha az állami és nemzeti gondolat hordozását egy teljesen azonos, szűk rétegre korlátozzuk s hogy miért válhatik veszedelmessé, ha a tudományunk «hivatalos jellege van» stb. stb.

Épügy mint a néperő, a nemzeterő is csak akkor teljes hatáslehetőségű, ha az a közösség minden tagjában él. Azonban míg az a mondjuk: norma, ami a néperő kifejtését kívánta, az élet akarása, a fajfenntartás parancsa volt s így általános, mindenki által élhető, különbséget elsősorban az egészség mértéke jelenthet — addig a nemzeti erő legnemesebb feladatainak megvalósítása nem adatik meg csak keveseknek. A nemzeti társadalmon belül tehát a különböző társadalmi rétegek a nemzeterő értékesége szempontjából különbözők lehetnek. De hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a nemzeterő ösztönös megalapozását kitevő erők teljes elterjedésére számíthatunk. Ilyen a sorsközösség érzése, vagy pl. a nemzet fennmaradásába vetett hit. Ezek azok az erők, azok a tényezők, amelyek a nemzet öntudatalattijába, a népbe nyúlnak vissza s ez teszi érthetővé a népi erők fontosságának, a formáló akarat önbizalmának megtörése vagy veszélyeztetése idején való hangsúlyozott elismerését.

Ha egy nemzet még ereje teljében van, a legmélyebb megdöbbenéssel ébred rá arra, hogy az, amin egész élete felépül: a népi erő, sorvad — és a közösség pusztulásához vezet. Ilyenkor hangzik fel az a kétségbeesés, a nemzeti lét veszélyeztettségét átélőknél — amit a költő szavával lehet legrövidebben érzékelteni: «Ne még, ne még — agyam még eszmetűzben ég».

A nemzeti erőnek szétterjedése lehet gazdagságának követ-

kezménye. Szétárad és áthatja a közösség minden egyes tagját. Lehet a nép követelő kultúrszomjának következménye is, amikor esetleg nem fogja kielégíteni az, amit szellemi táplálékban a neki rendelt vezetőktől kaphat.

A népnek, amíg életerős, új politikai formát, új értékrendet, létének értelmet nem adhat idegen.

Az idegen nemzeterő igénybevétele, ha az a nemzeti kultúrának egyetemes emberi értéket jelentő terméke, csak áldásos lehet, mert hiszen ez jelenti az utat a humánus felé. Így cserélődnek ki új eszmék, így kap egyik nemzet a másiktól új gondolatot, új indításokat. Természetesen az egészséges fejlődés csak az lehet, hogy a nemzeti szellem átformálja az idegent, feldolgozza az attól kapott impulzust és csak azt veszi át, ami legbelsőbb lényegének megfelel. Ha a hatószellem teljesen idegen, úgy az hatástalan marad, semmiesetre sem hat a nemzeti közösség inkább ösztönös tagjaira, — a hatáslehetőség bekövetkezte esetében pedig a honi szellem idegenné válik, mássá lesz, meghasonul vagy elsorvad. Nem tud irányt mutatni többé az értékes életre vágyó feltörő lelkeknek s azok tájékozatlanul a káoszt készítik elő vagy idegen szellem irányítása alá kerülnek. Ha megfelelő külső hatás vonul meg az idegen szellem mögött, az állam felbomlása is bekövetkezhetik.

IV.

A vizsgált erőrendszerben az értéksejtő néperő és az értékformáló nemzeterő mellett, az államerő elsősorban értékvédő erőnek tűnik fel. Védi a népi erőt a népességet és munkájának eredményeit; a nemzeti erőt, a nemzeti közösséget és alkotásait; védi önmagát, a kialakult állami formát és annak intézményeit. A népi közösség nemzetté fejlődésének kereteit biztosítja; a nemzeti közösség belső formájának külső, szervezeti formát ad («la nation organisée») s a megalkotott államot újra és újra teremti, egyben óvja az ellenséges erőrendszerek támadásai ellen. Szervező erő tehát, de uralkodó és irányító erő is.

Mint szervező erő rendet teremt, jogszabályokat alkot, a közösség általa jogközösséggé válik. Szervezésével mindig egy fejlődési pillanatot rögzít, — a rendnek mégis olyannak kell

lennie, hogy ne merevítse meg a hatalmi viszonyokat, ne kösse gúzsba az életet, hanem hagyja meg a lehetőségét a fejlődésnek. Bár ezt igyekszik elérni — a fejlődés előidézője mindig a nemzeti erő lesz és marad. Mintahogy a nemzeti erő mind a három tényezőre vonatkozólag eszméket alkot és eszméje van az egész erőrendszer összefüggésére vonatkozólag is, az államerő szervező tevékenysége kiterjed az egész rendszer működésének biztosítására, külső kereteinek megteremtésére. Közbelép mindannyiszor, ha a tényezők valamelyike túlteng vagy pang, vagy ha valamelyik önmaga nem képes feladatait ellátni, vagy sérüléseit gyógyítani. A szervező tevékenység alapját az a lehetőség képezi, hogy a keret élettel telhetik meg. Kant figyelmeztet, hogy becsüljük meg a formát, mert az tartalommal telhetik meg. Ez a tétel az állami lét lehetőségeinek egyik alapfeltételét tartalmazza. Nem azt jelenti azonban, hogy a keret, a forma *teremti* meg a tartalmat. A nemzeti fejlődésének külső feltételeit biztosítja csak az állami keret, — de nem *okozza* a fejlődést; a gazdasági erőt védi a jogrend, de nem tudja életre hívni, ha az nincs adva a néperőben (az anyagi erőforrások mellőzése természetes ebben a gondolatmenetben).

A szervezés lényegében véve: áttekintés, előrelátás, terv, tervszerű hatályos irányítás, »cselekvéssé izmosodó gondolat« (Katona József kifejezése). — Ennek megfelelően, a szervezet exekutív munkásainál: megbízhatóság, értelem és szorgalom. Hogy a szervezés hatályos legyen, — az irányítóknak és irányítottaknak azonos szellemi közösségben kell élniök. A szervezés előfeltételeit a nemzeti erő teremti meg.

A jogrendet szervező erő, amelynek alapját a nemzeti erő képezi és hatályosságát az uralkodó erő garantálja — egyaránt feldolgozza a nemzeterő által termelt eszméket és az uralkodó erő által sugallt, a hatalmi rend biztosítására irányuló kívánságokat, valamint önmagára irányuló reflexió eredményeképp, szervező tevékenységének biztosítását célzó feladatokat — olyan módon, hogy a nemzeterő által átitatott közösség azt elfogadni hajlandó legyen.

Ezt a jogközösséget az egyes embernek a fenyegető «más»-tól való félelme teremti meg, az az érzés, hogy van «veszedelmes erősebb», amint erre már Hobbes rámutatott. Ez alapjában véve

a rend iránt való elementáris vágyakozás, a biztosítottság keresése, eredményeképp az egyén félelme szűnik. — Ezt a jogközösséget azonban kiegészíti és áthatja az uralom közössége, amelyet a hatalomvágy teremt meg, legnemesebb megjelenési módjában, a politikai formáló akarat («quid divinum», «virtu»)¹ Az egyes ember hatalomvágya azonban csak fellobbanó, mihelyt valaki a vezetést elvállalta, szívesen leköszön és hatalomvágya, uralkodási ösztöne szűkebb szférában keres magának kielégülést. A nagyobb közösségért való felelősségtől így szabadul. Ez az uralkodó erő alkotta az államot s annak fennmaradását is csak a uralomra termettség megingathatatlan tudata biztosítja. Ez a hatalom teljességére törő, ez a minden kockázatot vállaló erőtudat egészíti ki az összehasonlítást nem tűrő nemzeti önértéktudatot. — Az állam újra és újra alkotásának feladata azt jelenti, hogy bizonyos történeti helyzetekben felmerülhet az eszközökben nem válogató uralmi rend megteremtésének szükségessége. A jogi normák a nemzeti államon belül arra törekcszenek, hogy ezt a nyers uralkodó erőt domesztikálják és átszellemitsek stb., stb.

A szervező és uralkodó erőből álló államerő működésének eredménye az állam, egyfelől normarendszer, azon a nemzeti közösség által használt eleven normáknak, ezen normákat megtestesítő működő intézményeknek összefüggése és összessége, amely az érintett közösség kívánságainak megfelelő vagy legalább az által elfogadott szervezettségben azt a célt szolgálja, hogy ez a közösség más közösség eszköze ne lehessen, magukat egyesek és csoportok keretein belül biztonságban érezhessék.

Másfelől azonban azoknak az állampolgároknak és az állam területén lakóknak közössége, akik ezeknek a normáknak szabályozása alatt állanak, azok szerint cselekszenek. Amelyik normarendet nem élük többé, az már csak *holt* normarendszer mint ahogy vannak holt nyelvek, amelyeket senki sem beszél, bár lehetnek tökéletesebbek, mint az élő nyelvek egyike vagy másika. Frivol hasonlattal: a bridge-játék szabályai, ez egy időtlenül érvényes »normarendszer«, de *egy* bridge-parti: a szabályok és négy élő játékos együtt, amint a szabályok szerint

¹Freyer. Hans: Machiavelli, Leipzig 1938 172i; 131 1,

játszanak. Az államerő épügy mint a nemzet-erő kettős feladatot lát tehát el: normarendszert alkot és erejével azon munkál, hogy az el is fogadtassák. Ehhez kell erejének lenni. Rendelkezésére áll a kényszer — mert irányítását nem kizárólag az engedelmség ösztönéből vagy belátásból fogadja el az egyes ember; a nemzet-erő szuggesztióit szeretettel és bizalommal fogadja be a közösség, mert ott teljes az azonosság. Az állammal szemben ez nem lehetséges, mert mindig van benne valami, ami «gépezet».

A védő erő, csak mint szervezettség, az államerő műve, — vele abban együtt van néperő és nemzet-erő. A hódító erő — ismét a három tényező együtteséből keletkezik, de úgy az uralkodó erő, mint a nemzet-erő értékrendje sajátos szerepet játszanak benne. De vessük fel azt a kérdést is, hogy az államerő, mint formáló akarat kifelé, más államok felé, csak mint harci egység és teljesen zárt jogrend jöhet számításba, vagy pedig az egyes államok építenek együtt valamit, van-e ilyen tendencia? Ebben a munkában talán szerepe mégis inkább csak a nemzeti erőnek van, mint értéklátó és formáló erőnek?

Már utaltunk eddig is azokra a lelki tényezőkre, amelyekből az államerő alakul. Kiegészítőleg, az uralkodó erő: erő és értéktudat, parancsolni és diszponálni tudás, formáló akarat, energia, ösztönös tájékozódás a politikai szférában; másfelől: engedelmség, lojalitás, hűség.

Az államerő a kollektívum minden egyedében él, annak kialakításához mindenki hozzájárul, mint az állam polgára, mint katona, mint jogok és kötelességek alanya. De, amiképp a nemzeti erő értékesebb hordozóit egyes társadalmi rétegekben véltük nagyobb számban fellelhetni — így az államerő még sokkal inkább egyfelől kialakult csoportokba, másfelől szervezetekbe és intézményekbe összpontosul. Egyesek szerint az állam ereje elsősorban a férfi-közösségek egészséges szellemétől függ, mint amilyen az államférfiak, a nemzeti elit közössége, a hivatalnoki kar, a véderő.

Ebből következőleg az államerő politikája, egyfelől bizonyos lelki készségeknek ápolását fogja jelenteni, amelyekre mindenkinél számítunk, de ugyanakkor jelenti az említett közösségek szellemének ápolását — ami ismét csak a nemzeti erő segítségével lehetséges.

Az állam szervező ereje betölti az állami teret és szervezésre másnak csak átengedett hatáskörben van módja. A hatalom közössége is magába foglalja az egész állami közösséget — más nem gyakorolhat főuraimat — más nem vállalhatja a közösség egészének vagy legfőbb értékeinek védelmét. (Ösztönös tiltakozás az ellen, hogy olyan valaki, olyan réteg védje a közérdeket, akit arra a közösség nem tart hivatottnak.)

A nemzeti állam szuverenitása meggondolásunk alapján a következőképpen alakul: teljes az állam szuverenitása, ha a néperő betölti a rendelkezésre álló teret és ezáltal megakadályozza hogy oda más behatoljon és jelenlétével valamilyen formában befolyásolja az állami akarat alakulását vagy érvényesülését. Ha a nemzet a sajátmaga értékrendszerében élve feleletet tud adni a lét minden kérdésére a maga erejéből és ebben a szellemben tudja a jövő útját kijelölni, új célokat kitűzni. Ha szellemileg uralkodik tehát az állami teret betöltő nép felett, anélkül, hogy más szellem ebben befolyásolná, vagy más hatalom akadályozná, s ha szervező erejét, az állam keretein belül minden külső befolyásolás nélkül gyakorolja. Egyenjogú az államok társadalmában, egyenlő értékű a nemzetek közösségében és külellenség ellen ezt az egész nemzeti szempontú erőrendszert a maga erejéből megvédeni képes.

De itt látjuk mélyebb megokolását annak az ösztönös bizalmatlanságnak, ami Zrínyitől Széchenyin keresztül mind-Ijmáig él a magyar vezető államférfiakban az idegen államerő i^vagy idegen segítség igénybevételét illetőleg.¹ Ha idegen államerőt veszek igénybe a hiányzó államerő pótlására, támogatására, gondoljunk katonai vagy külpolitikai segítségre, vagy azért, mert az államalkotó génius nem elég erős, hogy adott történeti helyzetben a belső rendet biztosítsa, vagy hogy az állam függetlenségét megóvja, úgy a kockázat nagy, mert a szuverenitás csökkenésének ténye sorvasztólag hat a többi erőtényezőre is, különösen egy olyan közösségen belül, amelynek tagjai eziránt különösebb érzékenységgel bírnak. Itt látjuk ismét azt a jelenséget, amit az »erők kompenzációja« törvényével lehet magyarázni.

¹ Réz M. i. m. A nemzet önerejére való utalás Széchenyi politikájának alapköve. 466 l.

Ez azonban csak a veszélyeztettség bizonyos mértékig érvényes és azt jelenti, hogy a három erő között sajátos, szünetnélküli, belső kiegyenlítődé és kölcsönös segítség-nyújtás folyik. — Ha az állami erő csökken vagy veszélyeztetve van, vagy ha ösztönösen az az érzés válik úrrá, hogy az állam szuverenitása nem teljes, akkor a szellemi és erkölcsi erőnek kell a kisebb értékűségű érzéseket pótolni a szellem szabad kifejtésével és nagyobb életességével. S valóban ha a szervező erő valamely feladat megoldására állandóan idegen erőt vesz igénybe, vagy hosszabb időn keresztül legalább is, úgy a nemzeti erő mindig teljes energiával igyekszik g tény káros hatásait, amelyeket nem is lát talán, csak «megérez» — teljes energiával kiegyenlíteni. Ez a helyzet egy számszerűleg kis nép, helyesebben kis hatalom életében gyakran adódhat, de amíg nemzet, amíg ereje van, hogy nemzet maradjon, az ezirányú küzdelmet soha fel nem adja.

Itt válik érthetővé az is, hogy miért kívánta valamennyi nemzetnevelőnk, hogy a nemzet csak saját erejére támaszkodjék, — azonban igazi önerőre, mert vannak annak olyan megnyilvánulási formái, amelyek a látszatot értékesebbnek tüntetik fel, mint az értékes erőt.¹

A szuverenitás érezhető, nagyobb mértékű korlátozásával kapcsolatban a nemzeti közösséggel szemben az irányító rétegnek, a vezető államférfiaknak következő feladata merül fel. Mint legfőbb államtitok őrzendő, hogy az államerő öncélú kifejtése akadályokba ütközik, idegen hatalom irányítását kénytelen elfogadni. Az egész erőrendszer ugyanis egy eszményi célközpont kisugárzása következtében válik eletesse és ennek a központi eszménynek vélt megaláztatása (ennek feltételezésére sajátos hajlam él a közösség féltő gondosságában) az egész erőrendszer szétszűlésének kezdetét jelentheti. Nehéz volna azt állítani, hogy ez «csak» az állami szuverenitás, még az sem elég, ha azt tételezzük fel, hogy a nemzeti öncélúság, amiről itt szó van. Arra mutat ez a lelki tény is, hogy magának a kialakult nemzetnek, mint értékes létnek átélése, elválaszthatatlanul össze van kapcsolva az örök értékkel. Az az ember, aki egyszer is engedelmeskedett úgy, hogy megsérült benne az az erkölcsi princí-

¹ V. ö. Réz M. i. m. 171. l.

pium, amelyből önértékadata táplálkozik, — lehet, hogy soha többet nem lesz egész ember. — Viszont az is lehetséges, hogy a lélek lángja még magasabbra lobog, ha a tűzét elfojtó akadályt megemészti. Ezért van szükség a költő szuverenitására, a walesi bárdokra, akik a lélek lángját élesztik. A teljes szuverenitás illúzióját, a nemzet legyőzhetetlenségének hitét a költő teremti meg első sorban — s tartja fenn a veszélyeztettség idején. «Fiaim, csak énekeljetek» — biztatta Tompa költőtársait. Ezalatt pedig a kis hatalmak vezető államférfiai és diplomatái segítenek magukon okos hajlékonysággal, bölcsességgel, göggel és cinizmussal.

Az államerő kifejezés közkeletű jelentése szerint azonban az itt külön-külön tárgyalt tények együtt jelentik valamely állam erejét s népi erő, gazdasági erő, kulturális erő, katonai erő annak alkotó részeit képezik. Ez esetben nem az államot alkotó erőkről van szó, hanem az állam «mérhető» erejéről. Azt, ami leginkább *számít*, a nemzeterőt, nem tudja ez a szemlélet számadási tételként beállítani s így nem képes értéke szerint megbecsülni. Helyesebb, ha a nemzeti állam minden erejét akarom egybefoglalni, a nemzet erejéről szólni, mert akkor érzékeltetem, hogy a látható erőtényezőn túl, a döntő fontosságú «imponderabilé»-k együtthatasára is számítok. Az állam ereje áll előttem, ha «kívülről» szemlélem a dolgokat, a nemzet ereje, ha «belülről» vetek számot lehetőségeinkkel.

Ha visszatérünk, ahhoz az erőigény élményhez, amelyből kiindultunk, úgy az abban foglalható össze, hogy a nemzet céljainak megvalósítására az állam szervező tevékenységével gondoskodják erős és jól felszerelt hadseregről. Ez esetben tehát nemcsak erőt kívánt a közvélemény az államtól, hanem fölényes erőt, hatalmat. Mindig ezt kíván. Az államnak kell lennie hatalmának, a belső rend és külső biztonság fenntartása céljából, közérdekből tehát, hogy a nemzeti értékrend szerinti közjó megvalósulhasson.

Ez a hatalom az összes erőtényezők, tehát az egész közösség állami életének eredménye. Ez relatíve függetlennek tűnik fel, nemcsak az egyes ember igenlésétől, hanem a közösség konszenzusától is. Ez azonban nem az uralkodó réteg politikai hatalma, az államnak épúgy van hatalma, mint a nemzetnek

nyelve. Fejtsük ki ezt a párhuzamot. Fogadjuk el Ortega y Gasset azt a megállapítást, hogy a beszéd az alapvető társadalmi tény. Fűzzük hozzá azonban, hogy a kialakult nyelv már nemzeti jellegű. Egy közösség élet-műve, amely abból született, hogy az emberek egymással beszélnek. Az embereknek ilyen a természetük, beszélnek egymással, állapítja meg a társadalomtudomány — s kialakult a nemzeti nyelv. Mi a funkciója? Ha nem élnek vele, szótárak holt anyaga — ha beszélnek, mindenki egyformán, mindenki műve és mindenkit irányít. — Az állam hatalma is — «csak szurony», ha a hatalom folytonos alakulását nem biztosítja az uralom gyakorlása és annak elfogadása (a passzív rezisztencia jelentősége). Sebből következik, hogy a hatalmat nem lehet átadni, csak az uralmat kézzől-kézre. Uralomra lehet jutni épügy, mint ahogy valaki beszéd közben átveszi a szót. De magát a nyelvet «átvenni» nem lehet. Közösségben élni (ember számára nincs más lehetőség) annyi, mint az uralom folytonosságát vállalni és szolgálni, örködve afelett, hogy az uralomnak «beszéd»- és ne «parancs»-jellege legyen. Az okok egész sora járhat azzal a következménnyel, hogy a nemzeti értékrend és az állam szervező vagy hatalmat biztosító tevékenysége összeütközik egymással. A szellem igényeinek kielégítéséből az uralkodó ösztön az erőrendszer gyöngítése miatt fél s mintha a fejlődés, az «átszellemülés» bizonyos fejlődési fokán a nemzet és az állam között az az ellentét állna elő, mint amilyen volt az egyház és az állam között. Treitschke szerint: «minél magasabb szellemi célokat követ egy társadalmi közösség, annál kevésbé alkalmas uralom gyakorlására)¹ egy politikailag megszervezett egyház pedig a legszörnyűbb despotizmust jelentené.» De nemcsak az uralmatgyakorlók, a politikai hatalom birtokosai, hanem a közösség széles rétegei is bizalmatlanokká válhatnak a nemzeterő leghivatottabb képviselőivel szemben is. A diktatúra azt jelenti, hogy a szellem képviselőinek egyeteme elvesztette a becsületét, nem tartatnak méltóknak arra, hogy az ő munkásságuk szabad kifejtése segítségével vezettesenek a közügyek. Az egységes irányítást kívánó, az ellentétes normák között el-

¹ Treitschke, W.: Die Gesellschaftswissenschaft. Leipzig. 1859. 82 1.

igazodni nem tudó tömeg egyszerre és egy aktussal pazarolja el inkább bizalmát egy emberre, a körülötte levők azonos programot kifejtő csoportjára, mert azok a népi (tömeg) ösztönöket egységes akarattá sűrítő szervezéssel tudnak rendet teremteni. A néperő és államerő eme találkozásából a nemzeterő ki van rekesztve. A normák uralma megszűnt, visszatértünk a személyi uralomhoz. Az egyik erőtényező, legalább is ideiglenesen, paralizáltatott.

Egyébként is a szervező erő hajlandó, a szervezést minden másnál fontosabbnak tartani, aminek következtében túlszervezés, etatizmus következhetik be; vagy az uralkodó erő, érték-közömbössé válva, csak saját hatalmi igényeinek kielégítését tartja szem előtt.

Vázzuk még röviden a szervező államerő és nemzeterő szerepét a törvényalkotás terén.

A nemzeti erő formálja a politikai közösséget, épügy mint a kultúrát, az alkotmány szelleme épügy az ő alkotása, mint minden »igazi« jogalkotás. Az idézi elő azonban az állandó félreértést, hogy maga a cselekvés és a külső formába öntés, az állam funkciója, bár van magának a jogalkotásnak is sajátos nemzeti stílusa. Akkor, amikor egy külföldi állam törvényét lemásoljuk, az állam szervező funkciója érvényesül. Ez pedig annak a jele, hogy a nemzeti erő nem tudta elvégezni azt a feladatot, amit a kérdéses törvény megalkotása jelent, s így a légüres térbe idegen erő nyomult be. Ha nem ez az eset, úgy lehet, hogy felesleges törvényt hoztunk.

A nemzeti erő tehát az alkotója nemcsak a nemzeti eszmének, hanem az állameszmének is. Az államnak csak külső megszervezése az állami erő működésének eredménye. Aki szervezeti úton teremt állameszmét, azaz állameszmét másol, elvetve a nemzeti erő által a történet folyamán megalkottat, az a nemzeti géniuszt teszi munkanélkülivé és földönfutóvá. — Ha a külföldi törvények fordítása gyakorlattá válik, mert pl. sok munka elvégzése terheli a nemzeti géniusz jogalkotó erejét, úgy a felülről való jogalkotás, az így kialakult készjogátvétel következtében a nemzeti társadalom jogalkotó erejének sorvadása következhetik be, — esetleg a kompenzáció törvényénél fogva mint utolsó menedék a bírói gyakorlatban fogja kifejteni hatását.

A nemzeti géniusz teremti tehát az igazi törvényt a saját szellemének történeti kibontakozása közben. Nyilvánvaló tehát, hogy nemzetnek két történeti alkotmánya nem lehet, hiszen csak egy története van és ez szellemének folytonos és egységes egésze. írott alkotmány félredobhatja a történeti alkotmányt, megtagadhatja a történeti fejlődést és tradíciót, — alkotmánya lesz így is a nemzeti közösségnek, de ezzel a ténnyel egy elvet is megsemmisítettünk. Amikor azonban charta alkotmány hatálytalanít vagy módosít egy másik charta alkotmányt, úgy elv általában nem sérül meg.

Amit a fenti példákban törvénytörésnél, törvényfordításnál láttunk, t. i. hogy a nemzet értékvalósító erejét különböző okokból kifolyólag az állam szervező ereje pótolja vagy annak kell pótolnia, jelentkezhetik a szellemiélet egész területén, aminek következtében a nemzeti kultúra önállóságának elgyengülése következhetik be.

A magyar nemzet tragédiája az, hogy az a funkció, amit értékvédelemnek nevezünk (amelyben benne van az állam szervező és uralkodó erején kívül a nemzet küzdő ereje) abszorbeálja földrajzi és történeti helyzetünk, és a népi, nemzeti, állami erők egymáshoz való sajátos viszonya következtében, továbbá a csak részben ebből folyó, de ezzel mindenesetre összefüggő nemzeti karakterbeli tulajdonságok folyamányaként, az értékformáló erők jelentékeny részét és pedig végzetszerűleg. — A harangból ágyút öntő Gábor Áron szimbolizálja a magyar sorsnak azt az örökkön visszatérő változatát. S ha Ady panaszkodik: «A lelkem egy nagy harangvirág, finom remegések az erőm» — úgy az a válasz: jól van így, költők remegésére szükség van, az figyelmeztette mindig és mindenki mást megelőzőleg a nemzetet, hogy ellenség és veszedelem közeledik.

V.

Külön-külön igyekeztünk vizsgálni a néperőt, nemzeterőt és államerőt, hogy rámutathassunk, a saját államában élő nemzeti közösség ereje milyen főtényezők eredője. Adalékokat szolgáltatónk arra nézve, hogy három normacsoport fonódik össze egymással elválaszthatatlanul: az élet parancsa, az önmagához

hűség és értékre törekvés parancsa és az érték védelmének parancsa. Ezek mind áthatják egymást, hiszen együtt élnek és hatnak e közösségben az egyes ember lelkében. Mindegyike igyekszik a három erőnek az egész erőrendszeren belül a saját princípiumait érvényre juttatni. A néperő alkotó elvei: élet-akarat, töretlen ösztönösség, homogeneitás, tömegesség; a nemzeti erő elvei: eszmék, értékek, célok rendszere; az államerő, mint uralkodó és szervező erő — egyaránt ott van módosult formában a másik kettőben is.

Mi hozza ezeket az erőket mozgásba? Mi az a közös lelki tény, amely ezek mögött az erők mögött van? Erre választ kimerítően csak egy filozófiai anthropologiai alapvetés keretében adhatnánk. Azt felelhetjük mégis: a hittel formáló akarat. Embernek lenni annyit jelent, mint hittel formáló akarral bírni.

Ez a formáló akarat működik az egyéni élet formálásában, épúgy mint a művészi vagy politikai formáló akaratban. A «hittel» pedig azt jelenti, hogy az alkotás érdemes és lehetséges s így magával a formálás tényével, az alkotó akarat gyakorlásával, mint a művel, a mű alkotásával, örök értékek megvalósításának előfeltételein dolgozik az ember. Ez a hit lehet az életfolyamatba beágyazottan ösztönös és lehet parancsoló tudattal párosuló, — jelenléte kimutatható mind a három tárgyalt erőtevényezőben.

A nemzeti állam, amelynek értékességét nem tettük vizsgálat tárgyává, egy olyan aránylag tökéletes, teljes közösségnek tekinthető, amelyen belül az egyes képességei relatív biztonságban fejlődhetnek. A szabad nemzetszemélyiség azonban nem konkretizálható céllal formáltatik, hanem annak a várakozásnak jegyében, hogy önmagához hű maradva készen legyen egy olyan elkövetkező nagy feladat megoldására, amelyen keresztül az emberi lét értelmét megpillanthatja. A nemzeti lét ennek a várakozási időnek földi, világi közösségi formája.

A nemzeti állam a nemzeti közösség konszenzusán alapuló, a nemzet javát szolgálni hivatott, szervezett hatalom.

A nemzet tagjainak egymásért való és örök értékeket szolgáló közössége.

Az állam létét itt a nemzettel igazoljuk. Az állam a nemzetért van, — a nemzeti értékek védelmezéséért. Azon az előfeltevésen

épül, hogy a hatalom a nemzet érdekében gyakoroltatik. Minden a nemzet eszközévé válik tehát, a nép nemzetté fejlődik, azért «van», a szervezésnek az irányítást a nemzeti szellemtől kellene kapnia elsősorban, — az uralom a nemzeti szellem uralma egyben.— Az közömbös, hogy magát az államot elsősorban az uralkodó erő teremtette meg. Az állami forma megtelt nemzeti tartalommal. Formátlan anyag és formáló akarat nászából, néperő és államerő találkozásából született a nemzet. Pascal gondolata csábít az átírára, amikor arról elmélkedik, hogy az igazságnak van-e, lehet-e hatalma, vagy pedig a hatalom oldalán van-e mindig az igazság. Lemondóan veszi tudomásul, hogy legalább: együtt vannak. — A nemzetnek van-e állama, vagy az államnak nemzete? Együtt vannak, ez ma a lényeges s minden, ami együtt van, idővel áthatja egymást. S ez azért jó, mert léte veszélyeztetése esetén a gyáva és esendő ember azonnal leköszön a szellem érvényesítése melletti kiállásról — s ilyenkor az uralkodó erő legalább a külső keret fenntartását biztosítja.

A nemzeti államok között különbségeket fog okozni, hogy legfőbb erényei valamely nemzetnek, melyik erővonalon jelentkeznek. Tudunk olyan nemzetről, amelynek népereje legnagyobb értéke. Mások létük igazolását az államformáló akarat, az államerő kiválósága révén nyerik el. Ismét mások kitűnősége a kultúrerő. nagy hatóképességének következménye.

Különböző államtípusokat különböztethetünk meg azonban ez erők egymáshoz való viszonya szerint is, amikor is az uralkodó erőt, az állami erő fogalma alá sorozzuk. A felsorolható tipikus esetek a következők:

1. Életerős nép — nemes kultúra — hatalmas állam.
2. Életerős nép — nemes kultúra — kis-hatalom.

a) mert nincs államformáló azaz parancsoló akarat, — nem szervezők, nem harcosok;

b) mert kisszámú a nép, ha még olyan egészséges is, túlságosan veszélyeztetett földrajzi, történelmi helyzetéhez viszonyítva (mindkét esetben- a kultúrának népi gyökereinek kell lennie — s a nép már «nemzetnek» tekinthető).

3. Életerős nép — erkölcsi káosz, vagy csak kultúrátlanság — erős állam.

a) mert a vezetők, az állam szervezői kiválóak;

b) mert a régi intézmények még erőt jelentenek;

c) a népben rejlő kultúrlehetőségek már kisugározzák hatásukat.

4. Életerős nép — a kultúra hanyatlása — gyenge állam. (Még van remény a feltámadásra, a népnek értékes nemzetté fejlődése esetén, ha a politikai tér nem túlszűfolt és nem túlságosan veszélyeztetett.)

5. Pusztuló nép — értékes kultúra — (amely még a múltból táplálkozik,) erős állam (valószínűtlen, erőssége csak átmeneti lehet).

6. Pusztuló nép — értékes kultúra — gyenge állam. (Egy réteg kultúrája.)

7. Pusztuló nép — széteső kultúra — erős állam. (Zsarnok-rabló gazdálkodás.)

8. Pusztuló nép — szétzüllő kultúra — az állam megszűnése. Az előző tipizálással egybevetve s még karakterológiai vizsgálattal kiegészítve, kaphatjuk meg, természetesen a történet tanulságait is felhasználva, e kérdésnél a kielégítő eredményt.

Ezeknek a típusoknak további elemzése feltétlenül elvezet annak a törvényszerűségnek megállapításához, hogy tartós amorális lehetetlen az államok életében is. Szembeötlő az a tanulság is, hogy milyen jelentős szerepe van az életerős népnek, az államerő szempontjából.

A néperő a tudatalattiból, az ösztönökből táplálkozik, az államerő az ésszerűségből, a nemzetierő az értékszeretetből. Népeinek testét-lelkét köszöni az ember, nemzetének szellemét, államának külső magatartását, okosságát. —Néperő a nemzedékek egymásután következését, nemzet a szellem egységét és örökségét, az állam az uralom folytonosságát biztosítja.

A népi erő homogeneitást is jelent, — az azonos leszármazás, a tiszta fajúság kerül itt előtérbe, a nemzeti erőnél ennek az eredetiség és egységesség felel meg, azazhogy a sajátos szellemi értékek azonosak legyenek a közösség tagjaiban, — az állami erőben az, mint fölényesség jelentkezik, a főhatalom nem vitatott volt. — Az össze függés a három tényező között itt is nyilvánvaló, mert ha a nemzet homogén népiségű, akkor biztosítottabb a nemzeti egység és a hatalom fölényessége is. A fölé-

nyes hatalom folytonossága a nép homogénné válását, a nemzeti szellem egységét segítheti elő stb.

A néperő a szülőföldből táplálkozik, a nemzeterő a hazából, az államerő az államterületből, az uralkodó erő az országból.

A nép organikus életigenlés, a nemzet spontán erkölcsiség egy kialakult sajátos formában, az állam politikai formáló akarat által irányított cselekvés. — A néperő ápolását a szociális felelősség kérdésével, a nemzeterő ápolását a történeti felelősségével és az államerők gondozását a politikai felelősséggel kapcsolhatjuk össze, — ami által problémánk ismét új színben áll előttünk.

A néperőről megállapítottuk, hogy annak legbelsőbb lényege: az egészség. A nemzeti erőket összefoglalhatjuk a szeretetben (érték-szeretetben), míg az államerő rendeltetése cselekvés és megvalósítás. Az erőt megszenteli a szeretet s az így keletkezett közösség védő kereteit alkotja az állam, amelyben a hatalom uralommá nemesedik.

Ez megfelel a következő gondolatsornak: a néperő tényezői ösztönök, ösztönös törekvések és az érzelmi alap a maguk egységességében, míg a nemzeti erő eszmék, célok összessége, s végül az államerő a szervezés, a megvalósítás biztosítása.

Most nézzük ezeket az erőket megtámadó tényezőket, az izolálás, a hanyatlás előidézőit: a néperőnél ez a betegség, a nemzeterőnél az érték élésére való képtelenség, a közöny, az államnál a cselekedni nem tudás, az arra való képtelenség. így a nemzeti állam ereje: egészség, szeretet és megvalósítás eredője, hanyatlásának előidézői: betegség, közöny és erélytelenség.

Mind a három erőtípus lehet ösztönös, ösztönében ráció által módosított, gazdagított vagy megzavart és lehet kötelességtudattal átszínezett. A néperőben ható életakarat akkor a legerősebb, ha ösztönös, — a ráció születéskorlátozást, egykét, «nem akarok nép lenni»-lelkiséget eredményezhet. A kötelességtudat eredménye e téren viszont a nemzedékekben való gondolkodás, melynek egyik kóros változata lehet a szűkkeblű családi politika.

A kultúrakarat, mint értéklátó és értékvalósító tényező, ha ösztön és ráció szintézise, a közösség ösztönvilágába ér le gyökereivel és az örök értékek elérésére tör. Ha az ösztönösséget, a kapcsolatot a bensőséges erőkkkel elveszítjük, elvesz egyénisége,

nem lesz benne életerő s nem szól azokhoz, akikhez elsősorban szólnia kellene. (Lehet: közelebb jut az örök értékekhez, lehet: más életforrásból táplálkozik.) Ha csak ösztönös, úgy népi kultúra csupán. Életerő (néperő híján) nincs sem nemzeti, sem állami erő. Ez által történik az, hogy önmaguk folytatását akarják. — De az is igaz, hogy a kultúra bizonyos fokán elsorvad az életerő, ha az életnek nincs értelme. Az életerő számára is meg van ez az értelem, ott azonban ösztönös és önmagát igazolja. De megvan a maga teljességében és nyersségében, még ki nem finomodva. — Később a nemzeti erő működése eredményeképpen ez az ösztönös életerő átszellemül és a továbbiakban enélkül a nemzeterő nélkül elsenyved a néperő és elgyengül az államerő is. — Az uralkodó és szervező erő is benne él a néperőben. Ez a honi földhöz, a saját darab földjéhez való ragaszkodás. Ott van a nemzeterőben is: ura akar lenni a sors, a jövő felett, a lelkek felett, az idegen felett. Egyaránt szükség van tehát az egészséges életösztönű emberre, az értékek látójára s arra is, aki uralkodni szeret.

A néperő teljes pusztulása jelenti a néphalált. Ez az életerő teljes elsorvadása, az életakarat megtámadása (az egyke-probléma).

A nemzeterő megfogyatkozását követi a nemzethalál. Idegen értékrend hódította meg a közösség lelkét, — az életnek addigi formájában nincs «értelme», nincs küzdő, sorsvállaló akarat többé, a parancsoló hit szavára senki sem hallgat.

Az államépület összeomlik, ha az uralkodó és szervező erő kevés, elégtelen. «Államhalál» nincs. A magyar nyelv figyelmeztet, hogy az állam emberek műve, míg nép és nemzet, mintha felsőbb hatalmak alkotása volna. De arra is, hogy amíg a nemzet él — az államot mindig újra lehet építeni.

Csak utalunk arra, hogy a háború elpusztíthatja az állam-erőt és súlyos kárt okozhat a népi erőben. Viszont a békés háború következménye, hogy először a nemzeterőt támadja meg, azt teszi bizonytalaná. A támadásoknak a múltban elsősorban az államerő volt kitéve, ma a nemzeti erő. Ez a nemzeti lét értelmének megtámadásával jelent egyet. Olykor az államerőt törli meg, alig észrevehető befolyással. Aránylag a néperő van legjobban óva a békés, ideológiai háború pusztításai ellen, a legalább minimális mértékben szabadon ható nemzeti erő esetén.

Ez a békés háború ma már állandónak tekinthető, soha meg nem szűnő. Általános s már nem is rejtőző. A külső ellenségnek belső segítőtársai lehetnek: a hazug költő, a gyáva pap és a lakáj lelkű politikus. Csak ezek ölhetnek meg egy nemzetet.

E három erőtevényzön belül az erényeknek és hibáknak hasonlósága valószínű. Azt tételezzük fel, hogy a nép jóságos, töretlen életakarató? Tévedhetünk. Valószínű, hogy az a közöny, önzés vagy erélytelenség, amelyik az egyik tényezőnél mutatkozik, fellelhető lesz a másiknál is. Ebből következik, hogy minden igazi megújulás előfeltétele, a nemzet egész egyetemét átható megújhódás.

A kisebbségi sors az erők belső kompenzációját, virementjét mutatja. Szervező erejüket nem volt módjukban az államra fordítani, állami intézményekre, vagy nem tartották érdemesnek állapotokat rögzíteni és így a népet szervezték a szeretet jegyében. Ez a kisebbségi szolidaritás igazi kiváltó oka.

Az idegen aszimilációját elősegíti a népi erő, eszközei: vérekeverés, közös területen lakás, a homogén tömeg hatása, a munkaközösség. A nemzeti erő, eszközei: azonos értékrend elfogadása, elsősorban a nemzeti nyelven keresztül, az irodalmon, a történelmi hagyományon keresztül; a sorsközösség vállalása, a küzdelem közössége. Az állami erő, eszközei: a jogi és uralmi közösségben való részvétel.

A néperő tehát betölti az állami teret népességgel, életösztönéből, életakaratóból kifolyólag; s munkával, önfenntartási ösztönéből, a dolgokon való uralkodás örök emberi ösztönéből kifolyólag. Végül hagyománnyal, azaz általános, még nem differenciált, érzelmileg teljesen átszínezett latens értékrenddel. Ez a néperő legmélyebb lényegét tekintve egészség, s mint feladat úgy fogalmazható, hogy a népesség legyen sok, legyen egészséges, legyen homogén és dolgozzék.

Eredményképen jelentkezhetik a nemzeti államon belül a néperő megbecsülésén alapuló népi szempontokat megbecsülő politika, s túlzásaképpen programmszerűleg, népállam, munkállam és osztály nélküli állam.

A nemzetező a külön lét öntudatóval, a küzdelem és sorsközösség átélése, az annak megóvását jelentő jövő küzdelem vállalása által betölti a közösség tagjainak lelkét, kialakítja a

nemzeti lelket, az az a «mi-tudat» kialakításával a küzdelem révén megteremti az erős és ellenállóképes közösséget. Másfelől az értéktudat kialakításával, annak a kultúrán keresztül való felmutatásával megalkotja a nemzeti értékrendet, a nemzeti szellemet és ezzel a szellemmel átítatja az ösztönös népi közösséget.

Az államerő jelenti ennek a kialakult értékrendnek védelmét. Szervezéssel betölti az egész állami teret. (A népnek is köze van a térhez, az államnak is, de a nemzetnek az idővel van kapcsolata.) — Rendet teremt, azaz megoltalmazza az egész munkaközösséget, az egész közösség össz munkájának eredményeit külső támadás ellen épügy, mint belső zavarok ellen, oltalmazza a közösség egészségét, védi a nemzeti lelket és szellemet s eközben részben jogi normákat teremt, a nemzeti eszme jegyében, részben intézményeket, s így átítatja lassan az egész közösséget azzal a tudattal, hogy ez a rend, ami így létrejön, az ő rendje, ami által az egyes emberekben, akikben különben is él a rend kívánásának ösztöne, a szerveznisegítés hajlandóságát teremti meg.

S mindehhez jön, s mindezeket megelőzi az uralkodó erő, amelyik megteremtette és újra és újra megteremti magát az állami keretet, mert hiába szapora, hiába dolgos, hiába kultúrált, hiába jól szervező ez a közösség, még mindig hiányzik valami és ez a természet vak rendjének, a küzdelem elvének ösztönös elfogadása és az abból kifolyó cselekvés.

Mind a három erőnek politikája megfeledezhetik a másik kettőről, öncélúvá válhat. A veszélyeztetett értékek szerint szükségképen e tényezők közül egyik vagy másik időlegesen előtérbe kerülhet. De sohasem feledhető el, hogy összefüggés van e tényezők között, sajátságos harmónia, s hogy e harmónia megbontása funkció-sorvadást, funkció-túltengést, funkció-zavart okozhat. Túlzás lesz a néperőnek olyan ápolása, amely a nemzeti értékrend, a kultúra jelentőségét, kialakult közösségi formák vagy tradíciók fontosságát nem ismeri fel vagy nem látja be az állami alkotóerő jelentőségét. — A nemzet mint értékakarás és eszményi célkitűzés, az állami alkotó erő, szervezés s a reális lehetőségek lemérésének fontosságát becsüli alá olykor, vagy elhanyagolhatónak véli azt és új értékrendet akar mindenáron megvaló-

sítani, még forradalom árán is. Vagy mértéken túl átszellemül vagy valamely érték vélt szolgálatában pacifizál, vagy a népről nem vesz tudomást vagy az a meggyőződése, hogy a kultúráért fel kell áldozni a néperőt. Ez utóbbinak közismert példája: a felsőoktatás kedvéért elhanyagolni a népoktatást.

Amint már többször utaltunk rá, a jelen történeti helyzetet az jellemzi, hogy ezeknek az erőknek valamely kialakult társadalmi réteghez való kapcsolódása fokozatosan megszűnt. A biológiai néperő szempontjából mindenki nép. A «hadd szüljön gyereket a pór» ideje elmúlt s mert úgy látszik van egy minimálisan elvégzendő munkamennyiség ennek a feladatnak terhére, eljutottunk odáig, hogy a társadalom minden férfi tagja e kérdés szakértői szerint egy háromgyermekes család eltartására van kötelezve. De épígy elmúlt a »nem írok, nem olvasok« ideje is, mert a kulturális formáló akarat terhére is van egy feladatmennyiség, amelynek csak szervezeti formáit vállalja az állam. Ha a nemzeterő nem elégséges, ha a népierő nem érik be idejében € feladat vállalására, úgy vagy erkölcsi sorvadás következik be vagy pedig a közösség idegen kulturális akarat uralma alá kerül. Végül utalunk az általános védkötelezettség elvére.

A jelenben maradvá, a homogén nemzeti állam keretei között élő kollektívum ezen erői nem egyenletesen oszlanak meg. Nép az állami teret betöltő népesség. Itt persze ki kell emelnünk, hogy a problémát egyszerűsíteni akarva, a homogén népességű államra voltunk tekintettel. Mégis azt mondhatjuk tehát ebből a szempontból, hogy a nép az állami területet mint legsajátabb életterét kitöltő kollektívum, — a többiek idegen népcsoportok vagy népelemek.

De népnek nevezhető az a legszélesebb társadalmi réteg is, amelynek legfőbb ereje egészséges életakarata, lelkének egészséges volta, földközelsége, homogeneitása és hagyomány tisztelte. De ha kis mértékben is, ha öntudatlanul is, de már lelkében ott él a nemzet, az az értékiránya, amely felé halad.

Az ipari munkásosztályt nem lehetett a néphez számítani, mert értékiránya egészen a legutóbbi időkig nem kizárólag a «nemzet» volt, — elszakadt a földtől és sokszor a népi hagyománytól is és lelkében más irányú, más cél felé mutató öntudat uralkodott. Egyedeiben alkotó része volt a nemzetnek — de

«osztálytársadalom» jellegét kihangsúlyozó marxista ideológia, egészen a legutóbbi időkig megakadályozta ezt az értékes réteget, hogy szellemi energiáival kizárólag a nemzeti erőt gazdagítsa. Ma már lehetetlen a nép határvonalát az öntudat és az értéktörekvés szempontjából meghúzni a nemzet felé. Mindenki nemzet, aki a nemzet sorsát magáénak érzi, ez a legelső határ. A nemzeti értékrendet hittel átélés és az állameszmének hűséggel való szolgálás kategóriáit, ha azok nem homogén népiségre épülnek, itt nem vesszük most figyelembe. — Az kétségtelen, hogy a nemzeti erő egyesekben sokkal elevebben él, ez determinálja szellemiségüket és nagyobb is a jelentőségük a nemzeti alkotó munka terén; ezek tekinthetők a nemzeti szellem alkotóinak, ha úgy tetszik, a nemzeti elitnek. Egyfelől tehát a nemzet maga az egész nép, a maga sorsa felé fordultában, másfelől hierarchikus rendje annak a kollektívumnak, amelyben az értéklátó és formáló akarat és annak gyakorlására irányuló készség él, s amely tény az állam szabályozó közreműködésével s a társadalmi rétegződés következtében esetleg külsőlegesen is kifejezésre jut.

A nemzeti államban élő egyes ember tehát tagja lehet, alkotó eleme az államnak, mint a jogrend és uralom közösségének; a nemzetnek, mint egy értékrend közösségének s a népnek, mint a nemzedékek, a társadalmi munka és hagyomány közösségének. Ez a teljes mértéke a nemzethez tartozásnak. Lelki tényezői, következményei: a népi erők által formált, onnan eredő érzelmi élet; az abból táplálkozó nemzeti kultúrának ösztönösen, utóbb tudatosan is átélt értékeiből gazdagodó személyiség; az állameszme stílusa szerint alakult cselekvő készség és erőtudat — szóval a néperő, nemzeterő és államerő által egyaránt formált személyiség. Amikor az egyes ember azt mondhatja: ez az egészség, az én egészségem; ez a föld az én földem; ez a termés, az én termésem; ez a sors, az én sorsom; ez a cél és eszmény, az én céлом és eszményem; ez a hatalom, az én hatalmam; ez a rend az én rendem. Ezek az élmények a valóságban széjjelválaszthatatlanok. Ha egy elvonuló ezredet látok, a néperő élmény (pompás, egészséges, jókedvű férfiak), az államerő élménye (jól vannak felszerelve, szépen menetelnek, szervezettség és fegyelem látszik rajtuk) s a nemzeterő élmény

(tudom, hogy magyarok, nótára gyűjtanak, a magyar lélek ütemére menetelnek) összefolynak, együtt vannak a lélekben, — a nemzeti élmény vezetése alatt. Nem annak örülök, hogy férfiak és katonák, — hanem, hogy magyar katonák.

Vannak, akik a néperő senyvedését érzik át legfájdalmasabban, s az érte hordozott felelősség a legterhesebb számukra; van, aki a nemzeterőt érzi át legmélyebben; s van, akiben az államerő gyakorlására alkalmas lélek él. Ezeken a típusokon belül természetesen további csoportosítás lehetséges.

Fel lehet vetni azt a kérdést is, az egész erőrendszerre milyen hatást gyakorol az, hogy az erős egyéniségek egyik erőtényezőt fejlesztek. S mi a következménye, ha az «erős» úgy érzi, hogy csak «nép», a hatalmi (uralmi) közösségből ki van zárva, holott lelkében parancsolólag él a politikai formáló erő — vagy ha a nemzeti erő forrásából, amely után szomjúhozik, különböző okok következtében nem ihatik.

Nem szorul bizonyításra, hogy az ú. n. kishatalmaknak mind három erőtényezőt fejleszteniük kell, ha létüket biztosítani akarják. Az orosz nép a maga tömegével mindent kibír: az «államtalanságot», a kultúra hiányát, az országhatárok bizonytalanságát. Nem sok lelket számláló népnél egyre fontosabbá válik a nemzeti erő. A hatalmi politika lehetetlenné válik számukra, hatalmi öntudatukat erkölcsi öntudattal cserélik fel. De különös gondosság tárgyává lesz a néperő ápolása is. Mintha volna egy bizonyos quanturria a nemzeti állam erejének, amelyik mellett létjogosultságát az egyes nemzetek önálló állami életének elismerik a hatalmasok. A «kishatalmak» önmaguk teljes bizonyossággal érzik, hogy egyenlő joggal élnek a politikai univerzumban, de zavartalan önértéktudatuknak megfelelő nyugodt önerőtudatuk nincsen. Megalkuvás nélküli, szabad és független nemzeti lét minden kockázatának vállalásával igazolhatják csak a különléthez való jogukat. A nagy államok szeretnék egyáltalában megtiltani, hogy a kisebbek »akarjanak,« akarják teljes állami függetlenségüket és nemzeti szabadságukat. Mi azt mondjuk: «Kis nép, nagy nemzet» — ők azt írják: «Kleine Staaten, grosse Sorgen.» Az északi kis államokkal foglalkozó műben olvashatjuk a következő sorokat:¹ «Többnyire

¹ Schemp, O.: Der neutrale Westen. Leipzig, 1939. 111—112. o.

kísértetiesen megnagyított veszedelem árnyéka teszi sötétte a kis államok politikai gondolkozását. Nem húzódik-e meg egy háborús bonyodalom veszélye mögött, az állami önállóság teljes megszűnésének még nagyobb veszedelme? Újra és újra e pont körül kering a kis államok aggódó politikája, a nagy hatalmak körébe való beszervezés bizonytalansága körül. Mintha állandóan La Valette francia miniszter szavai csengenek füleinkben, amelyeket 1866-ban, III. Napóleon nevében kiadott cirkulárjában alkalmazott: «Ellenállhatatlan erő — kell-e ezen sajnálkozni? — hajtja a népeket, hogy egyre nagyobb egységekben tömörüljenek, miközben a másodrendű államokat megszünteti . . . Talán ezt a hatalmat a világtörténelem valamilyen providenciális ereje irányítja». Eugen Diesel is szükségesnek látja, hogy kis államok energiái átvitessenek minél előbb és minél hasznosabban nagyobb területi egységek munkaközösségébe.¹ Milyen tendenciával kell számolniuk tehát a közel j&y-pben a kis államoknak esetleg? Elméleti síkon tesszük fel a kérdést, hogy a szuverenitás nagyobb mértékű csökkenése milyen hatást gyakorol az erőrendszerre, a nemzeti államra, a három erőcsoport közül melyiket sorvasztja el legelőbb vagy leginkább. Nyilvánvaló, hogy elsősorban az állami (uralkodó) erőt kell térdre kényszerítenie az idegen befolyásnak és annak gyakorlását korlátok közé szorítani.

Elképzelhetetlen azonban az, hogy az államerőnek gyengítése ne hasson a nemzeti erő visszaszorítása irányában is, ami azt jelenti, hogy a nemzet sajátos értékrendje, az ami az ő életének legfőbb igazolása és záloga, kerül fokozatosan, a nagyobb hatalmat jelentő uralkodóerőt kiegészítő szellemiség hatása alá, különösen ha a patronizált közösségben vérségi kötelékek valószínűsítik az idegen értékrend olyan megbecsülését, ami könnyebbé teszi a saját értékrendhez való hűség megtagadását. Ezt kiegészítőleg be kell következni a szervező állami erő, a jogrend olyan módosulásának is, amely egyfelől elkerülhetetlen következménye a szuverenitás korlátozásának, másfelől a nemzeti értékrend módosulásának. így relatíve leginkább érintetlen maradna a néperő, amely azonban ebben a rendszerben csak anyagot szolgáltat a formáló akarat számára,

¹ Petraschek: i. m. 594 l.

mert hiszen azt a funkcióját, hogy ösztönös érzelmi életével a nemzeti erőt és azon keresztül az állami erőt táplálja és irányítja, nem gyakorolhatja. Az átfogó területszervezésnek nagy tévedése á la longue ott van, hogy a néperőt, amelyet szükségképpen a legnagyobb mértékű patronizálás mellett is érintetlenül kell hagynia (mert hiszen a radikális megoldás magának a népnek a gyökeres kiirtása volna), csupán anyagnak tekinti, holott ma már a népi erő olyan mértékben van átszínezve szellemi tartalommal, hogy az az akadályozó beavatkozás megszűnésével azonnal átveheti esetleg azokat a funkciókat is, amelyeket a nemzeti és állami erő végez. Egyébként is, ha ennek az erőrendszernek önszabályozó tevékenysége ellanyhul, egy 12 milliós nemzetből pld. szükségképpen 12 millió «anarchista» lesz, azaz olyan ember, aki «anarchiában», mert nem a saját uralmi rendszerében él, ami elégséges bizonyíték arra nézve, hogy az összes európai kis nemzetek beszerzése nagyobb államokba teljesen kilátástalan vállalkozás volna, ami persze nincs is szándékában a nagy hatalmaknak, csak a probléma ilyen irányú tisztázása céljából vettük fel, mint a szélső határesetet.

Ezen belül azonban kétségtelen, hogy a hatalmi politika lehetetlenné válása az uralkodó erő fokozatos elsorvadásához vezethet. Ez pedig pótolhatatlan erő.

Az állam-vezetésre és uralkodásra való képesség megszűnése akkor kezd nyilvánvalóvá válni t. i., amikor a polgároknak nagy többsége a Macchiavelli-féle elvet, Freyer fogalmazásában az «absolute Mittelwahl»-t, egy másik államnál gyönyörködve és erejét elismerve nézi, ugyanakkor a saját állama vezetésén, még külpolitikában is megkívánja a hátrányt jelenthető morális magatartást. Ez az uralkodóerő ellanyhulásának legbiztosabb jele. Ezért bizalmatlan, ösztönösen az egészséges reakciójú közvélemény a világnézeti programokban tobzódó vezetővel szemben, mert gyanakszik, hogy hátha ő maga komolyan veszti azt, amit mond. Az előbb említett tény a legjobb leleplezője annak, hogy valaki legmélyebb politikai színezetű ösztöneivel, tehát hatalmi ösztöneivel, egy idegen hatalmi rendszert igenel és nem a saját magáét. Kiegészítője ez a lelki tény annak a magatartásnak, amidőn valaki nem a saját fajtáját tartja szépségnek, nem abban leli gyönyörűségét; — nem a saját nemzeti

értékei által meghatározott létformát tartja a legelőkelőbbnek, nem a saját anyanyelvén tudja legmélyebb meggyőződése szerint legjobban elmondani amit akar, s nem a saját költői, írói és művészei művein keresztül találja meg legtökéletesebben a lét magyarázatát és értelmét.

Az uralkodó erő túltengése is jelenthet veszedelmet.

A nemzeti államhoz tartozás átélése következtében úgy érzi a közösség, hogy az államnak erősnek kell lennie, — nem azért, hogy valami eszményi, magasabb célt megvalósíthasson, hanem mert ez létéből folyólag kötelessége. Ez az erő igény a maga sajátos, erős színezetével arra utal, hogy az a komponens az erőtényezők között, amelyet uralkodó erőnek nevezünk, s amely a hatalomvágy és uralomszeretet közösségét teremti meg, különösen nagy fontossággal bír az egyes nemzeteknél s különösképen nálunk, a közösség alkotó és összetartó erői között. Hogy ennek mik a karakterben rejlő és történeti okai, arra más alkalommal térünk ki. Itt arra kell rámutatnunk, hogy ezáltal a tényező által erősebben átszínezett élmény, — kis katonai erőt, hatalmat jelentő államoknál előnytelen következményekkel is járhat. Ha túlteng, ha a vezetőknél nincs meg annak felismerése, hogy a többi kiegészítő tényezőknek mi a szerepe, — s így mi kell hogy legyen a fejlesztésükre irányuló helyes politika, úgy azzal a lehetőséggel is számolni kell, hogy az uralkodó erő nagyobb hatóerejű uralmirendszeren belül való feltétel nélküli elhelyezkedésre ösztönözhet, hogy a hatalomnak legalább látszatát megóvja, vagy hogy átengedett hatáskörben uralmat gyakoroljon. Ennek következtében megfedkezhetik a nemzeti és erkölcsi erő sugallta cselekvésről, illetőleg esetleg külső kívánságra megakadályozza az autochton nemzeti erő érvényesülését, amely az egészséges erőrendszeren belül a veszély távoli megérzése esetén is, azonnal megkezdí a rendszer egészségét óvó, kiegyenlítő, kompenzációs működését.

Ha a nemzeterő és államerő hatása kizárólag arra a népre irányulhat, amelynek átnemesedése a nemzet — s eleve kizártnak tűnik fel a vezetők előtt, hogy a nemzeterő áthassa azokat az idegen népeket, amelyek egy állam keretein belül élnek, úgy csak a teljesen homogén népiségű nemzetállam lehetséges: a Szentistváni birodalom újra alkotása lehetetlen volna tehát.

De ha a magyar állami lét tradícióihoz hűek akarunk maradni, úgy a nemzeti állam, az ország programja nem szűkülhet egy népállam programjává. Nemzeterőnk hivatottnak érzi magát arra, hogy ne csak azt a népi közösséget itassa át, amelybe legmélyebben nyúlnak gyökerei, hanem az ország területén élő más népeket is, a magyar kultúra szeretetére bírja, azonos értékrend közösségébe foglalja egybe. Az államerőnek, mint szervező erőnek ezzel a ténnyel számolnia kell, az uralkodó erő feladata az »ország« békéjének biztosítása. Eközben érintetlenül hagyja, sőt fejleszteni segíti az egyes népek népi és nemzeti erejét s a magyar állameszme megvalósítására velük együtt törekszik. Ebből következik, hogy a magyar állami élet, helyesebben a magyar országlás az erőnek állandó teljes megfeszítését kívánja. Mind a három tényező arányos kifejtése elengedhetetlen előfeltétele a remélt sikernek, — amelynek maximuma — a régi Magyarország határainál végződik. Az országhatároknak ilyen megbecsülése sokak előtt érthetetlen és ellenszenves; ebben ismét egyik bűnét fedtük fel a kisállamoknak, — mi azonban nemzetben és országban gondolkozunk és élünk. A legyőzhetetlen nemzet s az újra és újra elérendő »országhatár« eszméje élő örökség, legalább is ma még az. A nemzetnek vállalnia kell a Szentistváni birodalom újra építésére irányuló feladatot, aminek előfeltétele, hogy az állameszmében a magasabb, erkölcsi lét követelményei maradéktalanul érvényesüljenek. Nemzeti erőnk, minden látszat ellenére: töretlen; uralkodó erőnk él; néperőnk, ha azt az egyke ki is kezdte, nem ad okot a kétségbeesésre; szervező erőnknek fogatkozásai kiküszöbölhetőek — erről külön tanulmányban kell karakterológiai alapvetés keretében beszámolni. A mulasztások legnagyobb része egyébként e téren keresendő. A néperőnek legalább olyan hatékonynak kell lennie, hogy az az arány, amely az ország területén élő népekhez, illetőleg a környező népekhez viszonyítva fennáll, ne rosszabbodjék. De a nemzeti erő ápolása, fejlesztése a legnagyobb fontosságú. Meg kell becsülni tehát ennek az erőnek kiváló képviselőit; megillető méltánylásban kell részesíteni az uralkodó erőt és azokat, akikben az töretlenül él. — Azok az alkotó erők, amint rámutattunk, amelyek a nemzet fennmaradását biztosítják, szétterültek az egész közösségre. Egyre

inkább csökken az a bizonyosság, hogy azok valamely társadalmi rétegben sokkal értékesebb formában fordulnak elő, mint a másokban. — Egészséges társadalmi cirkuláció biztosítja tehát, hogy a megfelelő emberek arra a helyre kerüljenek, azt a pozíciót foglalják el, ahol a köz számára a legnagyobb teljesítményt biztosítják. Ha pedig átmenetileg a nemzeti elit funkcióképtelenné, megbízhatatlanná válik, a néphez folyamodunk, — ha az alakuló értékrendet ellentmondó célkitűzések propagandája teszi hit el vesztetté, visszanyúlunk a tradícióhoz, — ha a korszerű magatartás lehetetlen — úgy az ősi magatartáshoz. S az ősi magatartás jegyében, a tradíció szellemében, a népből jövők segítségével, az új államot alkotók szükségképeni kíméletlenségével, de minden értékes erő összefogásával vesszük elő újra és újra a megoldásra váró feladatokat.

Trócsányi György.

A GYERMEK ÉS IFJÚ LELKI BEKAPCSOLÓDÁSA A TÁRSADALOMBA.

Sietünk megjegyezni, hogy a címben megjelölt témát szűkebb értelemben vesszük. Nem bármilyen felnővekvő egyént, hanem kimondottan *XX. századbeli, normális, civilizált állam-beli gyermeket, illetve ifjút* értünk; társadalom alatt pedig *a felnőttek uralkodó társadalmát*. Meg kell elégednünk szűkebb témakörünkkel, mert már ennek tanulmányozása is nagy jelentőségű mind a társadalomtudomány, társadalomléktan, mind a neveléstudomány számára. Témánkat elsősorban fejlődés-lélektani szempontból dolgoztuk ki.

* * *

A felnővekvő egyén nemcsak a születésétől, de már a fogamzás pillanatától is kapcsolatban van a társadalommal, hisz már ekkor beszélhetünk családon kívüli vagy családon belüli illetőleg törvénytelen vagy törvényes, utóbbi esetben vallásilag szentesített vagy nem szentesített házasság keretében nemcsak született, de fogamzott egyénről is. A születésig azonban nem igen beszélhetünk a társadalomba való egyidejű *lelki* bekapcsolódásnak még kezdetéről sem, mert még az *egyéni ösztönös* tudat sem valószínű, hogy akár csirájában meglenne. Legfeljebb a fejlődő egyén testét alkotó sejtársadalom kollektív-ösztönös «tömeglelkének» quasi-tudatáról lehet ekkor még csak szó. Mégis már az anyaméhben fejlődő magzatnak az említett szemponton kívül is van köze a társadalomba való *lelki* bekapcsolódáshoz a *jövőre nézve*. Bizonyos ugyanis, hogy pl. a rosszul táplált, mechanikai sérüléseket szenvedett testű magzat csekélyebb életképessége, betegességre hajló volta visszahat később a lelki-társadalmi fejlődésére is. Pearson* (noha csak 72 esetre

* (92.) A jegyzetben lévő számok a cikk végén felsorolt munkák sorszáma utalnak.

vonatkozó) megfigyelése szerint azon anyák, kiknek terhességük alatt sok lelki szenvedésük, bánatuk volt, olyan gyermekeket hoznak világra, kik a társadalmi élet változó körülményeihez különösen nehezen tudnak alkalmazkodni. A pszichoanalitikusok sokat emlegetik a születés «traumáját». Szerintünk normális születés esetében traumáról, azaz beteges, ártalmas («sérülésszerű») testi-lelki megrázkódtatásról beszélni nem vall biológiai gondolkodásra. Csupán természetes, *ösztönös-egyéni tudatra ébresztő* lökést, komoly ártalom nélküli megrázkódtatást képvisel a rendes születés folyamata, valamint a külvilág felrázó ingereinek rázódulása az újszülött érzékszerveire. Az ilyen új lökésekre, a fejlődés folyamán szükség van. Első legnagyobb ilyen lökés éppen a születés.

A csecsemő első társas ösztönös lelki kapcsolata anyjával illetőleg az ezt helyettesítő gondozónőjével létesül, mikor mosolyukra visszamosolygással felel. Ez a jelenség legkésőbb két-hónapos kortól kezdve szokott bekövetkezni. Az ösztönös-együttérzéses lelki kapcsoltság «motorikus rezonanciás»* kifejeződése ez, ami még nélkülöz minden tudatos megfigyelést. Ez a kezdetben differenciálatlan társas reakció egyénenkint különböző fokban többnyire már korán alkalmazkodik első-sorban anyja, gondozónője többféle érzelmet kifejező arcjátékához, majd lassacskán más — a gyermekkel kevesebbet foglalkozó — egyénékéhez is.** Féléves kora táján a csecsemő már nem csupán sokféle ösztönös-rezonanciás utánzásra, hanem különböző szükségleteinek, érzelmeinek, indulatainak (düh, keserűség, rémület, repeső öröm stb.) arc játékos és primitív taglejtéses, hangadásos kifejezésére képes s ennek révén mások részéről szükségelt társas hatások elérésére. Már egyéves kora betöltése előtt képes a kisgyermek kedveskedésre, féltékenységre, képességeinek fitogtatására, sőt sokszor már primitív segítségre, vigasztaló simogatásokra stb., tehát kevés jellel is kifejezhető, de mégis bonyolultabb társas lelki viselkedésre. Egyéves kora betöltéséig megtanulja a gyermek érzékszerveit s részben kezét célszerűen használni primitív igények kielégítésére. Az egyéves kort Köhlerrel és Bühlerrel*** csimpánz-kornak is nevezik, amennyiben a kisgyermek és a felnőtt csimpánz viselkedés- célsze-

* (19, 42, 58.)   ** (58, 39.)   *** (23.)

rűség szempontjából összehasonlítva egyforma technikai leleményességűeknek mutatkoztak. (Persze a mozgások maguk a felnőtt csimpánz esetében ügyesebbek voltak.) Csupán mivel a technika is fontos kitevője a társadalomnak, vehetjük tekintetbe itt ezt a korjelzést is.

A gyermek 2—5 éves korában lelkileg beilleszkedik a család közösségébe, illetőleg ennek híjján az azt pótló közösségbe. Kétéves korában már minden ismerőssel szemben határozottan kialakult megkülönböztető viselkedést tanúsít. Szeret kedveskedni másokkal és viszont kedveskedést vár tőlük sokszor igen féltékenyen. Engedelmeskedni megtanul mindinkább, de ugyanakkor parancsolni is. (A nehezen alkalmazkodó gyermek pl. szüleinek nagy nehezen engedelmeskedik, de ugyanakkor uralom vágyát levezeti kistestvérén, kutyáján, paprikajancsiján stb. Amiért ő kap ki, azért szidja ő is «alantasait». Ez a kedvezőtlen gyermeki vonás, tudjuk, felnőtt korban is gyakran mutatkozik.) Az élettelen tárgyakat is élők módjára kezeli. (Megveri az asztalt, amiért őt «megütötte».) Nagy fontosságú, különösen 3—4 éves korban, hogy lehetőleg meleg családi körben vagy annak híjján is szeretettel körülvéve édesanyjával vagy gondozónőjével közvetlen és biztos oltalmat nyújtó változatos személyi kapcsolatban legyen. Bécsben egy gyermekgondozóban* a gyermekeket két csoportra osztották. Egyik csoportnál a kisgyermekeknek csupán életszükségleteik kielégítéséről gondoskodtak, de nem játszogattak, kedveskedtek velük. A másik csoportbeliekkel viszont bőven foglalkoztak. Az eredmény az volt, hogy már rövid idő múlva az első csoportbeli gyermekek egész külsején, arckifejezésén, viselkedésén feltűnő és később is alig pótolható szellemi visszamaradottság nyomai voltak észlelhetők, szemben a másik csoportbeliekével. Ismeretes, hogy a főleg egész kicsiny korban, elhanyagolt gyermekek közül mily sok marad értelmileg, de főleg érzelmileg-erkölcsileg még felnőtt korban is fejletlen egyén. Ezek ismerete után annál megdöbbentőbb az, amire az orosz gyermek-«kollektívumokban», e napközi otthont, óvodát, lelencházat pótló modern madáchi phalansterekben, törekszenek.** Belenyugszanak, hogy a csecsemő viselkedéseivel eleinte csak (anyahelyettesítő) felnőttekre

* (21.) ** (97.)

szokott rendszerint reagálni, majd gyermektársaival szemben is eleinte csak passzíve, majd agresszíve, azután szociálisabban viselkedik, de az már nem tetszik nekik, hogy sok gyermekből ezután egyéni «organizátor» hajlamok törnek ki, tehát nevelési célul azt várják, hogy e fokot túlhaladva a gyermek eljusson a legmagasabb (!) fokra, midőn már csak mint egy egyszerű szám beolvad a minden egyéni karaktert, személyiséget elnyomó (vagy legalább elnyomni törekvő) kollektívumba. Örömmel állapítják meg,* hogy a kollektívumokban nevelt gyermekek többet mozognak és kevesebbet gondolkodnak, mint a kollektívumon kívül neveltek. Ezzel szemben ott, ahol az egyéniséget tisztelik és szociálisan harmonikus kibontakozását (felnőttek segítségével is) elősegítik,** ott a gyermek első éveiben jobbra csak naiv egocentrikus hajlamaiból a hasonló korúak (család vagy családon kívüli) társas közösségében mind többet formál át másokhoz való alkalmazkodással, saját érdekében is, szociális irányúvá, míg végül sok gyermek saját érvényesülését a közszolgáltatába állítva, lelki-szellemi képességekkel felkészülten többé-kevésbé képes beilleszkedni a közösségi *harmóniába* — nem pedig a monotoníába!

A beszéd fejlődésének kezdetét nem tárgyaljuk — hiszen ennek óriási önálló irodalma van úgyis — csupán megjegyezzük, hogy a beszéd és a járás megtanulása az első életévekben képessé teszi a gyermeket tapasztalatai, érzelmei, gondolatai és szándékai közlésére, illetve megvalósítására s ezek révén a társas érintkezésre. A nyelv fejlődésének tárgyalására csak a későbbi korral kapcsolatosan térünk rá, mikor a nyelv már a szociális érzék fejlődését is tükrözi.

Míg az 1—3 éves gyermek inkább csak ösztönösen utánoz kevés válogatással s külső szuggesztív hatásra engedelmeskedik viszonylag kevés ellenkezéssel — legfeljebb kisebb-nagyobb ügyetlenséggel, szétforgácsolódással —, addig a hároméves gyermek általában már sokszor határozott daccal válaszol főleg a túlbuzgó, erőszakos intelmekre. «A gyermeket elrontották» — hangzik a gyakori panasz, ami pedig nem minden esetben helytálló. Egyszerűen a gyermek anélkül, hogy tudatosan ráeszmélne, megsejtette saját énjének önállóságát s ez az új ösztönös ismeret

* (73.)   ** (55.)

és a vele kapcsolatos felfokozott erőérzés készíti arra, hogy önállóságát, ha másra használni még alig is tudja, legalább ellenállással védje meg. Ezentúl már nem beszél magáról harmadik, hanem első személyben, mindinkább megkülönböztetett viselkedést tanúsít az élő és élettelen dolgokkal szemben. Eddig a tárgyak mindenkor bizonyos emberszerűséggel «fiziognómiásan»* tűntek fel neki, barátságosan mosolyogtak rá, hívogatták, felajánlkoztak neki játékra vagy ellenségesen fenyegették, ijesztették, de most már többnyire nem fél tőlük, hisz tapasztalta, hogy azok tehetetlenek vele szemben. Ezért tilalom ellenére meg meri fogni nagy önerőérzéssel még az égő vaskályhát is, hogy saját kárán közvetlenül tanulja meg azt, hogy a felnőttek legalább is sokszor méltán tiltanak némely dolgot, vagy ha nem is mindig méltán tiltanak, de méltán óvnak sok dologtól. Fontos, hogy ezeknek a reflexiótlan, de homályos sejtéses, öndresszúrás tapasztalatoknak közepette a felnőttek tekintélye a saját tapasztalat tekintélye mellett szintén növekedjék vagy legalább minél kevesebbet csökkenjen, mert ha ez a felnőtt tekintély csökkenése még nem tudatos is, mégis alapvető lelki strukturálódás-zavart — kisebb-nagyobb pszichés traumát — hagy vissza a bontakozó lélekben, mint a bimbót ért jégeső a kifejlett virágban. A szülői tekintélyre elsősorban a gyermeknek magának van szüksége. (Imre S.***) — Körülbelül hároméves kortól kezdve elfogja a gyermeket a játékos cselekvés, ösztönös aktivitás**** vágya. Önfelmeden épít, rakosgat, elmerül a játékban s ekkor hasonló korúak közt nem verseng még más játszó gyermekekkel, hogy ki az ügyesebb, ki épít szebbet stb., mert saját játéka úgy lefoglalja, hogy a «konkurrenst» figyelemre alig méltathatja, legfeljebb némi játékszer birtokolási érdeköszeütközéseknél. Társasjátékoknál a 3—4 éves kortól néhány évig a gyermekek nagyon ragaszkodnak a merev játékszabályok tekintélyéhez**** s egymásra hamar rászólnak: «Nem ér!» Amíg saját erkölcsi elveik, erkölcsi személyiségük meg nem szilárdul, emlékezetük, alkotó képzeletük bizonyos fejlettséget el nem ér, addig ösztönösen érzik, hogy szükségük van merev játékszabályokra épúgy, mint a felnőtteknek számukra előírt nevelési-erkölcsi kódexére. — Nagyjában 2—3, de különösen négyéves

* (72, 2, 119.) ** (54.) *** (40, 50.) **** (27.)

kortól a gyermeknek nagyobb fokban fejlődik a szépérzéke. A színek iránt kezd fogékony lenni (különösen a kisleány), maga is szépen kíván öltözködni, illetve öltöztetni, táncolni, mozogni. A kisleánynak többnyire a bácsik, nagyobb fiúk, a kisfiúknak többnyire a nénik, nagyobb leányok kezdenek tetszeni. Igyekeznek is gyakran fokozott kedvelésüket kifejezésre juttatni. Érzelmileg fejlettebb gyermekeknél gyakori 4—5 éves korban az ilyen rajongás. A szeméremérzés cca 3—4 éves kortól fejlődik a felnőttek ébresztő hatására. Cca 3 és fél éves korától legtöbb gyermek igen sok olyan kérdést intéz a felnőttekhez, amelyek révén konkrét tapasztalatait kezdetlegesen rendezni képes. — Hároméves kortól az iskolaköteles korig a gyermek mind többféle fajta játékot tanul meg és űz nagy kedvvel. A különféle játékelméletek mind megragadják a játéknak egy-egy fontos mozzanatát, de nem magyarázzák meg külön-külön egyedül maradék nélkül. Ebben a korban a gyermek főleg tárgyakkal (fadarab, baba, játékkocsi stb.) szeret játszani.* Bennünket itt főleg a társadalom el-ellesett jelenségeinek külső utánzása, a felnőttek viselkedését utánzó játék** érdekel közelebbről. A gyermekek szeretnek papát, mamát játszani. Úgy sűrögnek-forognak és sokszor bizony sajnos — ha rossz példát látnak — úgy veszekednek, mint a papa és mama némely, a gyermek figyelmét lekötő epizód esetében. Szeretnek boltost, papot, orvost, iskolát stb. játszani a példa és hajlam különbözőségei szerint. Már 3—4 éves kortól kezd feltűnni játékoknál is a nemek különböző ösztönössége.*** Míg a kislány babájával, esetleg már kisebb testvérével anyáskodik, babáját öltöztetgeti, csinosítgatja, addig a kisfiú kutyáját, kisöccsét «execiroztatja», katonásdit játszik, fűr-farag, a külvilág feletti uralmát gyakorolja. Jellemző, hogy a gyermek ebben a korban bár külön egyéniségét érzi s «komolyabb» foglalkozásai (pl. evés, öltözködés) közepett a dolgokkal már «tárgyszerűen» tud viselkedni, mégis alig érzi, később alig akarja észrevenni, azt a nagy különbséget, ami játéka és a közt a valóságrész közt van, amit játékaival utánoz. Szereti játék közben a valóság illúziójában ringatni magát. Míg tehát a gyermek egyrészt a családban (vagy a családot helyettesítő más közösségben) megkezdi a nagy társadalom

* (84.) ** (50.) *** (82.)

egy kis egységébe való gyermeki életformának (illetve formáknak) megfelelő lelki bekapcsolódást anélkül, hogy tudatában volna e kis egységnek a nagy társadalommal való kapcsolatáról, addig a felnőtt társadalmi kapcsolatait külsőségekben mintázó játékban utánozgatja s magát szereti képzeletben felnőttnek érezni. A szociális ösztönök gyökere már megkapaszkodott a családban vagy családyszerű közösségben, de a szélesebb terjedelmű elágazások hatáskezdeménye ekkor még csak csira állapotban van. A mese is leginkább azzal szórakoztatja a 4—6 év körüli gyermeket, hogy (mint kislány) a világszép királykisasszony, a tündérkirálynő, a nagymamát gondozó és megmentő Piroska, vagy (mint kisfiú) a nagy ország felett uralkodó király, a varázspálcával manókkal rendelkező s a királyleánynak nem annyira kezét, mint csodálatát megnyerő királyfi, a farkast elejtő vadász stb. helyébe beleélve magát kiéli, még csak mesébe s nem valóságba illő, naiv — társadalmi szerepléseire vonatkozó — vágyait. A nagyon félelmes mesealakokkal bővelkedő mesét sok gyermek nem szereti,* mert annyira beleéli magát a veszélyeztetett mesehős helyébe, hogy maga is félni kezd az élénken elképzelt¹ ijesztő mesealakoktól. Nagyobb önbiztosság kedvéért sok gyermek kérdezi: «Úgy-e ez csak mese?» A nagyon szomorú mesék sem mindig népszerűek, mert nem csupán egocentrikus beleélés, de érzelmileg fejlettebb gyermekeknél a mesehős iránti részvétes-beleélés alapú lelki fájdalmat is képesek kiváltani az ilyen mesék.

Az elemi iskolai élet kezdete inkább csak olyan gyermekek-nél jár nagyobb lelki megrázkódtatással, kik óvodába nem jártak

¹ Mint a marburgi iskola kutatásai óta ismeretes, a gyermekkorban sűrűbben fordul elő az «eidetikusság», vagyis hogy sok élénk képzeletű gyermeknél gyakran jelennek meg a szemlélet elevenségével kitűnő illúziós «szubjektív szemléleti képek», vagy «eidetikus képek». Ezek nappal, ébren álmodozva látott álmokképeknek is volnának nevezhetők. Érdekesen írja le gyermekkori visszaemlékezéseiben Anatole Francé, mint kísértettek neki sötét szobában a meséskönyv bizarr rajzai élénk eidetikus képek alakjában. (Barátom könyve.) Különösen nagy művészek, mint pl. Goethe, felnőtt korukban is megőrizték gyermekkori nagyobb fokú eidetikus hajlamukat. Ismeretes, hogy a rémmesék sok gyermeket tesznek nyugtalaná és félnökké.

* (89.)

vagy nincs (több) testvérük. A mindennapos tanulnivaló a kötelességtudás, az osztály sorsközössége a szolidáris-érzést kezdi ébresztgetni, az iskolai fegyelmi és viselkedési szabályok pedig önlegyőzéses alkalmazkodásra, önuralomra nevelik a tanulót. Sok függ attól, hogy régebbi típusú kötöttebb, fegyelmezettebb, verbálisabb tömegtanítási és nevelési vagy újabb típusú szabadabb, kisebb fegyelmű, munkáltató egyéni, illetve csoporttanítási és nevelési rendszerű iskolába kerül a gyermek. Mindkettőnek speciális előnyei és hátrányai vannak* a szociális fejlődés terén is. Az értékelés a pedagógia feladata, mi itt csak tényként állapítjuk meg, hogy régebbi típusú iskola szociális téren jobban kifejlesztette a tanulóknál a tekintély tiszteletét és az engedelmisséget, míg az újabb iskola inkább önállóságra, szabadságszeretetre, önkéntes kötelesség- és felelősségvállalásra nevel.** Mindezek a képességek persze sok zökkenővel alakulnak. Míg 6—7 éves kora előtt a gyermek vagy gépiesen utánoz vagy merev játékszabályokat követ vagy mozog a mozgásért magáért, addig az iskolás kor kezdetén már mindinkább felfedezi a mozgás, cselekvés *eszköz* voltát.*** Rövid lélekzetű *célkitűzéseket* követ már, iskolai és magán-játékos feladatokat *elvégez* (pl. skatulyát ragaszt papirosból, nagyobb rajzot készít el stb.). Némi kedvenc ételért, édességért sok mindent megtesz. Ilyesmi még több éven át elsőrangú rúgó. Hosszabb ideig — persze nem félórakon át — képes egyfolytában figyelni, ha játékos érdeklődésének körébe esik a látni- vagy hallanivaló, vagy ha időnként maga is cselekvőleg bekapcsolódhatik az eseményekbe beszélőleg a tanulnivalókba.**** Mindezek a mozzanatok a szociális fejlődés fontos előfeltételei. — Nyolcéves korig a gyermeknek erkölcsisége szubjektív. (Nagy L.*****) A gyermek azt a cselekedetet tartja jónak, ami neki kellemes, rossznak pedig, ami neki kellemetlen; azt a személyt tartja jónak, akit kedvel, illetve aki vele szemben enyhe; rossznak pedig, akit nem kedvel, illetve aki iránta szigorú. 8—10 éves kortól már a tapasztalás, kísérletezés céljából gondolatilag rendezett konkrét feladatú cselekvéseket végez. Játékaiban sokat közeledik a *valósághoz*. (Pl. valódi haja legyen a babájának, természeti tárgyakat gyűjt; mikor villamos kalauzt játszik, valódi villamosjegyek kellene neki stb.) A természeti erők küzdelme,

* (43)

** (30.)

*** (85.)

**** (30.)

***** (86.)

játéka érdekli. A családi, iskolai életben is (főleg a fiúgyermek) csak az erősebb hatalmát ismeri el. Mesékben az állatmeséket kedveli, mert ezeket már nem érzi oly irreálisnak, mint a tündérmeséket.* A tündérmeséket is csak akkor szereti, ha reális elemeket is tartalmaznak. Leányok azért még sokáig kitaranak a tündérmesék mellett is. Robinson küzdelme a természettel és vadakkal igen leköti különösen a fiúgyermek érdeklődését, hisz ő is meghódítja e korban *cselekvései, tapasztalatai számára* a természetet, a külvilágot. Ettől a kortól kezdve, ha nem is okvetlen gyakorolják, de mindinkább becsülni kezdik a kötelesség-, jog- és igazságérzést, (pár évig) a külső tekintély tiszteletét, az egymáson való segítést.** Különös, hogy míg egyéni vonatkozásban erősen közeledik a gyermek a valósághoz mint *természethez, «kultur-környezethez»*, addig a felnőttek nagy társadalmát még mindig eléggé külszínes formájú, felnőttet utánzó játékokkal tudja csak képzeletileg megragadni. A háború pl. ilyen korú gyermekek szemében lényegében megegyezik az ő háborúsdi játékkal, tehát a személyek közvetlen viaskodása, illetőleg — hadi eszközökkel felfokozott — pusztá fizikai erők küzdelme.*** Eredmények, hatások szerint ítéli meg mind a saját cselekedeteit, mind a másokét. Az eredményhez vezető munka, küzdelem, erőfeszítés, lelki felkészültség nem érdekli, mert a külső élet hatásossága teljesen leköti figyelmét s elvonja a (benne is még csak csirázó) benső élet jelentőségének megismerésétől.

Általánosságban nálunk n éves kortól (leányoknál) a 14, illetőleg (fiúknál) 15 éves. kor tájáig tart az a fejlődési szak (praepubertas), amikor a gyermekkori lelki alkat kisebb-nagyobb zökkenésekkel *átalakul* a serdülőkori sajátos lelki alkattá. Nagy cselekvési energia, erőfeszültség (expansivitás), külső nyugtalanság jellemzi ezt a fejlődésszakot.**** Maga a cselekvés azonban az előbbi fejlődésszakokhoz képest ekkor már sokkal gyakorlatiasabb, megszervezettebb. A fiúgyermek állandó játékcsoportokat alakítanak s az állandó játékterekhez gyakran valami lokál-patriótizmusra emlékeztető módon ragaszkodnak. A hátrázott, konkrét irányú érdeklődés is állandósul (pl. bélyeggyűjtés, rajzolás, sportszervevény, automobil-márka megfigye-

* (88, 89.)   ** (85, 86.)   *** (85.)   **** (59, 60, 61.)

lése stb.). A nyers fizikai erőnek, gigantikusságnak méltánylásához (hegyek magassági adatainak, repülőgép magassági teljesítményeknek, állatok nagyságának számontartásához) kezd csatlakozni a személyes bátorság, hősiesség, a lelki erő tisztelete is. Szeretik a drámaiságot, jobban, mint az egyszerű epikuságot, de a líraisághoz még alig van érzékük. A cselekedetek létesítésénél mind több értelmi és kezdetleges, de tudatos erkölcsi elem elegyedik az eddig sokkal játékosabb és egocentrikusabb motívumok közé. E korban — főleg 13. év tájt — fölfokozódik a dacossággal elegyes fölényeskedés; fiúknál: hősködés, verekedés — leányoknál: érzékenykedés, civódás. A két nemű ifjúság önkénytelenül, önészrevétlenül is figyelni egymást, de főképp egymás hibáit fedezik fel könnyebben és nézik le. Hisz ez eleinte mindig így szokott történni, ha az ember — főleg a szellemileg fejletlen ember — magát mással, magától nagyobb fokban eltérővel, hasonlítja össze. A másiknak beszédje, ízlése, politikai felfogása stb. nem lehet oly tökéletes, mint a sajátmagáé. Talán a természet ezzel a fejlődés külön útjait védi meg ideiglenesen megnövelve az elválasztó falakat. A leányok szemében tehát a fiúk esetleneknek és vadaknak tűnnek fel, míg a fiúk szemében a leányok kényeseknek, tehetetleneknek látszanak. Kölcsönös lekicsinylésüknek nem egyszer tettekben (fiú csínyek), vagy beszédben is kifejezést adnak. E korbéli mindkét nemű gyermekek már nem férnek össze a kisebb gyermekekkel, kiket mélyen lenéznek, de a nagyobbak viszont még nem fogadják be őket, mert nem illenek közéjük.* E kortól kezdve a gyermekek egymástól elszenvedett legkisebb bántalmat kamatostól adják vissza, ami az eddig viszonylag már valamelyest fejlettebb közösségi érzést aláássa. 13 éves kortól kezdve a felnőttek erőszakos szigorúsága meglehetősen kedvezőtlen hatást vált ki bennük.**

A tulajdonképeni *serdülés* szaka nagy benső forrongást, megrázkódtatást idéz elő az ifjú lelki és idegéletében. Itt különösen befolyásolják a fejlődés ritmusát a belső elválasztású (endokrin) mirigyek hormontermelésük megváltozott módjával, amennyiben az ú. n. autonóm idegrendszer működésének befolyásolásával kapcsolatban az «alsótudatos» lelki életre is

* (103.) ** (59, 117.)

hatással vannak, ez pedig a tudatos lelki életre. Nagy kedélyhullámzások, belső nyugtalanságok ébrednek a serdülő lelkében, majd életuntság, világfájdalom, majd határozatlan tárgyú vágyódás, világszerelem lép fel egyénenként különböző fokban és irányban. Persze ezek a hormonális élettani változások — amelyek egyébként már előbb és később is fejlődésbefolyásoló jelentőséggel bírnak — másokkal (főleg a nemi érés jelenségeivel és a központi idegrendszer működési fejlődésével) együtt sem elegendők arra, hogy a művelt nemzetek serdülőinek lelki alakulását megmagyarázzák. Rendkívül fontos az eddigi környezethatás, nevelés és a veleszületett egyéni hajlamok irányulása s végül az érzékeny lelki-testi alkatú serdülőt érő újabb benyomások özöne, amely a most már sokrétű lelki «rezonanciával» erős lélekformáló, strukturáló élményeket ébreszt a fogékony lélekben.* Az érzelmi és értelmi élet új átértékeléseken megy át. A serdülő felfedezi a lelki élet jelentőségét és egyéni személyes énjének misztikumát. A serdülők naplóiban nagyobb százalékban szerepel az *én* szó, mint eddig.** A lélekben egymástól független szexuális (genitális) és magasabbrendű erotikus, plátói erotikus, romantikus-szentimentális művészi, misztikus, sejtelmes, határozatlan érzelmek és érzékek ébrednek nagy kiegyensúlyozatlanságban. Ez a nagy lelki hullámmás ebben az időben — leányoknál kb. 14—17, fiúknál 15—17% éves korig — mindinkább lefoglalja a serdülő érdeklődését annyira, hogy sokaknál ez kisebb-nagyobb magabizarkozást és a külvilágtól való visszahúzódot eredményez.

(Főleg a Kretschmer-féle szkizoid, a Jung-féle introvertált illetőleg a Jaensch-féle I²-típusú egyéneknél.) Fontos is ebben a korban a passzív keletkező érzelmek megfigyelése, de még fontosabb az ezek felett való uralkodni tudás, ezek kormányzatának megtanulása, a sokhúrú lelki hangszer helyes felhangolása, az ideális értékelések és az ösztönös hajlamok összhangba hozatala. Ez pedig nehéz és hosszú munka. Érti is ezt a serdülő s támaszt keres. Keresi a pártásában, kinek hasonló a sorsa. Keresi a tapasztalt, általa elfogadott vezetőket. Azonban nagyon félve keresi, fél a megszegyenüléstől, indiszkréciók elszenvetésétől, a meg nem értéstől. A szülőketben a régi gyermeki

* (47, 20, 59.)   ** (61.)

állapot konzerváló őrét látja általában s kevésbé bízunk bennük, mint pajtásaiban, vezetőiben. Az egészségesen fejlődő lélek a másik nemű ifjúságban megéri az övét kiegészítő lelkületet s ennek megnyilvánulásait, levetüléseit, minden mozdulatban, tettben, beszédben, arcon, testen. Míg az előbbi fejlődési szakban általában több ellenszenves vonást szoktak a gyermekek találni a másik nemű egyénekben, addig a serdülés folyamán a két nem serdülői mind több rokonszenves vonást fedeznek fel a másik nem képviselőiben. Egyikben többet, másikban kevesebbet. Eleinte a fejletlen egyén sokkal több rokonszenves és imponáló vonást talál általában a másik nem fejlettebb képviselőiben, mint az olyan fejletlenekben, mint ő maga. Ismeretes a serdülő fiúknak nagy leányok s a kis bakfisoknak tanárjaik, nagy fiúk iránti érdeklődése. A hasonló nemű, több évvel idősebb egyének iránti lelkesedés főleg serdülő leányoknál szokott fellépni. Ez nem tévesztendő össze a hasonló neműek iránti szerelmmel, már csak azért sem, mert minden féltékenységtől mentesen együtt szoktak rajongani a legjobb barátuk. Itt csupán saját nemük eszményi példáit látják, kihez hasonlítani és közeledni szeretnének, de sokszor a félnkség, félszegség és (pl. a bakfis és fiatal tanárnője közt fennálló) társadalmi elkülönültség akadályozza meg a rajongásnak félig hódoló, félig vezető-baráti viszonyra való változását. Ebben a korban a szeretet, szerelem és lelkesedés, rajongás nagy kedélyhullámmá idéz elő a lélekben s öröm és fájdalom váltakozásának szintén előidézőivé válnak. A szebb, szabadabb, nyugtatóbb helyzet, állapot iránti vágyat is nagyrészt személyektől teszik a serdülők függővé, főleg a leányok. A serdülő nem tudja maga sem, mire vágyik,* mit szeretne, ki, mi tudná őt megnyugtatni. A célkitűzések is határozatlanok és változók. (Pompásan világítanak ezekre rá a serdülők naplói, melyeknek jelentőségét először Ch. Bühler mutatta ki s immár 21 magyar serdülő napló birtokában e tanulmány írója is több ízben mutatott rá e naplók tanulságaira.** A serdülő jellemző romantikus hajlama nemcsak napló- és vers-, novella-, regény-írásban és olvasmányokban való teljes elmerülésben, hanem vándorlásban, esetleg csavargásban, természetbe, vagy a nagyváros forgatagába való menekülésben s így tovább élheti

* (20.)   * (20, 59, 61, 44, 75.)

ki magát, egyénileg igen különbözően. A leányok «álomlovajaikból» való sűrű kiábrándulásaik miatt sokat emésztik magukat, noha pár év múlva sokszor csak homályosan emlékeznek régi bánataikra, esetleg nyomuk abban mutatkozik, hogy önkéntelenebbül bizalmatlanabbak lesznek. Fiúknál csalódásaik többnyire inkább cinikus keserűséget vagy fölényes gúnyt, akasztófahumort váltanak ki, ami ha sűrűn ismétlődik, a felnőttekkel szemben való csalódásokat is beleértve, maradandó életbizalmatlanságot, pesszimizmust nevelhet bennük. Az öngyilkosságok százaléka a serdülő korban — főleg leányoknál — hirtelen ugrást mutat, ami elég világosan jelzi, hogy érzéseik e korban bármennyire nem véglegesek s maradandók, mégis, amíg megvannak, igen mély gyökerűek.* Kimutattam,** hogy a serdülő korban mind a naplók nyelvlélektani vizsgálata, mind egyéb megnyilatkozásaiknak figyelembe vétele szerint a fiúk pesszimizmusa nagyjában állandóan növekszik, míg a hullámzás e leányoknál e téren nagyobb. Sokan a vallási érzésekből merítenek erőt és megnyugvást. Ismeretes, hogy a «megtérések» legnagyobb százaléka a serdülő korra esik.*** A leányok hamarabb melegednek fel egymással szemben, csak nevelőik tetszése, elismerése érdekében szoktak addig féltékenykedni, míg esetleg ép a közös rajongás egyesíti őket. Az előbb említett féltékenykedés serdülő korban ritkább, mint az előtt. A másneműek miatti féltékenykedés serdülő korban még elég ritka. A fiúk nehezebben melegszenek fel, sőt sokkal többen vannak köztük, mint leányoknál, akiknek egyáltalában nincs barátjuk.**** Könnyen lenézik egymást, ha különböző az érdeklődési körük, felfogásuk, életmódjuk. A közös természet viszont kevesek közt, de serdülő korban már igen tartós baráti kapcsolatot képes teremteni. Az összetartás mindkét nemnél a korral nő. A fiúk nevelőikkel szemben hajlamosabbak ellenzékieskedésre, mint a leányok. Utóbbiaknál inkább csak a praepubertás korban fordulnak elő. *Nagy László*, kinek sikerült iskolásgyermekek 35 titkos társaságáról adatokat szereznie, legtöbbit közvetlenül a serdülőkor előtt és ennek elején talált. Kimondott bünszövetkezetet (5-öt) csupán fiúknál talált a serdülőkor elején.***** Míg a serdülőkor előtt mindkét neműek nevelőiktől elsősorban határozott fellépést és erőt, addig

* (41, 51, 91.) ** (61, 63, 64.) *** (107.) **** (93.) ***** (86.)

a serdülőkorban elsősorban őszinte megértést, természetességet és jellemességet várnak. A fiúknál nagyon megkívánt a nevelő biztos tudása és szakképzettsége is. Leányoknál különösen fontos, hogy nevelőik kellemes megjelenésűek legyenek s nélkülözzék a durvaságot, gúnyolódást.

Már a serdülőkor előtt is, de főleg a serdülőkorban s ez után is nagyfontosságú a vezető társak szerepe. Az osztály vezető diákjai közül mindkét nemnél legimponálóbbak a biztos, szuggesztív fellépésűek és az eszesek, főleg a praktikus eszűek. Erkölcsi igényük e téren a leányoknak jóval nagyobb a fiúkénál, míg fiúknál a testi erő nagyon lényeges, főleg serdülés előtt, de bizonyos fokban később is.* Míg serdülés előtt (elsősorban fiúknál) vezetői tekintélyt adhat egyéb jelességek mellett a megosztható, kiközösíthető *birtokkal* (játékszer, sporteszköz, játszótér stb.) rendelkezés is, addig később csak a *képességek* imponálnak.** A vezetők lehetnek: erőszakosan uralkodók, megnyerő, vonzó természetűek, bölcs tartózkodók, tehetségeikkel elismerést és tekintélyt kivívók, vagy rokonszenves szélhámosok. Míg a serdülőkor előtt elsősorban nagy szerepük van a vezetőknek közös játéktervek megszervezésében, addig a serdülőkortól kezdve inkább a közös megbeszélésekben, megvitatásokban, az osztály közös állásfoglalásainak, pl. egyes tanárokkal, új osztálytársakkal szemben való kialakításában. A vezetők követői részben barátok (esetleg testőrök, védelmezők), részben a vezetők kihasználói, segítői, vetélytársai, kritikusai, esetleg önkéntelen követők stb.*** Olyan munkaiskolában, ahol fejlett szociális munkaközösség alakul ki, mint dr. Domokos Lászlóné Új Iskolájában, ott a következő típusok alakulnak ki a munkavezetés hierarchiájában: választott vagy született vezetők, a vezetők segítői, a közbeesők, a közömbösek és a hátráltatók. A munkások lehetnek: önkéntes munkások, mégpedig alkotók vagy utánczó és kényszermunkások.**** Utóbbiak hasonlítanak a régibb típusú iskola tanulóihoz.

Az iskolai osztályok keretén túlmenő diáktársadalmi alakulatok közül serdülőkorban különösen fontos a cserkészlet és az ifjúsági vöröskereszt. Szervezetüket itt nem ismertethetjük. Csupán azt jegyezzük meg, hogy ezekben a szervezetekben a

* (II.)   ** (18, 105.)   *** (18.)   **** (30.)

túlközömbös, flegmatikus és a túlellenzékieskedő egyének nem válnak be jól. Egyébként e két alakulat kitűnően ad alkalmat serdülő kor előtt az élénk, mozgásra, ügyeskedésre vágyó gyermeknek, serdülés korában és utána is a romantikus, önvizsgáló, majd egyéniségét kibontakoztató ifjúnak is (cserkésznapló, kalandozás; szervezés, szociális munka stb.) életformájuk kiélésére. A cserkészlet, beleértve a leány-cserkészletet is, és az ifjúsági vöröskereszt — azonkívül, hogy Isten-, haza-, ember- és természetszeretetre nevel — mind a férfias (bátorság, egyenesség stb.), mind a nőies (áldozatkész segítség, alkalmazkodás, érzelmi finomság stb.), értékes jellemtulajdonságokat ápolni és fejleszteni hivatott. Legfőbb vezetői bár felnőttek, de olyan felnőttek, kiknek legnagyobb része magukban a szervezetekben nő fel. A cserkészlet szervezete és szelleme az ifjúság vallási egyesületeire is megtermékenyítőleg hatott. Utóbbiaknak különösen nagy hivatásuk van az ingadozó és kereső serdülő lélek megértésen alapuló útbaigazítása, valamint jellemességre, ember-szeretetre és a közös Isten tiszteletére nevelése terén.

A serdülés befejeztétől a felnőtt korig terjedő időszak a *felserdültség* (adoleszcencia) kora, a hajadon, illetve legénykor. Ez a kor a felnőtt életre való előkészülésnek, a nagy célkitűzéseknek, életterv kialakításának kora; főideje a felnőttek nagy társadalmába való végleges belenövésnek, a társadalom, a kultúra egyes területein való munkának s az ezekhez való tudatos, tervszerű önművelésnek. Míg a serdülés korában elsősorban az érzelmi élet és gondolkodás, értékelés ön tudatosulása van előtérben, addig a felserdült korban különösen nagyot fejlődik az akarati élet. Az ifjú már azért kíván a *felnőttek társadalmába* bekapcsolódni, hogy ott érvényesíthesse képességeit. Ennek kedvéért felhasználja részben eddig szerzett alkalmazkodottságait, részben új képességeket gyakorol. Ekkor tapasztalható a szexuális hajlam és magasabbrendű (plátói) erotika közeledése, egymással való kiegyensúlyozódása, illetőleg kisebb-nagyobb kompromisszuma is. Az ifjú legtöbb szórakozása, fáradozása vagy komoly, vagy legalább céltudatos: «komolyjáték»* (Ernstspiel). Akár sportol, akár olvas, akár bálozik, akár udvarol, akár flörtöl, kacérkodik, mindent kisebb-nagyobb tudatos vagy komolyan ösztönbiztosan

* (108.)

életre előkészülő tendenciával tesz. Célja általában előkészülni az értékes, akár ideális, hasznos, akár csupán kellemes, kényelmes életre és az érvényesülés, vagy legalább megélhetés biztosítására. Az ifjú ismét nagyobb mértékben fordul a környezet a világ, társadalom, a kultúra, vagy a természet felé. Új barátok, barátnők, ismeretségek lehetőségei nyílnak meg lelke számára. A romantikus hajlam realisabb utakat keres (szerelmi kalandok, imponáló fellépés a társaságban stb.). Míg a világnézeti és szociális kérdések, a társadalmi adottságok vizsgálata leányoknál inkább (felületesebb vagy mélyebb) benyomásos-intuitív, addig fiúknál inkább (elhamarkodottabb vagy alaposabb) spekulatív-rationális úton történik, bár természetesen típusonként és egyénenként különbözően és változóan. A fiúk többnyire logikusság, a leányok erkölcsiség tekintetében vannak egymással szemben kisebb-nagyobb fölényben. Ezt legpontosabban igazolják az értelmiségvizsgálatok és a bűnözési statisztikák.

Az ifjú lélek számára a felnőttek társadalma eleinte különösen idegenszerűnek tűnik fel.* Túlságosan merev és bonyolult, sokszor egyoldalú vagy nagyon élesen körülírt teljesítményeket vár az embertől, a társadalmi formások, előírt szabályok túljózanok, a munka elgépiesítése Prokrusztesz-ágyba kényszeríti az életteljesen kibontakozni kívánó erők gazdag sokféleségét. Mindez elsősorban mai társadalmunkra vonatkozik. Vannak, akik inkább rugalmasan, egyéniségük «séreleme» nélkül, sőt esetleg annak kiteljesítésével, mások hajlékonyan, megalkuvással, sőt átformálódással alkalmazkodnak, a társadalmi helyzetekbe beletörődnek s ismét vannak, akik csendesen vagy hangosan bírálgatnak, lázonganak, de mégis alkalmazkodnak; végül vannak régi kereteket békésen javítgatok, tökéletesítők, átrendezők és vannak régi kereteket szétfeszítők, szét-törők, alkalmazkodni alig vagy egyáltalában nem akarók, forradalmárok, kik elkülönzik magukat, sőt kiélezik a «tömeg»-től való különbözőségüket (szecesszió, «übermenschkedés» stb.), esetleg egyenesen a meglévő társadalmi rendet akarják forradalom nélkül vagy forradalommal átalakítani, esetleg felforgatni (anarchisták, kommunisták stb.). Vannak átlagos élet-

* (105.)

ritmust követők s vannak koravének, mindenhez «hozzáöregedők» s vannak örök serdülők (puberilizmus), örök ifjak (juvenilizmus), mind az értékeesebb, mind az értéktelenebb lelki struktúr tulajdonságok terén.*

A felnőttek társadalmával való szembehelyezkedés érdekes formáját mutatta a múlt század végén alakult német ifjúsági mozgalom (Jugendbewegung). A steglitzai «vándormadár» (Wandervogel)-mozgalom vezetőit inkább ösztönös-érzelmi rugók mozgatták s az ifjúságnak megfelelőbb életformára törekedtek, viszont a pár évvel később kialakult szabad-német vándor-egyesületet elsősorban tervszerű, új szellemet lehelő kultúr munka akarása hevítette. A serdülő korok *végét*, illetőleg felserdült korukat élő középiskolai, majd egyetemi diákság eleinte kis csoportjai iskolai szünetekben kivonultak a szabad természetbe, falura. Élvezték a szabadságot, természetet, a falusi élet természetességét. A különböző nemű, korú, társadalmi rangú ifjúság közt a korlátok lehulltak. Hamarosan nagyobb és különböző irányzatokat képező csoportok keletkeztek. Ez volt a tragikumuk. Az erő elveszett a szétforgácsolódásban és a nagy tömegeknek együtt tartani törekvésében. Hiába vetették meg a felnőttek «korhadtt» társadalmát és kultúráját, mégis a legtöbb csoportjuk felnőtt, vagy felnőttektől, sőt sokszor «öregektől» irányított agitátorok kezébe jutott. Kialakultak az egyes felekezetek, az egyes politikai pártok egymással közösséget vállalni nem akaró csoportjai. A világháború közbejötté szétszórt csoportjaik hazafias összetartását részben erősítette, részben az egész mozgalmat megbénította s utána a javarészt szabadkőműves-szociáldemokrata befolyás alá került vezetők hatására igen leromlottak az erkölcsök. Az ifjúsági mozgalom végül 1920-tól lassan megszűnt, hogy később némi sikertelen erőlködés** után helyét adja a végső fokon felnőttektől vezetett Hitler-Jugend szervezetének, amely sokat vett át azokból az életképes eszmékből és célkitűzésekből,*** amelyek a régi ifjúsági mozgalom képviselőit lelkesítették; természetesen mindenütt a nemzeti szocializmus gondolköre és célkitűzése van előtérben.**** A német ifjúsági mozgalom mássutt is visszhangra talált. Így különösen Japánban 1918-ban, hol eleinte (1922-ig) mindinkább radikális-demokrata

* (81, 20, 105, 59.) ** (80.) *** (111.) **** (78.)

irányzatúvá, míg 1925-ben a kommunizmus melegágya lett. A kommunizmus visszaszorítása után a nemzeti alapon álló ifjúsági mozgalom különvált a züllésnek induló régibb típusú mozgalomtól, végül a hatóság utóbbi társadalombomlasztó tevékenysége miatt feloszlatta.* Az orosz ifjúság állami terrorral irányított propagandacsoportjai legfeljebb az ifjúsági szabadság kinövéseit (szabadszerelem, atheizmus stb.) élhetik ki, de az ifjú erők legfőbb forrását képező egyéniségek kibontakozását megakadályozzák. — A mi lelkes, de alapjában mégis józanabb ifjúságunk nem szokott a felnőttek társadalma ellen kéteskalandos széleskörű szervezkedésekbe fogni, legfeljebb nemzetpolitikai irányban s akkor is felnőttek vezetésével vagy vezetésben megtűrésével (pl. szabadságharc). A társadalomfelforgató ifjúsági eszmék nem magyar lélekben vagy nem magyar földön teremnek. Ilyesmi nálunk mindig importcikk. A mi ifjúságunk legnagyobb része örül, ha bekapcsolódhatik a magyar dolgozó-társadalomba, mint annak hasznos tagja és törvényes eszközökkel fejlesztője, megújítója, felfrissítője lehet. Látjuk, hogy ifjaink a képességvizsgáló és pályaválasztási tanácsadó, munkaközvetítő intézményeinket milyen buzgón keresik fel. Az egyetemek, főiskolák bajtársi egyesületei a munka, baráti szellem és társas fejlődés elősegítői. Sajnos, az ifjúság önkiteljesítő, de beilleszkedő, egymással és a felnőttekkel összetartó, közösen a nemzet érdekét szolgáló munkájának nálunk még mindig sok akadálya van.** Fontos volna, ha mind több lehetőséget nyújtana felnőtt társadalmunk az ifjúság környezettanulmányainak,*** mert ezek is a lelki bekapcsolódást szolgálják épúgy, mint a «settlement»,**** amely utóbbi nálunk sokat fejlődött az újabb időkben is.*****

* * *

Az egyes életkorokban történő, társadalomba való bekapcsolódásról s az ezzel szorosabban összefüggő fejlődési mozzanatokról rövid áttekintést óhajtottunk nyújtani. Ezek után egyes, a bekapcsolódás módozatait érintő nézetet és fejlődésproblémát még külön meg kell tárgyalnunk. Egyes lélektani iskolák némely témánkat érintő megállapításait az eddigiekben is már tekintetbe

* (90, 115.)   ** (53.)   *** (24.)   **** (32.)   ***** (87.)

vettük. Külön kell azonban tárgyalnunk egy-két kutatási irány ide vonatkozó néhány fontosabb megállapítását, illetve nézetét. Freud pszichoanalitikus iskolájának a gyermeklélek szexuális beállítását hangsúlyozó elméletét itt nem tárgyaljuk, ennek túlzásai, egyoldalúsága és tévedései már közismertek.

A gyermek társas kapcsolatairól, társas fejlődéséről az «individuálpszichologusoknak» sok jelentős mondanivalójuk van. A gyermek épúgy, mint a felnőtt a maga körében érvényesülni óhajt, de az okos, ügyes, hatalmas felnőttek közt különösen csekély értékűnek érzi magát. Ettől a kínos érzéstől szabadulni akar. Ennek a szabadulásnak legsikeresebb és *legegészségesebb* módja a társas közösségbe, elsősorban családba illeszkedése legjobb képességei szerint. A közösségbe kapcsoltság fokozza az erőérzést, ha a közösség megbecsülését, segítségét szolgálataival, tehetségeivel kiérdemli. A lelkileg vagy testileg *fogyatékos* gyermek nehezebben tud a közösséghez alkalmazkodni. Esetleg csak azért is megmutatja — kis Demosthenesként — hogy van valami értékes képessége is «(mannlicher Protest)». Ismeretesek a csodaszámolók, muzsikás csodagyermek. Ezek különben sokszor fogyatékos elméjük vagy különködők, félszegek, gyengék, de mégis kivívják a felnőttek csodálatát. Máskor a gyermek gyengeségét, illetőleg fogyatékoságát kamatoztatni próbálja a felnőtteket saját szolgálatába állítva, kétféle lehetőség szerint: a felnőtteket utánozva követelődzik, környezetének parancsolgat, ha aktívabb jellem, vagy pedig saját gyengeségét használva ki, túlozza azt, hogy sajnálják, becézzék, kényeztessék, ha passzívabb jellem. Ha a gyermeket túlszigorúan nevelik, *elnyomják* (esetleg testvérei is) s kevés szeretetet élvez, bántják, gúnyolják, akkor társaságkerülővé válhat, félénkké, félszeggé, zárkózottá lehet, s csak azzal mer bizalmasnak lenni, ki őt megérti. Ehhez azután sokszor nemcsak nagyon ragaszkodik, hanem esetleg azt önzően kisajátítani is törekszik magának s talán igen féltékennyé is válik vele szemben. Az *elkényeztetett* gyermek viszont «jó» viselkedéséért ellenértékeket vár. Rossz szokásokat vesz fel, hogy vele többet törődjenek s a figyelmet magára vonja. Itt megjegyezzük, hogy az elkényeztetett gyermek idegen környezetbe jutva sokszor elnyomottnak érzi magát, ha nem kényeztetik, sőt az elnyomott gyermek némely viselkedését

lassan felveheti. Máskor az elnyomott, elhanyagolt gyermek is szereti a figyelmet «elcsavargással», bűncselekményekkel magára vonni. Mindezek a gyermekek *kevés szociális érzéknek*. A gyermek jellemét *Adler** és más individuálpeszichológusok szerint nagyrészt a családi vagy más közösségben való helye is megszabja. Pl. a legidősebb gyermek sokszor szeret a többin hatalmaskodni s az elsőség előjogával élni, sőt visszaélni. A legkisebb gyermeknek viszont sokszor Hamupipőke sorsa van. *Busemann*** érdekes anket-statisztikákkal mutatja ki, hogy a 3—4 gyermeket számláló családokban van legtöbb kiegyensúlyozottabb lelkű gyermek, mert az egykés gyermeket egyrészt sokszor elkenyeztetik, másrészt kevesebb alkalma van a hasonló korúak, hasonlóan alárendeltek közösségéhez helyesen alkalmazkodni, mert sokat van egyedül s ezért magával túlságos sokat van elfoglalva, illetőleg gyakran van felnőttek társaságában, kiket sokszor önkéntelenül is utánozva, «túlokos», «felnötteskedő» lesz. A társasághoz nehezen alkalmazkodik. Két gyermek közt néha nagy a versengés, főleg fiúgyermekek közt, túlságos sok gyermek meg már zavarja az egyesek egyéniségének rendes kibontakozását. Főleg az orgonasípsor eleje és vége fejlődik a fönnebb tárgyaltak miatt kedvezőtlenül. Az egynemű gyermekek többsége a másneműek kisebbségének fejlődésére kedvezőtlenül befolyásosai van. Különösen a leányok kisebbsége szenved sokat a fiúk többségének elnyomásától. Mindezekben főleg általánoságban igen sok igazság van, de az individuálpeszichológusok sokszor elhanyagolják, sőt tagadják a társas hatások mellett az egyéni veleszületett vonások különbözőségének jelentőségét. Vannak szociális egykék is és vannak el nem kényeztethetőek, el nem nyomható, valamint vannak elnyomásukba csendesen belenyugvó s azt természetesen vevő gyermekek is. Az egypetéjű ikerkre vonatkozó nagyszámú kutatások szerint a különböző társadalmi környezetben is igen hasonlóan viselkednek az egyes ikerfelek. Nem múlik minden a körülményeken.

Nem szabad elhanyagolnunk a családi, sőt az iskolai ifjúsági társadalmi (kor, erő, képesség stb. szerinti) tekintélyi rangsorban való elhelyezkedés hatásának tekintetbe vétele mellett sok másféle, gyakran heteronóm szociális viselkedést befolyásoló

* (3) * (13.)

tényezőket sem. Így a szülők szegénységének következtében jelentkező rossz tápláltságot, a szülők elfoglaltsága, műveltséghiánya miatt fogyatékosabb, egyoldalúbb neveltséget, a szűkös lakásviszonyok folytán lakótársakkal együtt szorongást, egymás zavarását stb., melyek miatt a tanulók könnyebben visszamaradnak iskolai tanulmányaikban s ezért sok bajba keverednek, ami önbizalmukat, akaratukat, társas viselkedésüket erősen befolyásolja. — Igen változó a tanulóknak mind a tanultsági, mind az értelmességi foka a különböző társadalmi rétegek és a különböző képesítésű és tekintélyi rangsorral, szelektálással kitűnő iskolafajok szerint is, ami persze rengeteg szociális sorsbeli és fejlődésbeli következménnyel jár. (V. ö. nálunk főleg *Cser*, *Vértess* vizsgálatait.)* — A falusi környezet bár a gyermek naturalisztikus nemi felvilágosulásának tudvalevőleg kedvez, mégis vidéken mind a nemi, mind a kedélyi és szellemi érés később következik be, mint a városban. A lelki-szellemi fejlődés minőség és fokozat szerint többnyire elmarad a testi fejlődés mögött első sorban a városi műveltebb körök gyermekeivel összehasonlítva. A parasztgyermeket hamar befogják testi munkára s ez egyrészt gyakran a természethez, másrészt a felnőttek falusi társadalmához szorosan köti. Szerelmi téren már serdültebb korban kevesebb a gátoltság, több a kirobbanó szenvedélyesség (*Tomori V.*)** A városi, főleg nagyvárosi gyermek testi, lelki, kulturális-szociális fejlődése különböző a gazdag, műveltebb és a szegény, főleg proletár, műveletlen családoknál. Míg az előbbiek fejlődése, kibontakozása, fejlődésritmusa kedvezőbb, mint a falusi parasztgyermeké, addig utóbbiaknál a proletárgyermekekénél a fejlődési viszonyok sokkal kedvezőtlenebbek. A zsúfolt lakásokban nehezebben összeférhető, felfokozottabb érzékiségű s a munka lázas robotjától türelmetlenebb felnőttek kevesebb jó példát mutatnak s a magukra hagyottabb gyermekek egymástól sem sok jót tanulnak.*** Az egyes emberfajták, fajtakeverések különböző veleszületettsége, fejlődésképesége, fejlődés-ritmusa, közös tradíciója, kulturális és szociális szerepe, rangsora is erősen befolyásolja szociális sorsukat, viselkedésüket. Ezek vizsgálatával külön tudományok (rassz-és néplélektan, szociológia, etnográfia) foglalkoznak.

* (25, 26, 116; továbbá 5, 13, 14, 15, 16, 17, 33, 48, 106, 34, 35, 45, 46.)

** (112, 120, 98.)   *** (28, 116.)

Az amerikai és orosz fejlődéslélektani kutatók legnagyobb része csak a gyermek külső s belső testi viselkedését tanulmányozza. Ezt fejlődéslélektannak, viselkedéstannak, objektív lélektannak, reflexológiának nevezik. A viselkedéstannak abban különböztetik meg az élettantól, hogy míg utóbbi az egyes életműködésekkel külön-külön vizsgálja, addig az előbbi az össz-szervezet egész működését kutatja — persze éppen a lélek, a tudattartalmak kihagyásával. Bár ismeretelméletileg ez a tan önellentmondásokban bővelkedik, mégis — főleg a kisgyermekkorra vonatkozóan — ez az irány is sok érdekes kísérleti adatot gyűjtött össze. A pszichanalitikusokkal s a régebbi *Mc. Dougal, Thorndike-féle* felfogással teljes ellentétben a viselkedéstannak hívei tagadják az ösztön létét (*Watson*) vagy legalább a veleszületett vonások jelentőségét* — e téren az individuálpaszichológusokkal egyetértve. A dresszúra és szoktatás szerintük az ösztönt is gyökerében változtatja meg, sőt kiküszöböli. A társadalom bármely részéhez való alkalmazkodás, a kultúrtársadalomba való belenövés csupán: a kollektív viselkedési formák, a kollektív reflexrendszerek megtanulása. A teljes reflex-ívek lefutásának más idegpályákra terelésével, a viselkedésszémák (pattern) átrendezésével a reakciókat kiváltó össz-szituációs tényezők egyikének, másikának kicserélésével olyan feltételes reflexek organizálhatók be, melyek alkalmasak célszerű és szociális viselkedésekre. A kisgyermeknél valóban egyrészt érdekesen összehasonlíthatók és lemérhetők a viselkedés fejlődési fokozatai más gyermekekkel, sőt idomítható állatokkal, másrészt a nevelést eleinte sokban pótolja a módszeres és következetes idomítás, de ez bizony sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem a legfontosabb. Elméletileg a lelki rugókból vajmi keveset ismerünk meg, ha azokat eleve kiküszöböljük vizsgálódásainkból s csak itt-ott töredékesen-elvontan, más elnevezésekkel címkézve lopkodjuk be az «objektív» ismeret hézagainak kitöltésére. Egyébként az asszociatív-reflex-íves idegműködésen kívül nagy jelentősége van az «objektív pszichológusoktól» még alig figyelembe vett ingerületrezonanciáknak is, ami a dinamikus-lelki erőknél fontos alapja.** Gyakorlatilag pedig már csak a lélek alapérzuleteinek és ösztönös hajlamainak szubjektív összehangolása, kiegyensúlyozása nélkül sem érhetünk el pusztán idomításokkal személyes

* (118.)   ** (65.)

felelősségérzésből folyó lelkes munkát és alkotást, csupán ideiglenes látszat-eredményeket felmutató, gépies «falanszter-viselkedéseket.

A kibontakozó és társadalomhoz különféle módon alkalmazkodni törekvő gyermek-típusokról már szoltunk. (L. még 8.) Ami az ifjúsági típusokat illeti, szabad legyen — hely szűke miatt — ifjúságlélektani könyvünknek «Az ifjú lélek típusai» c. fejezetére utalnunk.*

A mai ifjú nemzedéknek a régebbivel való összehasonlítása kapcsán azt látjuk, hogy a világháború körüli idők serdülői és felserdültjei (naplóik tanúsága alapján)** sokkal természetesebb viselkedésűek és szerelemben, barátságban több személyes, szellemi kapcsolatra törekedtek, mint a múlt századvégi s utána következő nemzedék; viszont a mai idők ifjúsága jobban hajlik arra, hogy a természetességből átcsapjon a szabadosságba; realisabb, józanabb, sokszor nagyon is józan és érzékibb vagy legalább érzékiségét kevésbé igyekszik fékezni, átszellemesíteni, mint az előbbi nemzedékek. A múlt század túlzott prüdériájára, formáságokba való elmerülésére és életlúktetés nélküli szentimentalizmusára túlzott reakció következett be, amit persze részben az élet mostohaságának mostani növekedése is sokban magyaráz. Ezzel kapcsolatban még egy megdöbbentő jelenséget nem szabad figyelmen kívül hagynunk. A múlt század 80-as évei óta napjainkig szerzett élettani-statisztikai adatok, megfigyelések szerint Középeurópában az ifjúság testi fejlődése és nemi érése egyre gyorsabb ütemben halad s egyre korábban következik be a testi serdülés. Ennek az ú. n. «tropoid» (azaz a trópusi testi, főleg ivari koraérés felé közeledő) testi serdüléssel azonban nem tart lépést illetőleg azt nem előzi meg előkészítőén a lelki serdülés kellő értelmi és főleg érzelmi elmélyülése, érzékiséget ideális szerelemmel, rajongással, lelkesedéssel átszellemesítő munkája. Ez persze sajnos a nyersebb érzékiség előtérbe jutásával s a sex appeal kultuszával, a két nem ideális lelki összhangba juttatásának csak még nagyobb megakadályozásával jár együtt. A «tropoid» serdülés magyarázata talán részben az embereknek ma városokba, nagyvárosokba tömörülésében és a városok érést gyorsító ingerhatásainak folytonosan növekvő özönében található. Remélhetjük azon-

* (59.)   * (22.)

ban, hogy erre a dekadenciára majd ismét reakció következik be, hisz Középeurópa s a mi népünk még nem aggott el, tehát képes a megújódásra.

Az egymásra következő ellentétes irányú fejlődéslendületek örök tanát az újabb fejlődéslélektani kutatók vizsgálatai is megerősítették. *Ch. Bühler* a fejlődésben az objektív (természet, külvilág, társadalom felé) és a szubjektív (önmaga felé) irányulások váltakozását látja.* (Pl. a gyermek a külvilág felé, a serdülő önmaga felé, a felserdült és felnőtt a társadalom felé, az agg saját múltjának emlékei felé fordul stb.) Utóbbinak feltűnt, hogy a 3—4 éves kor a maga naiv fokán is összehasonlítható a serdülés korával «kezdve az első és második dacosság-korszak párhuzamán» (t. i. 3—4, 12—14) «egészen a fokozott vonzalom-élmények és indulatok analógiájáig és sok más egybevágáson keresztül».** *Jones, Tumlirz, Busemann, Kroh* és mások szintén sokat foglalkoztak a dacos, illetőleg hajlékony természetet mutató izgalmi és nyugalmi fejlődésszakaszok vizsgálatával. E szakaszok részletesebb tárgyalására és ellenőrzésére vonatkozólag szabad legyen a szerzőnek több dolgozatára utalnia.*** Újabban *Schmeing* odáig megy, hogy sokszoros serdülésről: csecsemő, gyermek, ifjú, felnőtt, sőt öregkori (climacterium idejebeli) serdülésről beszél. Szerintünk, mivel az egyes, köznyelvben is megkülönböztetett életszakaszok váltakozásával sokaknál nagyobb zökkenővel köszönt be az új fejlődési irány — ami mind benső lelki, mind hormonos testi egyensúly-változásokkal kapcsolatos, — tehát a serdülőkori legfeltűnőbb mutató megújódási mozzanatai kisebb-nagyobb hasonlósággal könnyen felfedezhetők más megújódásos, illetőleg átstrukturálódásos nagyobb életszakaszokban is. Emiatt azonban még felesleges a serdülés fogalmi körét kiterjeszteni.**** Akik (mint pl. *Ziller, Hall*) a biogenetikai szabályt tágabb értelemben veszik s beszélnek pl. az emberiség hőskorát egyénileg megismétlő 13 év körüli gyermekekről, a romantika korát megismétlő serdülőkről s í. t., azok mély meglátások mellett sokszor elfelejtik, hogy egyéb nehézségek mellett lelki téren e szabályt még sokkal inkább pontatlanná teszi a számtalan új, életformához, korhoz való alkalmazkodás, mint szűkebb értelemben vett biológiai téren.

* (19.) * (20.) * 59, 60, 61, 61.) * (100.)

Minden fejlődés — mint láttuk — az egyéni vagy egyénetűli érvényesülés érdekében történő alkalmazkodásokkal jár. Az ember a dologi világon kívül *a társadalomhoz* s ennek szellemi éltetőihez, a *kultúra eszméihez* alkalmazkodik fejlődésében jólrosszul, aktíve vagy passzíve, újszerűen vagy szokásszerűen. A fejlődő egyén lelke előtt — fogékonysági fok és irány szerint különbözően — kisebb-nagyobb vonzó tendenciát ébresztve, fel-tárul a szent, a jó, a szép, az igaz, a harmonikus és más *értékek* eszmevilága. Majd csak közeli, majd távolabbi konkrét, meglevő vagy megalkotott eszmei képekben vagy elvont elvekben. A kis és nagyobb gyermek, a serdülő, a felserdült a tudatosság és szabadság más és más fokában jut érintkezésbe az ideák, illetve ideálok világával. (Az ideák világának «realitását» tagadni nem lehet, még ha Plató elgondolásával nem is ért valaki egyet!) A *szuperiorizáció*, vagyis a magasabbrendű értékekhez, «környezethez», «miliőhöz», «miliő-vetülethez» elsősorban magasabbrendű módon alkalmazkodás épügy, mint ennek ellentéte: az *inferiorizáció*, azaz elsősorban alsóbbrendű értékekhez alsóbbrendűen alkalmazkodás teljesen *egyéni* valami s csupán az egyéni példának egyénenként vonzó hatása folytán válhatik *quasi-szociális* (statistikai) jelenséggé. A «tömegszellem» érvényre jutása sok tekintetben kedvez az *egyes egyének* inferiorizációs hajlamainak erősítésében (pl. praepubertas korban is), míg a jól — magasabbrendűen — szervezett (gyermek, ifjú vagy felnőtt) társadalom az *egyének* szuperiorizációjának kedvez.

* * *

Megkíséreltük a felnövekvő egyénnek *szociális fejlődését* dolgozatunk elején megszabott határokon belül felvázolni. A szociális fejlődés lényegében az egyéni tudatra ébredéstől a felnőttek társadalmába való (fantáziás, utánzó, majd valóságos) *bekapcsolódás* felé, illetőleg a bekapcsolódás megerősödése, kiteljesedése felé vezet. Ezzel kapcsolatban az egyénfejlődésnek csupán azokra a mozzanataira tartottuk szükségesnek rámutatni, amelyek szerintünk a szociális fejlődéssel is közvetlenebb kapcsolatban vannak.

FŐBB IRODALOM.

Helyszűke miatt csupán a sűrűbben említett vagy további vizsgáldást elősegítő szakirodalmat vettük tekintetbe. — *Rövidítések:* ZpPs = Zeitschrift für pedagogische Psychologie, ZaPs = Zeitschr. f. angewandte Psychologie, ZPs = Zeitschr. f. Psychologie, ZKf = Zeitschr. f. Kinderforschung. — Némely utalás után a «stb.» azt jelenti, hogy e felfogás v. adat anyag hasonló témájú, de itt helyszűke miatt fel nem sorolt, dolgozataiban is megtalálható, esetleg más vonatkozásokban. Az egyes érintett témákról némely utalásnál bővebb irodalomra való hivatkozás található.

1. *Ach N.:* Üb. die Willenstätigkeit. Göttingen. 1905. stb. — 2. *Ach N.:* Üb. die Gefügigkeitsqualität. (Kongrefibericht XI. exp. Ps.) 1929. — 3. *Adler A.:* Forschungen u. Fortschritte 3. 1927. — 4. *Allers R.:* Psychologie des Geschlechtslebens. (Kafka, Hbch. d. vergl. Ps. III. 4.) München, 1922. — 5. *Blonsky P. P.:* ZpPs. 31. 1930. — 6. *Boda I.:* Bevezető a lélektanba. Bpest, 1934. stb. — Ugyanannak ismertetése a szerzőtől. Orsz. Középkisk. Tanáregyes. Közl. 69. 1936. — 7. *Bognár C.:* Gyermek 25. 1933. — 8. *Bognár C.:* Gyermek 26. 1934. — 9. *Bognár C.:* Gyermek 25. 1933. — 10. *Bridges K. M. B.:* Le Développement des émotions. Un. med. Canada, 64. 1935. — n. *Broitsch K.:* ZaPs. 32. 1929. — 12. *Busemann A.:* Die Sprache d. Jugend. Jena. 1925. stb. — 13. *Busemann A.:* Ped. Milieukunde I. Halle, 1927. — 14. *Busemann A.:* ZpPs. 29. 1928. — 15. *Busemann A.:* ZKf. 35. 1929. — 16. *Busemann A.:* ZKf. 39. 1932. — 17. *Busemann A.:* Gesundheit u. Erz. 45. 1932. — 18. *Buttgereit H.:* ZaPs. 43. 1932. — 19. *Bühler Ch.:* Kindheit u. Jugend 1931. Leipzig. stb. — 20. *Bühler Ch.:* Das Seelenleben d. Jugendlichen. Jena. (Ford.: *Várkonyi H.*) stb. — 21. *Bühler Ch.:* Gesundh. u. Erziehung. 45. 1932. — 22. *Bühler Ch.:* Drei Generationen im Jugendtagebuch. Jena, 1934. — 23. *Bühler K.:* Die geistige Entwicklung des Kindes. Jena, 1924. — 24. *Czettler J.:* A magyar ifjúság szociális feladatai. Bpest, 1904. — 25. *Cser J.:* Korszerű magyar lélektani és neveléstügyi tanulmányok. Bpest, 1936. — 26. *Cser J.:* Különböző értelmességvizsgálati próbái 10—14 éveseken. A Gyermek és Ifjúság utóbbi évfolyamaiban. — 27. *Danziger L.:* ZpPs. 32. 1931. — 28. *Dehn G.:* Grosstadtjugend. Berlin, 1929. — 29. *Dékány I.:* Társadalomalkotó erők. Bpest, 1920. — 30. *Domokos L.-né és Blaskovich E.:* Az alkotó munka az Új Iskolában. Bpest, 1934. stb. — 31. *Dunin-Borkowsky S.:* Führende Jugend. Berlin u. Bonn, 1922. — 32. *ifj. Erődi-Harrach B.:* A magyar settlement-mozgalom eszméi. Bpest. — 33. *Fenton H. N.:* The only child. Ped. Sem. a. Journ. of Genetic Ps. 35. 1928. — 34. *Fischer A.:* Psychologie d. Gesellschaft. (Kafka, Hbch. d. vergl. Ps. II. 4.) München, 1922. — 35. *Fischer A.:* ZpPs. 29. 1928. — 36. *Freud S.:* Massenpsychologie u. Ich-Analyse. Leipzig, Wien, Zürich, 1925. stb. — 37. *Friedjung J. K.:* ZKf. 40. 1932. — 38. *Geck L. H. A.:* ZpPs. 29. 1928. — 39. *Giese F.:* Kinderpsychologie. (Kafka, Hbch. d. vergl. Ps. I. 3.) München, 1923. stb. — 40. *Greenberg P. J.:* Competition in children. Amer. Journ. of Ps. 1932. — 41. *Gruhle H. W.:* ZKf. 45. 1936. — (A gyermekönnyilkosság bő irodalma.) — 42. *Grünbaum A. A.:* ZpPs. 28. 1927. — 43. *Hermann-Ciner A.:* és *Lénárt E.:* Az új rendszerű tanítás eredményei. Különlenyomat a Jövő Utjain 8. 1933. évf.-ából. — 44. *Hetzer H.:* ZpPs. 28. 1927. — 45. *Hirsch D. M. N.:* Genetic Psychol. Monogr. 7. 1930. — 46. *Hochholzer H.:* ZpPs. 31. 1930. — 47. *Hoffmann W.:* Die Reifezeit. Leipzig, 1926. — 48. *Hooker H. F.:* Ped. Sem. a. Journ. Genetic. Ps. 39. 1931. — 49. *Hübner A.:* Kriminalität u. sex. Konstitution. (I. Kongr. f. sex. Wiss.) Ism.: W. Stern. ZpPs. 28. 1927. — 50. *Hübsch L.-Reinenger K.:* ZaPs. 40. 1931. — 51. *Illyefalvy I. L.:* Bpest szföv. statisztikai zsebkönyve. 1934. — 52. *Imre S.:* A személyiség kérdése. Bpest, 1926. stb. — 53. *Imre S.:* A közös munka lelki akadályai. Bpest, 1927. — 54. *Imre S.:* A család békeje. Szülők Ktára: 17. sz. stb. — 55. *Isaacs S.:* Journ. de Psych. 28. 1931. — 56. *Jaensch E. R.:* ZPs. utóbbi évfolyamaiban stb. — 57. *Jones E.:* Brit. Journ. of. Ps. 13. — 58. *Kaila E.:* Annál. Univ. Aboensis 17. 1932. — 59. *Kempelen A.:* Az ifjúság lélektanának alapvázlata. Bpest, 1928. Ifjúságlélektani irodalom. — 60. *Kempelen A.:* Magyar Pedagógia 36. 1928. — 61. *Kempelen A.:* Gyermek 25. 1933. stb. — 62. *Kempelen A.:*

Gyermek és Ifjúság 26. 1934. stb. — 63. *Kempelen A.*: Magy. Psychol. Szemle 7. 1934. — 64. *Kempelen A.*: Ugyanott 8. 1935. — 65. *Kempelen A.*: Természettudományi Közlöny 68. 1936. — 66. *Kempelen A.*: Lélektan mozdulatművészek számára. (Litogr. jegyzet.) Bpest, 1935. Irodalom. — 67. *Kesselring M.*: ZpPs. 20. 1919. — 68. *Knoll E., Kuhn H. J., Schaal R.*: Grundfragen d. soc. entwicklung d. Kind u. Jugend. ZpPs. 35. 1934. — 69. *Koffka K.*: Die Grundlagen der psychischen Entwicklung. Otterweick, 1925. — 70. *Kroh O.*: ZpPs. 29. 1928. — 71. *Kroh O.*: Die Phasen d. Jugendentwicklung. Württembergische Schulwarte 2. (4.) 1926. stb. — 72. *Kroh O.*: ZpPs. 37. 1936. stb. — 73. *Krasusky W. S.*: ZpPs. 31. 1930. — 74. *Kruckenberg A.*: Die Schulklasse. Leipzig, 1926. — 75. *Kupky O.*: Tagebücher von Jugendlichen. Leipzig, 1924. — 76. *Lindworsky J.*: Das Schlussfolgernde Denken 1916. — 77. *Lippert E.*: ZpPs. 35. 1934. — 78. *Máday I.*: Tehetség és individuálpaszichologia. (Tehetségproblémák. Bpest, 1930.) — 79. *Marcell M.*: A Bontakozó Élet kötetei. Bpest, 1931. — 80. *Matzke F.*: Jugend bekennt: So sind wir! Leipzig, 1938. — 81. *Michaelis A.*: ZpPs. 25. 1924. — 82. *Moers M.*: Vierteljahrschr. f. Pädagogie 9. 1933. — 83. *Müller A.*: Arch. f. Psychol. 83. 1932. stb. — 84. *Nagy L.*: A gyermek érdeklődésének lélektana. Bpest, 1908. stb. — 85. *Nagy L.*: A háború és a gyermek lelke. Bpest, 1915. — 86. *Nagy L.*: A Gyermek 15. 1921. stb. — 87. *Nemesné M. M.* és *Baloghy M. stb.*: Új nevelés magyar földön (1925—1935). Jövő Útjain 10. 1935. stb. — 88. *Nógrády L.*: A gyermek és a játék. Bpest, 1912. — 89. *Nógrády L.*: A mese. Bpest, 1917. — 90. *Nosztopi L.*: A «Jugendbewegung». Társad.-tud. 11. 1931. Bővebb irod. — 91. *Obermüller V.*: ZKf. 45. 1936. — 92. *Pearson G. H. J.*: Amer. Journ. Orthopsychiatry 1. 1931. — 93. *Rasey M. J.*: Internaz. Zeitschr. f. Ind.-psychol. 9. 1931. — 94. *Reinenger K.*: Üb. soz. Verhaltensweisen in der Vorpubertät. Leipzig, 1925. — 95. *Reymert M. L.*: ZpPs. 19. 1918. — 96. *H. Roth*: ZpPs. 20. 1919. — 97. *Saluschny A. S.*: Die Formierung d. soz. Gewonheiten bei Kindern im Vorschulalter. Moskau, 1928. — 98. *Sassenhagen R.*: Üb. geist. Leistungen d. Landkinds u. d. Stadtkinds. Beihefte ZaPs. 37. 1926. — 99. *Schlemmer H.*: Die Seele d. jungen Menschen. Stuttgart-Heilbronn, 1926. — 100. *Schmeng K.*: Die mehrfache Pubertät. Berlin, 1930. stb. — 101. *Schmiedberger G.*: ZpPs. 32. 1931. Bő irodalom. — 102. *Schröder H.*: Soziologie d. Volksschulklasse. Halle, 1928. — 103. *Schulz C.*: Die halbstarke. 1913. — 104. *Selz O.*: Zur Ps. des productiven Denkens. Bonn, 1922. — 105. *Spranger E.*: Psychologie des Jugendalters. Leipzig, 1927. stb. — 106. *Sprows J. W.*: Psychological Bulletin 27. 1930. A mai amerikai szociálpaszichológia bő irodalma. — 107. *Starbuck E. D.*: Religionspsychologie. Leipzig, 1909. — 108. *Stern W.*: ZpPs. 30. 1929. stb. — 109. *Stem W.*: Psychologie d. frühen Kindheit. Leipzig, 1923. stb. — 110. *Stoltenberg*: Sozialpsychologie 2 köt 1923. — in. *Süskind W. E.*: Neue Rundschau. 1929. — 112. *Tomori V.*: A parasztcselekvés lélektana. M. Psych. Szemle 8. 1935. — 113. *Tumlirz O.*: Die Reifejahre. I. Leipzig, 1924. stb. — 114. *Tumlirz O.*: Pädagogische Psychologie. Leipzig, 1930. — 115. *Ueberschar H.*: Arch. f. soz. wiss. u. soz.-polit. 1930. — 116. *Vértes O. J.*: Milieu és gyermeki lélek. Magy. Psychol. Szemle 8. 1935. Bő irodalom (ikerkutatósról is). — 117. *Vorwahl H.*: Psychologie d. Vorpubertät. 1929. stb. — 117. *Vorwahl H.*: ZpPs. 36. 1935. — 118. *Watson J. B.* (ford.: Giese F.): Der Behaviorismus. 1930. stb. — 119. *Werner H.*: Einf. in die Entwicklungspsychologie. Leipzig, 1926. — 119. Előbbinek ismertetése és bírálata a szerzőtől. Athenaeum 19. 1933 — 120. *Wolff A.*: ZpPs. 29. 1928.

Kempelen Attila.

FIGYELŐ

SZÉLJEGYZETEK ÚJABB ÉLVESZÜLETÉSI MOZGALMUNK STATISZTIKAI TÉRKÉPÉHEZ.

A Magyar Statisztikai Szemle 1938. évi 9. számában a szükséges kísérőmegjegyzésekkel több összeállítást közöltünk a trianoni Magyarország 1934—1936. évi élvészületési mozgalmáról. Adatközléseinknek és fejtegetéseinknek a lényegét a cikkhez¹ csatolt — színezési szempontból ugyan talán nem teljesen kifogástalan — *natalitási térkép* közvetlenebb, könnyebben áttekinthető és az emlékezetben jobban megragadó módon is szemlélteti. Tudvalévő, hogy minden nép életsorsa több generáción át tartó nyugalmi állapotot, békés fejlődést feltételezve első- és végsősorban a bölcsők versenyében dől el. Talán nem felesleges ezért, ha az említett térképre néhány szó kíséretében a «Társadalomtudomány» olvasóinak, a szociológia és szociográfia művelőinek a figyelmét is felhívjuk.

Előrebocsátjuk, hogy a Magyar Statisztikai Szemlében közölt keresztmetszetszerű táblasorozat szigorúan a statisztikai tájékoztatás keretében mozgott. Ehhez képest a kartogramm is — mint egyszerű *helyzetrajzi fénykép* — a születési mozgalom lanyhulását s területi különbségeit előidéző, de mélyebben fekvő, váltakozó hatóerejű és igen sokszínű erkölcsi rugók, társadalmi momentumok és gazdasági okok felismerésének és feltárásának csupán meglehetősen nyers legelső segédeszköze. A népesedési problémának települések, tájak és vidékek szerint eltérő súlyára és jelentkezésére is inkább csakhogy ráutal. E soroknak sem lehet az a feladata, hogy a hatalmas kérdéskomplexumra és egyben születési mozgalmunk rejtettebb társadalomtudományi vonatkozásaira is kiterjesszkedjenek. Ehhez nemcsak területileg, hanem számos más szempontból (így elsősorban a népességösszetétel szemszögéből) is tagolt és nem csupán három esztendő átlagát előtáró statisztikai adatanyag volna szükséges. Egyébként is ezt a tág témakört a

¹ V. ö. Az 1934—1936. évi élvészületési mozgalom területi képe és keresztmetszete. Magyar Statisztikai Szemle 1938. évf. 873—889. 1.

magyar tudományos irodalomnak több újabb terméke általános és helyi nézőpontokból s a statisztikai észlelésen és oknyomozáson túlmenően is részletesen megvilágította, a legsúlyosabb részletkérdéssel, az egyke-problémával pedig a Magyar Társadalomtudományi Társulat több mint tíz évvel ezelőtti értekezletével¹ az élén egész tanulmányosorozat foglalkozik. Ezúttal tehát az említett térkép és az ahhoz csatlakozó adatsorok társadalomkutatási tekintetben is figyelemreméltónak látszó legfőbb statisztikai megállapításaira szorítkozunk.

Még így is szükséges, hogy egészen röviden az adatok és a térkép *értékét* többé-kevésbbé *befolyásoló tényezőkre s körülményekre* is utaljunk. Azt már jeleztük, hogy három év aránylag túlrövid időszak; e miatt főleg kisebb községekben az is könnyen előfordulhat, hogy egy-egy év kirívóbb születéskiesése vagy egy csak pillanatnyilag erőteljesebb natalitási mozgalom (sőt bizonyos fokig az élénkülő házassági, vándorlási stb. mozgalom is) a következtetések biztos levonásához amúgyis túlkicsiny számokat abnormisra torzítja. Az egész országot és a községek zömét tekintve persze az időtartam rövidsége miatt nemigen kifogásolható az adatkép. Valamivel súlyosabban esik latba, hogy a térkép alapjául szolgáló adatok *nyers ezrelékek*, vagyis az élveszületések hároméves átlagának a nem éppen legmegbízhatóbb 1935. évi *kiszámított* lélekszámhoz való viszonyításának eredményei. Minthogy a születési mozgalom alsó és felső határát tulajdonképpen a nemző-, illetőleg szülőképeskorú népesség számbeli ereje és korösszetétele (egyben a szorosabb értelemben vett családalapítókorúak lélekszáma) határozza meg, e rétegek kisebb nagy nagyobb (abszolút és relatív) népességi képviselőitnek figyelembevétele városonkint és községenkint itt-ott jelentősebb mértékben megváltoztathatná a nyers ezrelékeknyújtotta látszat-tanulságokat. Kórházi, helyesebben szülőintézeti gócpontokon és környékükön az is zavaró, hogy az ezekben az intézményekben világrahozott nem helybeli (főleg környékbeli) *újszülöttek* szülőik (anyjuk) lakóhelyének születési statisztikájából hiányzanak, viszont az észlelés helyének (a kórházi, a szülőintézeti gócnak) a natalitását a valóságosnál kedvezőbb szinten tüntetik fel. E körülmények szem elől vesztésével természetesen még az első, nagyvonalú tájékozódás sem lehet teljesen hibátlan.

¹ V. ö. Társadalomtudomány 1927. évf. 439—464. 1. — L. még A «Társadalomtudomány» körkérdését Az «egyke» oka és ellenszerei címen az 1924. évf. 11—44. lapjain.

Az 1934—1936. évi születési mozgalmat *községenként* ábrázoló térkép tanulságainak *statisztikai* összefoglalásául a következő adatok szolgálhatnak. Az ezer lélekre számított élveszületési arány hazánk trianoni területén 1934—1936 átlagában *országos végeredményben 21.1* — az élveszületések évi átlagos száma pedig 189.042 — volt. Sajnos, ez az átlag is *három kifejezetten születéscsökkenéses esztendő* átlaga. Hiszen az élveszületési hányados 1934-ben még 21.9, 1935-ben 21.2, 1936-ban pedig már csak 20.4% volt. A térképből kivilágló — egyébként közismert — *területi különbségeket* igen jól jellemzi az, hogy míg 1934—1936 átlagában Szabolcs és Ung k. e. e. vm.-ben 31-4, addig Baranya megyében mindössze 17-6, a tj. városok közül pedig Kecskeméten 20-i%, holott Baján csak 14.9%-et ért el az élveszületési hányados. Ha az egész országban a baranyai születésgyakoriság lenne az uralkodó, az élveszületések évi száma még a kimutatott 189.000-nél is mélyebbre, kb. 158.000-re zuhanna; a szabolcsmegyei natalitási ezrelék mellett viszont a mainál közel százezerrel több, mintegy 281.000 új magyar élettel gazdagodnék évente a legfontosabb nemzeti kincs, a népesség. (Ezek a számok természetesen csak nagy általánosságban jellemezhetik az egyes vidékek elütrő népesedési helyzetét. A népességösszetétel eltérősége és más okok miatt ugyanis az ily számításoknak abszolút értéket sohasem szabad tulajdonítani.) Meglehetősen eltompulnak *a helyi és a települési, tömörülési sajátosságok* a Budapest, a többi tj. városok, a megyei városok és a községek demográfiailag is igen eltérő egységeket magukban foglaló négy nagy kategóriájáról kiszámított nyers élveszületési ezrelékeknek — az említett sorrendben¹ 15.2, 19.7, 19.4 és 22.9% — egyszerű felsorolásában. *Nagyobb területegységek* összefoglalása azonban a viszonyokról már jóval megfelelőbb, élethűbb képet ad. Míg ugyanis Nagy-Budapesten minden ezer lakosra évente csupán 13.5 és az Alsódunántúlon is csak 19.3 élveszületett jutott, addig a Felsőtiszántúli életképes, fiatalosabb népességében ez az arány — a sajnos itt is kétségtelen csökkenés ellenére — 1934—1936 átlagában még 28.5-re rúgott. Ha azután azt is figyelembe vesszük, hogy tisztább népesedési Számítások tanúskodása szerint tulajdonképen már az 1934—1936. évi országos élveszületési ezrelék (21.1) sem biztosít valóságos népszaporodást, hanem legfeljebb csak a népességi állag fenntartására, stagnálás előidézésére alkalmas, jól megítélhetjük egyrészt a

¹ A nem helybeli anyák szülőiteinek leszámításával a budapesti arányszám ennél jóval mélyebbre csökken.

meddő nagyváros és az egykés országrészek, másrészt a trianoni országdarabon a népességmegújulás szempontjából csaknem teljesen egyedülálló északkeleti néperőforrás sorsdöntően elüti népesedési, nemzetpolitikai jelentőségét.

A térkép tanulságainak számszerű összefoglalása céljából talán nem felesleges, ha a Magyar Statisztikai Szemlében közölt részletesebb összeállítások közül az egyik összefoglaló táblát e helyt is bemutatjuk. Ez az összeállítás a községek számát és lakosságát az élveszületési arányszámuk szerint csoportosítja; tehát az élveszületési kartogramnak mintegy sommázata, keresztmetszete.

Középcsoport	száma	Az oldalt megjelölt csoportba tartozó községek (és városok)				
		1935. évi kiszámított lélekszáma	1934-1936. évi élveszületéseinek		élve születési	lélekszáma
Községek és városok ezer lélekre			átlagos száma	évi arányszám (%)	az országos adat %-ban	
10-nél kev.	72	293.556	1.698	5.8	0.9	3.3
10.0—12.4	111	187.375	2.117	11.3	1.1	2.1
12.5—14.9	205	352.464	4.973	14.1	2.6	3.9
15.0—17.4	358	1,970.339	31.234	15.9	16.5	22.0
17.5—19.9	467	1,173.793	21.920	18.7	11.6	13.2
20.0—22.4	524	1,456.967	31.088	21.3	16.5	16.3
22.5—24.9	521	1,155.208	27.326	23.7	14.5	12.9
25.0—27.4	413	1,021.449	26.862	26.3	14.2	11.4
27.5—29.9	288	604.461	17.256	28.6	9.1	6.8
30.0—34.9	297	538.075	17.326	32.2	9.2	6.0
35.0—39.9	84	154.691	5.679	36.7	3.0	1.7
40-nél több	23	36.501	1.563	42.8	0.8	0.4
Összesen	3363	8,944.879 ¹	189.042	21.1	100.0	100.0

Ebből az összeállításból talán az a legszembeszökőbb, hogy az igazán szapora népességű — ezer lakosra évi átlagban 30-nál több élveszületéssel dicsekvő — községeknek a száma már csak 404. Ezekre a községekre az ország egész lakosságából alig egytizenkettedrés (8.1%), az élveszületésekből ellenben több mint egynolcad (13.0%) jutott. Ezzel szemben a kétségkívül stagnáló, sőt zsugorodó lakosságú — évente minden ezer főre csupán legfeljebb 20 élveszületést produkáló — szám szerint 1213 község (és város) lakosságánya-dosa 44.5, az élveszületésekből való részesedési aránya viszont sokkal kevesebb: mindössze 32.7%! Minthogy pedig ezidőszert

¹ A kiszámított lélekszám elkerülhetetlen számítástechnikai okokból nem egyezik teljesen a Magyar Statisztikai Évkönyvekben közölt adattal.

már nemcsak a szapora népességű községek nem tudják ellen-súlyozni a fejlődésben megállottakat, ül. visszahanyatlókat, hanem a közbenső — 20—20.9%-es élveszületési arányszámú — község-csoportokban is a 25%-en alul sorakozó, tehát népgyarapodást alig-alig biztosító települések lélekszámhányadosa (népesedési jelentősége) a nagyobb, nem csoda, hogy országos végeredményben *a magyar «életmérleg» nyelve egyre inkább az egykés jellegű élveszületési arányszámok felé tolódik el.*

Ezeknek a szinte csak találmra kiragadott adatoknak, valamint a Magyar Statisztikai Szemlében foglalt megyei részlet-eredményeknek végső szintézisükben inkább kedvezőtlen, mint kedvező legfőbb tanulságait természetesen a születési kartogramm igen híven visszatükrözi. Általános jellemzése céljából mindenek-előtt előrebocsájtjuk, hogy a trianoni Magyarország több mint háromezer községét (és városát) *lélekszámuknak megfelelő nagyságú és öt élveszületési arány-kategória szerint elütően színezett körökkel* ábrázolja; városok környékén a magas lélekszámú várost jelző kör nagysága miatt egyes szomszédos községek karikái földrajzi fekvésüktől kissé eltolva nyertek ábrázolást. Az aránylag szűk területen nagy lakosságot felhalmozó Budapestet és környékét csak mellék-térképen lehetett ábrázolni. A bel- és külterületről külön nép-mozgalmi adatok, sajnos, nem állanak rendelkezésre és így az ábra a Tanya világ speciális népesedési-települési viszonyait nem jelle-mezheti egészen hűségesen.

Az elmondottak szem előtt tartásával *a térkép fő jellemvonásait* a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Az egyes kategóriák meglehetősen elütő színezése miatt a kartogramm látszólag igen változatos. Részletesebb megfigyelése azonban inkább ennek ellenkezőjére mutat. A térképből ugyanis elsősorban csak a nagyobb települések ütköznek ki alacsony élve-születési arányukat ábrázoló terjedelmes színfoltokkal. Kiemelkedő lélekszámuk, főleg Budapest és környékének nagy népességi súlya az egykés gócot a térképen csaknem dominálónak tünteti fel; ami egyébként érthető is, hiszen a nagyobb agglomerációk közül napjainkban tulajdonképen már csak Kecskemét és Nyiregyháza tartozik a kedvezőbb élveszületési gyakoriságú csoportokba. *A városi egyke aggasztó mértékét és jelentőségét* e szerint a térkép elég jól ki-domborítja és kétségbevonhatatlanul mutat rá arra is, hogy ma már, sajnos, a székesfővárosban és környékén, valamint a tényleg városias néptömörüléseken, ipar-forgalmi, illetőleg közigazgatási központokon kívül nagyhatárú alföldi városaink javarésze is egyre

inkább egykés jellegűvé válik. Ebből a szempontból különösen kirívó három egymáshoz közelfekvő város: a régebbtől fogva egykés Hódmezővásárhely és az ugyancsak a stagnáló-visszaeső kategóriába csúszott Szeged s Makó egymáshoz nagyon is hasonló natalitási jellege. Szegednek megromlott helyzete egyébként arra is figyelmeztet, hogy — legalább is egyes vidékeken — már a külterületi, tanyai népesség gyermekbősége sem a régi s nemigen tudja a város-
magvak törzslakosainak szaporátlanóságát ellensúlyozni. *A kultúrvdrosi egyke mellett* tehát már a lazább települési jellegű *agrár gócpontok gyermekszegénysége* sem ismeretlen jelenség! Mindez részletvizsgálatok nélkül arra az egyébként nagyon közismert sajnálatos tényre is enged következtetést, hogy *a gyermekszám korlátozása a vagyonosabb rétegekről a szegényebb néposztályokra, a belső városnegyedekből a külső területekre is fokról-fokra mindjobban áttérjed.*

2. Az 1934—1936-os élveszületési térkép sajátosságainak regisztrálása során érdemes a nagyobb településektől teljesen eltekintve is végigpillantani a kartogramm színfoltjain. Ez esetben ugyanis az tűnik ki, hogy egyrészt *a kifejezetten szaporátlan, másrészt és kivált a gyermekgazdag vidékek aránylag zárt (és utóbbiak egyben, sajnos) szűk területre korlátozódnak.* Ezzel szemben a szintelen: *a kellő születésgyakoriságot alig biztosító kategóriákba sorozott községek hálózata szinte az egész országterületre kiterjeszkedik; általánosságban ennek a kategóriának a képviselője a leguralkodóbb.*¹ Ez a születéscsökkenés *területileg általánosabbá válásának* egyik kétségtelen ismertetőjele. Ezen az alapon pedig a külföldhöz hasonlóan ezidőszert már nálunk is megfigyelhető, hogy a születési arányszám csökkenése az eleddig szaporább népesség által lakott vidékeken a legrohamosabb. Más szóval a natalitási viszonyok területileg is egyre jobban kiegyenlítődnek, — de, sajnos, az egykehatár közelében vagy az alatt.

3. *Nagyobb területdarabok szerint* a térkép élveszületési rajzában nem mutatkozik következetes hasonlóság-egyszínűség. Kétségtelen azonban, hogy a Dunántúl déli és nyugati részén — kb. a sopronbajai vonaltól délnyugatra fekvő területen — az alacsony élveszületési arányszámú községek előfordulása különösen gyakori;

¹ Részletesebb kategorizálások szerint a 17.5—24.9 (ill. 17.5—27.4) ‰-es születési mutatójú községcsoportok gyakorisága a legnagyobb. — A szpora és a szaporátlan lakosságú községeket illetően pedig a részletadatokból külön is említést érdemel, hogy az előbbieket nemcsak kisebb számúak, hanem lényegileg négy megyében (Szabolcs, Szatmár, Abaúj és Borsod vm.-ben) zsúfolódnak, míg a háromszor oly nagyszámú utóbbiak az országnak szinte minden részében fellelhetők.

vitathatatlan továbbá, hogy az ország északi, északkeleti és keleti szegélye aránylag igen *egyöntetűen* gyermekbő tájék, míg a közbelső alföldi területnek, valamint a Fejér megyén át Mosonig is felnyúló meghosszabbodásának (egykes falvakkal, sajnos, meglehetősen tarkított) területén a túlnyomóan 20—25%-es (és mellette részben még a 25—30%-es) élveszületési arány a jellemző. (A község-nagyságtípusok eltérése miatt természetesen ez az összehasonlítás csak korlátolt értékű.)

4. Ezekből a nagyobb területrészekből *a kifejezetten egykes és a kimondottan szapora lakosságú községsoportok* meglehetősen határozottan emelkednek ki. Utóbbiaknak sajnálatos módon csak Szabolcs—Szatmár megyékben van igazán domináló szerepük; a szaporátlan népességű települések ezzel szemben nagyobb tájékon: Baranya megyében és Somogy s Tolna vármegyék Baranyával határos részein egy összefüggő tömbben sűrűsödnek. Semmiesetre sem örvendetes, hogy ebből a tömbből az Ormányság már egyáltalában nem rí ki túlságosan; mégpedig, sajnos, nem e fekélyes egykegóc népszaporodási viszonyainak javulása, hanem a környező terület hozzá hasonulása révén.

5. A kisebb fontosságú részlettünetek közül kiemelhető még, hogy városok, nagyobb néptömörülések övezetében főleg két okból mutatkozik — néha igen nagyfokú — születési pangás. Egyrészt azért, mert a külváros népe is eltanulta már a városiakok egykésését; másrészt azonban csupán formális okokból: azért ugyanis, mert mint említettük, a városi szülőintézetekben egyre több falusi (környékbeli) anya gyermekei látják meg a napvilágot és így a város szülőttei közé sorozatainak (népmozgalmi statisztikáinknak ez tagadhatatlanul egyik legzavaróbb fogyatéka).

6. Fentebb már volt szó arról, hogy az élveszületési térkép csak pillanatnyi fénykép, tehát *időbeli folyamatok jellemzésére nem alkalmas*. Az a körülmény azonban, hogy a térképből kitetszően a — főleg északkeleten található — 30%-en felüli élveszületési arányszámmal bíró községsoportokat már 25—30%-es községek is elég bőven tarkítják, *a születéscsökkenés térfoglalására* is utal; az pedig, hogy a kimondottan egykes vidékek szomszédságában a csak egy fokkal fejlődésképesebb kategóriabeliek a leggyakoribbak, *az egyke terjedésének útvonatát*, térbeli irányait is jelzi.

7. Térképünk nagyszámú további részletlanulságai közül érdekes még kiemelni, hogy e nyers területi rajzból is jól leolvasható és tagadhatatlan az összefüggés egyrészt a népszaporodás, másrészt a foglalkozási, társadalmi jelleg s a birtokviszony és birtokrendszer,

a birtokelaprózottság, vagy az elaprózódástól való túlzott félelem (kisgazda-egyke) közt is. Határozottan megfigyelhető az is, hogy ott, ahol sok a gazdasági cseléd, a gyermekszám s az élveszületési arány is magasabb. (Nagy kár, hogy éppen ezek a vidékek nem tudják megtartani emberfeleslegüket, hanem a szaporulatot a városoknak- iparvidékeknek engedik át, ahol az így odasodródott s talán leggyökértelenebb réteg aránylag igen hamar egykézővé válik.) Egyes homokos, gyümölcsstermelésre is kiválóan alkalmas alföldi vidékeken — főleg az újabb kirajzásokon, településeken — még szemmel láthatóan elég bő a gyermekáldás, míg a szomszédos anyaközség, melyből a kitelepülés megindult, nem egy esetben már fejlődés-képtelen s benne az erkölcsi, világnézeti, lelki megrendülés, az anyagiasság, a reményvesztettség és hitetlenség legfőbb ismertetője-ként a születéskorlátozás erősen dívik. Ezeknek és számos más — térképünkön is nyomot hagyó — társadalomtudományi vonatkozású jelenségeknek oknyomozó feltárásához, így többek közt a környezet befolyásának, a birtokmegváltás s a gazdasági versenybe kilököttség és magárahagyottság hatásának, a rossz példa erkölcsromboló következményeinek és a morális-gazdasági okok, rugók egész sorának kimutatásához természetesen további részlet-anyagra, helyi vizsgálatokra, a falukutató munka módszeres folytatására, egészségügyi, gazdaságtársadalmi, szociológiai, néplélektani, emberföldrajzi stb. kutatásokra is szükség volna. Ez nem lévén célunk, a fenti példákat csupán annak jellemzésül szabad tekinteni, hogy a Magyar Statisztikai Szemlében közölt élveszületési térkép minden vázlatossága ellenére sem élettelen s kelet, hanem a leg-sorsdöntőbb nemzeti élet jelenség területi összehasonlítására, mérle-gelésére ily irányban is módot nyújt; ezáltal a születési probléma iránt érdeklődők számára a nagy vonalakban való tájékozódásnak meglehetősen biztos forrása, egyben pedig a népesedéspolitikai terepszemlének is jó iránytűje lehet.

Thirring Lajos.

A JOGI SZEMÉLYISÉGRŐL.

Nietzsche már több mint egy emberöltővel ezelőtt feltette a kérdést, hogy végeredményükben mik is az ember igazságai. S meg is felelt reá, mondván, hogy az ember megcáfolhatatlan tévedései. Éppen ezért velük szemben szerinte «az ellenvetés, a félreugrás, a vidám bizalmatlanság, a gúnyolódó kedv az egészség jele: minden abszolút a patológiába tartozik».

De az emberek ebbe valahogy nem akarnak belenyugodni. Nem

olyan kicsinyek az emberi vágyak, hogy saját szubjektív, korlátolt körükből ki ne akarnának törni valami magasabb abszolútum felé; s nem olyan nagyok, hogy az egyéniség szellemhatáráról tört szárnyalással vissza ne hullanának. Nem olyan gyenge az emberi értelem, hogy ne venné észre ezt a problémát, de nem olyan erős, hogy meg tudná oldani. Két lelket hordunk magunkban. Az egyik kérdez; a másik — nem felel. Süket Sorsunk néma visszhangfaláról csupán üres kérdéseink csattognak vissza hozzánk. Vannak közülünk, akik nem veszik észre ezt a játékot, akik talán elfeledték, hogy a visszazengő szavak az ő saját szavaik, vagy akik nem ismernek saját hangjukra a misztikus Ūrből visszatérő hangokban, vagy akiknél ez az eszmemenet fel sem merül, mert Énük tudatküszöbén lángoló angyalkarddal áll elébe a legszigorúbb s talán legjótékonyabb tudatcenzor: érzékeik vagy álmaik csalhatatlanságába vetett hitük. Ők hallani vélik az ideák égi zenéjét s a valóság dübörgő lépteit. Idealisták és realisták, Platón és Darwin, Hegel és Marx találkoznak e hitben, íme: a dogmatikusok. Vannak viszont közülünk, akik látják az élet megoldásainak csalfaságát; hallják a messziről feléjük zengő szózatokban saját eltorzított hangjuk visszatérő gúnyos kacagását. Sokkal komolyabbak annál, hogysem játszanának, de nem elég komolyak ahhoz, hogy felelet nélkül kibírják. Körülöttük minden tragédiává válik. Nem eget látnak a gúnyos üres Ūrben, hanem poklot. íme: a pesszimisták. Vannak végül közülünk, akiket saját hangjuk visszakacagása sem áhítatra, sem zokogásra nem hangol. Nem olyan komolyak, hogy ne látnák az Élet játékában azt, hogy játék; s nem olyan komolytalanok, hogy ezen felháborodnának, vagy elkeserednének. Ők azt mondják Nietzschével, hogy a férfi érettsége annyit jelent, mint újra fellelni a komolyságot, amely megvolt bennünk gyermeki játékainkban. A három csoport közül ők tették meg a legnagyobb utat a szellem birodalmában. Míg az első csoport álomittas mámorban lebeg, a második fuldokol a Jó és Rossz, a Van és Nincs világában, addig ők túljutottak azon. Megkerülték a világot és visszatértek a csúcsra: önmagukba.

Ehhez a csoporthoz tartozik Nékám Sándor is, akinek a jogi személyekről írt könyve¹ lélektanilag egyike a legmélyebb tanulmányoknak, amelyeket a jog ez egyik alapvető bölcséleti kérdéséről valaha írtak.

A jogi személy (vagy mint ő nevezi: jogi lény, legal entity)

¹ *I. Alexander Nékám: The personality conception of the legal entity. Harvard studies in the conflict of laws. Volume III. Harvard University Press. Cambridge Massachusetts 1938. 131 lap.*

problémájának olyan felfogása, ami abszolút megoldást keres, szerinte hibás (20). A jogban ugyanis (8—9) nincsenek tulajdonképeni értelemben vett természeti realitások. Az t. i., hogy a jog az ember külső viszonyainak szabályozója, nem jelent többet, minthogy az ember a társadalmilag fontos s érzelmileg kifejlesztett mértékeknek és céloknak szubjektív értékelése által újra felépíti s csupán e szemszögből nézi a külvilágot. Az ember cselekedetei, viszonya családjához s a társadalomhoz, életszükségei csak abban a mértékben és alakban lettek jogi realitásokká, amennyiben a közösség értékeli és újraalkotja őket. Az ideák pedig, amelyeknek tulajdonképen nincs objektív alapjuk, akkor lesznek jogi realitássá, ha a közösség ilyenek tekinti őket, bármit tartsanak is róluk azok, akik a közösségen kívül állanak. Viszont azok a jelenségek, amelyeket a közösség nem ismer el a jogi világ részének: e jog szempontjából nem léteznek, bármikép vélekednek is róluk mások más jogi atmoszférában. A «természetes» és «jogi» kifejezés ez értelemben ellentéte egymásnak, s így természetes jogi jelenségről logikusan nem beszélhetünk; minden, ami mint jogi realitás fennáll, a közösség érzelmi értékelésének eredménye (21). E szemszögből nézve a természetes és jogi személy szembeállítása egészen helytelen. Mert mit jelenthet az úgynevezett természetes személy (az ember) természetessége? Vagy azt értjük alatta, hogy minden ember jogalany, vagy azt, hogy minden jogalany ember. Azonban szerinte (21—26) mindkét állítás a jelenségek egyoldalú magyarázatának az eredménye, s így tudományosan nem fogadható el. Mindenekelőtt nem áll az, hogy minden ember fogalmánál fogva jogalany. A mai jogrendszerekben ugyan általában ez a helyzet, legalább látszólag; de gondoljunk az elmúlt idők jogrendszerére is. Nemcsak hogy számos kivételt fogunk találni e tétel alól, hanem minél mélyebben megyünk vissza a történelemben, annál inkább egyenesen szabállyá válnak ezek a kivételek s az egyén jogi értelemben vett személyisége kivétellé. Az ősjogban ugyanis nem az egyén, hanem a család vagy egyéb csoport volt a jogok központja. Sőt mikor meg is jelenik az egyén a jog színterén, távol áll attól, hogy pusztán mint egyénnek jogai legyenek. Eleinte csak a családfők kapnak jogokat, más polgárok csak később, még később az idegenek, s mennyi idő telik el, míg a rabszolgák is személyekké válnak! S másrészt az sem áll, hogy minden jogalany ember. Gondoljunk azokra, akik még nem emberek (nasciturus) vagy már nem azok, s mégis vannak jogaik (halottak joga sírjukra, jóhírnevükre). Vagy gondoljunk egyes keleti jogrendszerekre, amelyek egyes állatoknak, sőt növényeknek is biztosítanak jogokat.

Sőt tulajdonképen nemcsak jogtörténeti szempontból helytelen szerinte (27—32) a jogi lényeknek természetes és jogi személyek csoportjára különítése, hanem élő jogrendszerünk szempontjából is. Ennek indoklásául az akarat- és érdekelmélet bírálatából indul ki. Az akaratelmélet azért ragaszkodik az emberhez, mint a jog természetes alanyához, mert a jogok feletti rendelkezéshez akarat kell, akarata pedig csak emberi lénynek, egyénnek van. Szerinte azonban ez az elmélet összetéveszti a jogalany és a kezelő szerepét, s helyesebb az érdekelmélet alapjára helyezkednünk, amely szerint viszont az, akinek vagy aminek az érdekeit a jog védi, játszhat passzív szerepet is. Ennek tehát nem kell szükségkép embernek lennie, sőt ha jól meggondoljuk, tulajdonképen sose egyes ember, hanem maga a társadalom az. Az egyén, az ú. n. természetes személy egyáltalán nem személye, alanya a jognak, hanem csak eszköze, kezelője, intézője, képviselője.

Így jut el a szerző ahhoz a rendkívül érdekes felfogásához, hogy a jog mögött alanyként nemcsak az ős-, hanem a mai jogokban sem az egyén, az ember, hanem mindig egy közösség, egy csoport áll. Ennek is van realitása; de nem a külvilágban, hanem magának ennek a közösségnek a hitében (35—37). A jog és jogalanyiség eredete tehát azonos; megjelenésük alapja a jogi rendszerben a társadalmilag védelemre érdemesnek tekintett érdekeknek a közösség általi érzelmi értékelése. Egyszóval mindkettő eredete a közösségnek abban az ösztönös hitében van, hogy bizonyos tények vagy cselekedetek szükségesek az érdek megvalósításához, a társadalmilag lényeges célok teljesítéséhez, s hogy ezért a közösség kénytelen kötelezőnek elfogadni mindent, ami ezeket a cselekedeteket és tényeket létrehozza és elősegíti. Mindkettő a jogtudomány teremtménye; ugyanannak az érzelmileg létrehozott anyagnak racionalizált alakját képezi két különböző szemszögből nézve. A jogi személy (legal entity) tehát csak jogi képe, jogi absztrakciója a kedvezményezettnek, mint ahogy a jogok csupán azoknak az érdekeknek jogi absztrakciói, amelyeket a közösség elismer (38—40).

A kifejtettek után nem kétséges, mi a szerző állásfoglalása a jogi személyiség fikció- és realitáselméleteivel szemben (54—66). Egyiket sem fogja fel dogmatív értelemben, s így bizonyos részzigazságot mindkettőben talál, bár maga ez a szembeállítás az ő mélyebb lélektani alapjairól nézve nem sok értelemmel bír. A jogi személy jogalanyisága abban az értelemben realitás szerinte, hogy mindig és mindenütt voltak csoportok, amelyek e tulajdonságát mindenki természetesnek tartotta a nélkül, hogy egy szuverén jogalkotónak ezt kifejezetten

ki kellett volna mondania; nem realitás viszont ugyanabban az értelemben, mint a természetes személyé, az emberé. A realitás-elméleteknek tehát nincsen határozott, objektív értelmük, hiszen még legalapvetőbb kérdésüket, hogy mi a realitás, sem ismerjük. A dolgok lényegéhez nincs kulcsunk; számunkra csak annyiban és olyan mértékben léteznek, amennyiben felfogjuk és értékeljük őket; sőt ez a felfogás és értékelés az, ami őket létrehozza. Ahhoz, hogy a jog normatív legyen, vagyis a realitásnak megfelelően, az kell, hogy az általunk elképzelt realitásnak feleljen meg. S másrészt a fikció-elméleteknek is csak ebben a relatív értelemben van létjogosultságuk. Míg ugyanis a jogban minden reális magának a jognak a szemszögéből nézve; azonnal mesterséges, absztrakt, nem létező lesz, ha a tapasztalati valósággal hasonlítjuk össze. Egy csoport vagy kapcsolat, bár tapasztalati szemszögéből mint csoportnak meglehet a realitása, mint jogalany csupán fikció, mesterséges képződmény. Ámde ne felejtjük, hogy mint jogalany, személy, az ember maga is jogi beszámítási, tehát mesterséges, fiktív fogalom.

Az igazság az, hogy a jognak semmi dolga, sem fiktív, sem reális értelemben a személyiség metafizikai fogalmával. Ez az oka annak, hogy a jogi személy kifejezést a szerző munkájában mindvégig mellőzi, s helyette a jogi lény kifejezést használja. Sőt tulajdonképpen nemcsak az elnevezést, hanem magát az egész jogintézményt kifogásolja. A francia és az angol tételes jog alapos tanulmányozása után (71—115) ugyanis oda jut, hogy a jogi személyiség mesterséges konstrukciója nem váltja be azt a reményt, amit hozzá a jogtudomány megalkotásakor fűzött, mivel nem teremt tisztább és átlátszóbb jogi helyzetet, mint amilyennel megalkotása nélkül szembenállanánk. Egyes csoportoknak és közületeknek a személyiséget a szóbanforgó jogok ötletszerűen adományozzák, másoknak nem, anélkül, hogy a jogok és köteleességek a valóságban a személyiség elnevezéshez volnának kötve. A személyiség elmélete tehát, ahogy fel szokták fogni, nem képes szerinte (116—120) megmagyarázni azokat a jogi jelenségeket, amelyek tudományos megoldását ígéri. Az élet által felvetett problémák végtelen változatosságához képest túlságosan telített előítélettel, túlszegény eszmékben, túlmerev kifejezéseiben. Egyszóval: túlságosan *a priori*. Nem akarja belátni, hogy jogilag mindennek a társadalmi értékelés ad jelentőséget. Nem akarja belátni, hogy ez alól az emberi egyén sem kivétel; társadalmi védelme és jogi helyzete, mint minden jogi lényé, kizárólag társadalmi jelentőségének értékelésétől függ, s ezért ez értékeléstől függően időben és térben változhat. A történetnek csak egy epizódja, mondhatjuk pusztá véletlen, hogy

a mai társadalmak minden egyén jogi jelentőségét általában elismerik, s egyenlően mérik. Ne feledjük azonban, hogy mindez máshogy volt a múltban, s máshogy lehet a jövőben.

A személyiségelmélet ahelyett, hogy a jelenségek egyszerű magyarázatát adná, feltevések bonyolult útvesztőjébe vezetett, s még csak nem is vetett számot minden jelenséggel; dogmatikus, pontatlan és terminológiája — hacsak e tévelygéseket nem akarjuk megörökíteni — elvetendő. A személy fogalmát jogi vonatkozásban legfeljebb a gyakorlati, mindennapi életben volna célszerű fenntartani, mint túl ősi fogalmat ahhoz, semhogy máról-holnapra kiküszöbölhető volna. De itt is csak mint rövidítés maradhatna fenn, mint egy olyan fogalom jelképe, amit elméletileg időről-időre tisztáznunk kell, mert a semmitmondó, változatlan név mögött épúgy változhat, mint ahogy minden jogintézmény (tulajdon, házasság stb.) fogalmát évezredek óta jelző név, lényegileg megszokássá vált, gyakorlati rövidítés mögött állandóan változik az élet szükségleteinek megfelelően a jelentés és az értelem.

A jogi személyiségnek e felfogásával kapcsolatban a magunk részéről csak egyre kívánunk rámutatni. S ez az, hogy nézetünk szerint végeredményében e felfogásnak sem sikerült kiküszöbölnie, mint végső jogalanyt, az embert, az egyént. Mélyenjáró fejtegetései, amelyek egyébként a ma világszerte folyamatban lévő nagy történelmi átalakulással, a korporatív és totalitárius államgondolat mind erősebb térnyerésével is összhangban vannak, nagy erővel mutatnak rá a tömegek, a közösségek mind közvetlenebbé váló szerepére és érdekelttségére a jog életében; ámde azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a tömegek, közösségek dogmatív szóképe mögött is egyének, emberek állanak. Érdekeiket a tömeg, a köz álarca mögé bújva sokszor személytelenül védik; a történelem viharában összeverődve sodródnak az úton, amely számukra rendeltetett; cselekedeteik épúgy rendszerezhetők a nagy számok törvényének sémája szerint, mint ahogy a számum által felkavart homokfelhő pályája megegyezik a gravitációs erő feltételezésével végzett számítások eredményével. De túl a tömeg álarcán, mint egyének sírnak, örülnek, hisznek, kétkednek, akarnak. Mint egyének élnek, s ha kell, mint egyének halnak meg a csatatereken. A világtörténelem színpadán tömegek dübörögnek keresztül; érdekeik képezik a közérdeket; nagyságuk határozza meg a hatalmat. S vajjon több a jog, mint az érdekeit védő hatalom? Több, mint a mindent elsöprő tömegek akarata? Igen, több, mert Érték. Túl a szuronyok, a korbácsok, a történelem és a tömegek zaján, túl a valóság káprázatán is, a jog

kezdetét és végét, célját és lényegét így mégis csak az egyéni Én csendjében kell keresnünk, ahonnan egyedül indulhat ki az Érték születő és minden emberi tett elé célt tűző sugara, amelynek «gyenge gyémántkarca üveglelkünket csengve metszi át».

Az ember tehát végső fokon csak nem küszöbölhető ki, mint a jog természetes alanya. Világnézetek, hitek, célok jöhetnek s tűnhetnek. Szabadság és fegyelem eszméi egymást válthatják. Az ember kiküszöbölhet embereket jogi világképéből, de nem küszöbölheti ki — az Embert.

Szabó József.

JOG ÉS «NÉP».

R. Maunier: *Introduction au Folklore Juridique.* Definition—Questionnaire—Bibliographie. (Publications du Département et du Musée National des Arts et Traditions Populaires). Paris, Les Editions d' Art et d'Histoire, 1938, 36 lap.

A szerző — a párisi egyetem jogi karának professzora és a francia folklore-társaság, azonkívül jelenleg az Institut International de Sociologie elnöke — régebben kairói tanár és az egyiptomi igazságügyi minisztérium igazgatója, azután az algíri jogi fakultás professzora volt. Nyilván tehát kellő «gyarmati tapasztalat» alapján foglalkozott először az északafrikai városok alakulásával és szociológiájával, majd a francia törvény és a bennszülött szokások szembenállásaival Algírban s szentelt mintegy negyedszáz dolgot a «La sociologie et l'ethnologie juridique» kérdésének. Sociologie coloniale-ja (1930), majd Coutume Algérienne-je (1935) stb. gyors egymásutánban jelzik fáradhatatlan kutatói munkásságát. Mint az általános szociológia művelője is jelentőségében az első vonalon mozog (Introduction á la sociologie. 1929. Essais sur les groupement sociaux. 1928). Egy «Manuel bibliographique des sciences sociales»-ja (1920) is ösmeretes.

Jelen, zsúfolt tartalmú, kitűnő «Bevezetésében» nem megírni (ehhez nagy könyv kellett volna), inkább csak adatokkal jelezni akarta azt a hatalmas anyagot, amelyet a francia kutatók száz év alatt hordtak össze egy «Code Populaire»-hoz. Részben a folklóré művelői, mint Michelet (1837), Sébillot, Gaidoz, van Gennep, Saintyves és mások; részben jogászok és főleg jogtörténészek, mint Beugnot (1828), Chassan, Laboulage, másfelől Esmein, Girard, Chérnon, Jobbé-Duval és a többi kitűnőség. Kis könyvét ehhez képest, a rendelkezésre álló helynek valóban mintaszerűen gazdagságos kihasználásával, három gazdag részbe tagolta. Előrebocsátja a Post óta ú. n. «ethnológiai iurisprudentia» (szerinte «folklore

juridique») körének, azaz előbb a népi élet, azután a népi törvény fogalmainak definícióit. A második rész ügyes kérdőívet, helyesebben: család-, birtok-, szerződés- és büntetőjogi fejezetekbe csoportosítva, a kérdések térképhálózatát adja, az egyes «fehér pontok» megjelölésével, ahogy ő mondja. Végre a harmadik rész ezekhez a fejezetekhez és a legáltalánosabb kérdésekhez nyújt egy 130 címet tartalmazó, csoportosított és válogatott, nagyon hasznos — bár csak francia és így is zártabb körű — bibliográfiát.

Világos és elegáns definíciói kétségkívül a legjobb és legnemesebb francia hagyományok alapján állanak. Minden él és igény nélkül tehát, csak a köteles lelkiismeret parancsára jegyezzük meg, hogy a mi, lényegesen patinátlanabb felfogásunk szerint,¹ épp olyan zavaró «praelogikus» és «irracionális» szokásokról beszélni, mint ezeknek terjedését pusztán az ősök akarátának elfogadása útján képzelni el. Senkire viszont rá nem mérnők erőszakolni, hogy azért velünk érezze túlságosan gépies-sztatikusnak a francia felfogással járó *folklore*² s túlságosan egyszerűnek az így köteles *nép*-fogalmat (Maunier szerint: «qui ont les ongles bleus», tehát «nép»-paraszt és munkás).³ Annál jobban örülünk, hogy már zavaratalanabban érthetünk egyet kitűnő szerzőnkkel, amidőn a népi törvényt mint *rendesen* szóbelit, helyit és magántermészetűt (privé) állítja szembe az államjogászok írásba-foglalt, nemzeti és nyilvános törvényeivel; amelyek az előbbieket vagy nem veszik tudomásul vagy visszautasítják vagy türik vagy bizonyos esetekben elfogadják s szentesítik is. És örülünk, hogy elismerhetjük: ez a kis könyv mesterien vezet be a problematikába s nemcsak a kiváló jogtudós sokoldalúságának, de a kutató francia élelemjűségének is dízére válik. Körültekintő kérdőívei, a gazdag irodalom valóban a szó legmagasabb értelmében avatják azzá, ami lenni akart: bevezetéssé egy újabb disciplinába. Részletekbe, sajnos, Maunier egész oeuvrejének vizsgálata nélkül kockázatos volna bocsátkoznunk.

Legjobban tehát — úgy éreztük — azzal fogjuk a mű faj súlyával szemben köteles nagybecsülésünket kifejezhetni, ha a magunk okulására néhány benne nem tárgyalt, csak inkább programjával felvetett kérdés megbeszélésének alkalmává avatjuk. Így Maunier

¹ V. ö. fent 1935: 35—42 és Deuxième Congrès Intern. d'Esthétique stb. Paris, 1937, » 276—280 stb.

² Máskép: Ethnogr. 1938: 19—31, kül. 30. 1. és Ungar. Jahrb. XVIII, 123—152, kül. 144 kk.

³ Máskép: Ung. Jahrb., i. m.

észrevette és többször hangsúlyozta, például, a «benszülött törvény» és a «loi publique» különös párharcát, amelyben nem okvetlenül van az utóbbinak igaza, sőt, amely sokszor nem is «párharc», amennyiben vagy már az ellentett feleknek formai különbségei is hiányoznak (a gyarmati jog nem okvetlenül íratlan,¹ lokális, magántermészetű!), vagy mindkét törvény egyértelműen rendelkezik, vagy — néha — az állami jog magát a primitív szokásjoggal minden további nélkül azonosíthatja. Kétségtelen viszont, hogy az ilyenfajta észrevételek mögött két, igen fontos *elvi* kérdés keresi a választ.

Az első, amely főleg gyarmati jogi szempontból bír nagy gyakorlati fontossággal, az lesz, hogy melyik a helyes, illetőleg hogyan egyeztethetők e kétféle törvény ellentétei a legmegfelelőbbben. A másíknak, amely szorosán összefügg ezzel, főleg jogfilozófiai szempontból van jelentősége s azt fogja keresni, hogy miért lehetséges ez az egybeesés és mi az eltérések végső oka, illetőleg van-e egyáltalában lényegi ellentét a kétfajta törvény közt. S éppen ezekre a kérdésekre — azt hisszük — annál több reménységgel próbálhatjuk meg itten a figyelmet igénybe venni, mert a mi jogtudományunk gyarmati jogilag közelebbről nem lévén érdekelve és az ethnológiai iurisprudentia metafizikai kérdései iránt sem áruván el különös érdeklődést, — éppen ezért talán személyileg szerénytelen és hivatatlan prókátoroskodásunkat is könnyebben fogja nekünk megbocsáthatni.

Azok közül az elvi megfontolások közül, amelyek a benszülött és a koloniális jogrend összeütközéseinek kiküszöbölésére lehetnek hivatva, elég legyen itt egyet, talán a legfontosabbat kiemelni. Abban az értelemben, ahogy azt különösen R. Thurnwald szokta,² aki csakúgy mint, Maunier, elsősorban az afrikai gyarmati jogi

¹ Újabban jobban is szeretnek, éppen ezért, tételes és *latens* jogokról beszélni.

² Werden, Wandel und Gestaltung von Familie, Verwandtschaft u. Bünden, 1932; ~ des Rechts, 1934 ~ Staat u. Kultur, 1935, de Gruyter, Berlin; Black and White in East Africa, London, 1935 alapján különösen: Gegenseitigkeit im Aufbau u. Funktionieren von Gesellungen u. deren Institutionen (Festgabe f. F. Tönnies, 1936, 275—297); Vergleichende Rechtswissenschaft, Eingeborenrecht u. Kolonialrecht, Ztschr. f. vergl. Rechtswissenschaft. LIII. (1939) 1. f. tanulmányaiban és a Római Kriminológiai Kongresszus 1938: «Beiträge z. Rechtsrenewerung» 2. előadásában (Berlin, R. v. Deckers Verlag 1939, 350 kk.).

viszonyokra tekintettel, ismételten hangsúlyozta, hogy valamely nép joggyakorlata milyen szorosan összefügg a népi kulturális élet és morális értékelés egész hátterével, a «teljes élethelyzet»-tel. Ebből a nagyon egyszerűnek látszó igazságból t. i. kényszerűen következik, hogy — mondjuk — a vérbosszú (sok más példát is hozhatnánk), épúgy lehet természetes, sőt «jogos» egy kis, organizálatlan társadalomban, vadász, pásztor vagy akár földműves közösségben is, amely néhány, lazán összetartozó, többnyire rokon családból áll, ahogyan súlyos «bűnné» lesz nyilvánvalóan egy összetett, organizált és magasabbrendű társadalom előtt, amely már érthetően másképp nézi az egyéni életet és így a jog és igazságtalanság ismérveit is, természetesen. Kényszerűen következik, másszóval, hogy az európai tételes jogok alá került gyarmati népeknek a jóllehet fejlettebb erkölcsű tételek éppen nem fogják eleve és okvetlenül erkölcsi javulását is jelenteni. Ellenkezőleg; tudjuk, hogy éppen pl. a sokszor határtalanul becsületes hajlamú négek közt az európai jog korszaka mennyire felszaporította a lopások, házasságtörések, gyilkosságok és mindenféle kriminalitás számát. Felszaporította világosan azért, mert lejáratta a patriarchális gátlásoknak azelőtt uralkodó tekintélyét, a régi becsületesség biztosítékait, lejáratta egy olyan népben, amely élethelyzete szerint, hiába, jórészt ma is még képtelen a személytelen s absztrakt európai jogszabály-szövevény igazi értelmét és erejét megérteni s honorálni: bűnbe kényszerül, szemmeláthatóan értelmetlenül. Ebből viszont a szükségelt áthidalást illetően csak azt vonhatjuk le tanulsággul, hogy ilyen gyarmatokon épúgy nem lesz szabad a tiszta európai jogot követelni, mint akár pl. az óafrikait engedni a bírói székbe, amely ma már, az európaiakkal való érintkezés után és szellemi körük tágulása folytán, szintén nem felelhetne meg a rajta túlnőtt öslakosságnak. A célt egyedül jól csak egy *ad hoc*, esetenként gondos körültekintéssel kiegyenlített joggyakorlat fogja szolgálni, amely pontosan addig a fokig engedi érvényre az európai törvényhozás racionális-morális szempontjait, ameddig ezt a primitívek saját mai morálja és még mindig többször szublogikus gondolkozása megbírja. Hogy aztán ilyenféle Európában is sokszor mennyire igazságos volna gondolni, — itt a «nép»-pel szemben — nem fejthetjük ki, de nem is szükséges. Elég az egyszeri magyar ismert esetére figyelmeztetnünk, aki nem kívánta megbüntetését, illetőleg nem is haragudott földijére, aki megkéselte; ezt a kontót t. i. az ő «jogérzete» szerint — nem bírói büntetéssel, hanem — valahogy a kölcsön visszaadásával kell kiegyenlíteni.

Mindenesetre: a gyarmati jog sajátos kérdése ezen a ponton torkollik be a jog lényegének «metafizikai» kérdéseibe, miután a tanulság egyenesen kínálja a generális formulát, hogy az ideális jog mindig csak a különös talajnak és helyzetnek legjobban megfelelő lehet. Ebben t. i. benne van az a szabály, hogy az akár legmorálisabb, legracionálisabb jognak is a maga talajához mérten egyszersem népiesnek és szublogikusnak is ugyanúgy kell lennie, mintahogy egy «népi» jog soha sem fogja nélkülözhetni a neki megfelelő — bár helyi, fejletlen — morált és rációt. Ez éppen a helyzetek és az emberi természet eleve adott «kétoldalúságának» a kikerülhetetlen következménye. Ma mindenesetre túl vagyunk azokon az időkön, amelyek »a« Jognak a bibliait, sőt azokon is, amelyek a római jogot tekintették. Különösen újabb francia¹ és svéd² kutatók, többé vagy kevésbé szerencsés formában, éppen arról a római jogról és klasszikus iurisprudenciáról is, amely annyi ideig látszott megtámadhatatlanul a tiszta morál és logika alapjaira épültnek, többször hangoztatták, hogy «babonás» (mágikus) forrásokból táplálkozik és így tulajdonképp az egész modern jogtudománynak is hiányzik a vélt valóságalapja. S ez lényegében okvetlenül így is van, sőt nem is lehet másképen. Nemcsak a római nem volt, de az Ideális Jog sem lehetne más szükségkép, mint egy ideális helyzetű közösségnek legjobban megfelelő jog; viszont kétségtelen, hogy emberileg ez a közösség sem állhatna sehol és soha másból, mint emberekből, akik születésük óta és szerint logikus és szublogikus állapotok felett egyaránt rendelkeznek. Minden szellemi alkotásunknak tehát apriori sorsa, még a leglogikusabbnak is, hogy bizonyos fokig szublogikus helyzetből eredt és bizonyos fokig mindig is szublogikusnak kell maradnia. E sors alól semmi és így a jogi alkotás sem

¹L. különösen Huvelin alapvető dolgozatát: La Notion de l'Injuria dans le très ancien Droit Romain, Annales de l'Univ. de Lyon, 1903, f. 13. és E. Massonneau mindenesetre kritikával olvasandó könyvét: La Magie dans l'Antiquité Romaine = Le crime de magie et le droit Romain) 1934, stb.

²Főleg Axel Hägerström: Der römische Obligationsbegriff im Lichte der allgem. röm. Rechtsanschauung 1927 Uppsala; Das magistratische ius in seinem Zusammenhang, mit dem röm. Sakralrechte, 1929 u. o. Az ú. n. uppsalai filozófiai irányról is I. H. Ericsson, Die römischen Auspicien in ihrem Zusammenhang mit der Magistratur, Arch. f. Relgswss. 1936, 294, stb. Az *auspicia-nak*, mint az *impérium* velejáróinak, jellemzően »római« voltáról v. ö. A. D. Noch is, Affecture of Roman religion, The Harvard Theological Review 1939. 92 k.

lehet kivétel, — ezzel a gondolattal lassankint még az «ex cathedra» jogtudományak is meg kell barátkoznia.

* (*Korrektúrajegyzet.*) Örömmel számolhatunk be róla, hogy mialatt ez a cikk kieszedve várta megjelenését, nálunk is történtek örvendetes megmozdulások. Így — bár sokkal általánosabb céllal mindenesetre — épen Társulatunk közgyűlésén Erekly István fejtegette, hogy a magyar jövőt csak egy a viszonyokat mérlegelő, ezeken alapuló jogalkotásra, azaz a *magyar jog eredetiségére* lehet felépíteni. Ugyanekkor, a Magyar Szemle júniusi számában, Bónis Györgytől is megjelent egy cikk, amely — már egészen speciálisan, csak, sajnos, röviden — utalt a gyűjtők és theoretikusok eddigi munkájára (Tagányi Károlytól Vladár Gáborig); bepillantást engedett abba az ígértes kezdeménybe, amely a budapesti Egyetem készülő Magyarságtudományi Intézetének alakuló keretei között Györfly István professzor vezetése alatt indult meg; és főleg (helyesen) egy «Magyarjogi Intézet» szervezésének a tervét is felvetette.*

Marót Károly.

DEMOKRÁCIÁK.

Újabban sok szó esik az egyes nemzetek világnézetéről s gyakran halljuk az általánosító szót: «a nyugati demokrácia». Mintha a nyugati népek világnézete között nem volnának mélyreható különbségek. Pedig a valóság az, hogy már itt Európában is sok árnyalatot figyelhet meg az ember. Még szembeszökőbb a különbség, ha átkelünk az Atlanti-óceánon. Pompás kis karcolatot találtam erről egy neves amerikai író tollából, nem lesz tanulság nélkül, ha az alábbiakban röviden bemutatom.

Seabrook író, ki a világháború után elhagyta hazáját és Európába költözött, nemrég visszavándorolt. Hogy miért ment el annakidején és végül is miért tért haza, ezt írja meg voltaképen és közben mesteri szembeállítását adja az európai és amerikai léleknek.

A beszámolót azzal kezdi, hogy a napokban telefonált neki Kilmer anyó és meghívta halászni.

Kilmer anyó — írja Seabrook — száz százalékosan amerikai jelenség, másutt el sem képzelhető. Néhány házzal odébb lakik, mint az író, hetvenéves elmúlt, kicsi, ráncos, és hetyke, mint a rigó. Időnkint napszámba jár a szomszédokhoz, súrol, takarít és egy dollárt kap félnapi munkáért. Kötényt, papucsot és lelógó karimájú öreg szalmakalapot hord, de olyan öntudatos egyéniség, mint akármelyik nagyhercegnő. A társadalmi különbségekről viszont teljesen megfeledkezik.

A halfogáshoz Kilmer anyó nagyszerűen ért, tehát meghívását kitüntetésnek vette az író. Az öregasszony érte jött rozoga autóján, melyet még a háború előtt vett 39 dollárért.

— A benzin felét megfizetheti — mondta az írónak, aki

meglepve látta, hogy a szokottnál jóval több benzinnel vannak ellátva. — Mire kell ez, hova megyünk — kérdezte —, hiszen rengeteg hal van a közvetlen-közeiben.

— Csitt — felelt Kilmer anyó —, átmegyünk a szomszéd államba és ott majd nagyobbakat fogunk. — Megtették a hosszú utat és végül is megesett velük, hogy nem fogtak halat. Amint búsán zötyögtek hazafelé, Kilmer anyó elgondolkozva mondta:

— Azt hiszem, hogy ez betegség és mindenki megkapja néhanapján. Viszket az ember talpa. Akárhol van, nyugtalanná lesz és máshová akar menni.

Seabrook azt mondja, hogy ez a nyugtalanság vitt a húszas évek elején annyi amerikai intellektüelt át az Atlanti-óceánon. Intettek nekik a távolban zöldelő dombok, «máshová» akartak menni, úgy, mint Kilmer anyó.

De azután miért térnek haza?

Mindazért, amit Kilmer anyó jelent. Mert Európa, a trónusok omlása és az új kísérletek közepette is át meg át van hatva régi kasztszellemtől. Ott Kilmer anyó parasztasszony lenne.

Seabrook és a felesége például egy francia kikötőben is összebarátkoztak a halásznépsséggel. De egy szép napon befutott a kikötőbe a világ egyik legfényűzőbb yachtja és a halászok megtudták, hogy idegen barátaikat a yachton vendégül látták. A barátság véget ért; a franciák egyszerre hidegek, gyanakvók lettek, ellenségesen nézegették az amerikaiakat, úgy érezték, hogy valahonnan leereszkednek hozzájuk és ebből nem kértek.

Kilmer anyó viszont jól tudja, hogy az író néha megfordult olyan márványpalotákban, melyekbe ő sűrolni jár. De nem bánja. Az emberek lehetnek számára jók-rosszak, becsületesek-becsütelenek, gazdagok-szegények, kellemesek és kellemetlenek, de úgy nem osztályozza őket, ahogy a franciák, akik számára szabadság, egyenlőség, testvériség mindvégig elmélet maradt.

Az angolok is bele vannak örülve a kasztrendszerbe, írja Seabrook. Egyik kítűnő írójuk, kellemes, jómodorú ember és kiváló tehetség, de boldog életének kis tragédiája, hogy nem tud szabadulni attól az úgynevezett «cockney» kiejtéstől, mely örökre rábélyegzi, hogy «alacsony társadalmi osztályból származik.» Ezért nem veszik be az úri klubok, leplezett megvetést érez iránta még felesége öreg komornája is, ki valaha «igazi úriembereknél» szolgált. Apró, kegyetlen tüszúrások keserítik el úgy az ő, mint felesége életét.

A forradalmak által felforgatott európai országokban a régi

merev kaszthatárokat új, de nem kevésbé merev határvonalak váltották fel. Németországban a császár helyére Hitler, a Hoch helyébe Heil került csupán. Oroszországban régente is egy kicsiny csoport kezében volt a gazdagság és hatalom, mely a sóbányákba küldte, megölte vagy éhenhalatta azokat, akik nem akartak úgy gondolkozni és cselekedni, ahogy fenn diktálták. Ma is ugyanez a helyzet, csak mások a hatalmi csoport tagjai.

Amerikában viszont Kilmer anyó nyugodtan hiheti, gondolhatja és teheti, amit akar, míg az nem bűn vagy örültség.

A legfeltűnőbb különbség az európai és az amerikai férfinak a nőekkel szemben tanúsított magatartásában van. A francia minden nőt, a hatévestől a hatvan esztendősig, elsősorban mint nőt néz. A legszigorúbb erkölcsű ember lehet emellett, de lelke már úgy van berendezve, hogy minden nőt, aki eléje kerül, úgy értékeli, mint vonzó vagy nem vonzó nemi lényt.

Az amerikai férfiből hiányzik ez a hagyományos és automatikus módja a nők szemléletének. Ő a nőben nemcsak nőt lát, hanem embert is. Általában inkább embert lát benne, ki az ő számára rokon- vagy ellenszenves lehet, olyan okokból, melyeknek semmi közük a nőiességhez. Sokszor még azt a leányt is, akit szeret, vagy akit éppen megcsókolt, elsősorban emberi lénynek tartja az amerikai, erre francia ember alig képes.

Az öreg Kilmer anyó nagyon távol van attól, hogy szép legyen, de kedves és mulatságos jelenség, ő tette világossá az ird előtt, hogy milyen jó dolog megint otthon lennie. Otthon, Amerikában, a világ egyetlen országában, ahol az emberek egymásban embert látnak és egymással emberségben találkoznak. «Mert Európában Kilmer anyónak én fizettem volna meg az egész benzint és ő tisztelte volna bennem az úriembert.»

B. I.

A MÉLY MAGYARSÁG PROBLÉMÁJA.

A figyelő szem, mely régóta várja a magyar élet belső igazulásának, magyarrá tisztulásának a sóhajokon túlmenő megfogalmazását, az öröm ragyogásával olvasta Németh László legújabb írását, amelyben kis könyvvé kerekedett válaszát adja meg a disszimiláció kérdésére. Címe: *Kisebbségben*, a kiinduló pontot jelöli meg. A gyökeresen magyarok kisebbség, nem a nemzet tömegében, hanem szellemi világában. Meg a javak eloszlásában.. «Nincs még egy foltja Európának — írja, — melyen faj szeretet és szocializmus ennyire egy, mint nálunk, ahol a szegénységnek

négyötöde a magyar és az elnyomóknak négyötöde nem az. Még humanizmusnak is az a legigazibb itt, hogy egy elnyomott népnek hozzá hasonló kultúrárt küzdjünk ki. A magyar szellem egymásraaltabb, mint bármely nép s szellem: mert itt a szellemet csak a nép s a népet csak a szellem válthatja meg — az emberiségnek».

Csodálatos könyv, hiszen mindig csoda, amikor valaki anynyira csak az igazságot akarja írni, hogy a legkényesebb, csupa ideget érintő tématerületen ily mélyen szubjektív és egyben ily hibátlanul objektív tud lenni. Erre a magaslatra író csak a legnemesebb erkölcsi komolyság szárnyain emelkedhetik. Ez, rég tudjuk, Németh László egyik erénye. A másik, egyenrangú tényezője e könyv különös becsének: a leglényegeget gyökerében megragadni és plasztikusan megmutatni tudó izmos, egyben finom intellektusa. Vallomás ez a könyv, világosan, élesen tudatosult, sőt rendeződött élmények fényesen ragyogó sora. Innen van, hogy csak magyaroknak hozzáférhető, de így sem mindenkinek. Csak az teheti igazán magáévá, akiben hasonló élmények fájó emléke rezeg.

Szépíró. A disszimiláció kérdésre is az irodalomban, ennek alakulásában, sorsában keresi a feleletet. Nem is ok nélkül. Egy nép szelleme nyelvével, később főképen irodalmával alakul. Az átöröklött tényezőnek az *orvos-író* nem nagy szerepet juttat, legalábbis nem a szomatikus tényezőnek. A lelkinak annál inkább. Jól ismeri lelki életünk, mondhatnók egyszerűen: életünk hatalmas láthatatlan dirigensét az ivadékban élő ösztönt s ez egyik kulcsa eredményeinek. «A szellem becsületessége: hűség önmagunkhoz; tehát a magunk és őseink múltjához. A fajból valónál ez a hűség nem is lehet más, mint hűség a fajhoz is; az asszimilánsnál azonban hűség egy másik fajhoz».

A magyar lélektől való hűtlen elfordulással magyarázza meg irodalmunk és a magyar közszellem, a magyar lélek fejlődési zavarait. A könyv kerete ennek a fejlődésvonalnak ábrázolása a testőríróktól máig. A baj forrása ide vezet vissza. Irodalmunk indulása a XVIII. században idegen szellem, ízlés, forma bűvöletébe esett, nem mert, nem akart eredeti lenni. Kazinczy és társai még nyelvünket is idegen formába akarja átönteni. A magyarságukat bélyegesen önzöket, mint Berzsenyit, Csokonait a debrecenieikkel (akik pedig modernek voltak magyarságuk csonkítása nélkül), Katonát, vagy elnémították vagy kiközösítették. A sok lelkes jóakarát félszázados eredménye zsákutca, egy utánzásba sorvadt,

élettelen, meddő irodalom. A német ízlésben, Kazinczyék «madárnyelvében» s az egész idegen irodalmi légkörben a magyar tehetség csak fuldokolhatott. Kisfaludy Károly és köre új indítását meg Pest siklatja le a magyar pályáról. Pest és Buda akkor kezd magyárosodni, a főváros vezető szerepe tehát a gyökeres magyar szellem újabb mellőzését jelentette. A magyar irodalom sietett nyelvében magyarrá tenni a fővárost, azonban a szellemi hatás kölcsönhatás, amelyben a nyelv csak egyik, inkább csak formai elem, a nyelv kiterjesztése egyben az új, fejledező magyar szellem talajának átalakulását jelentette. Az asszimilálódó főváros szellemenben, ízlésben idegen, legjobb esetben felemás légkört jelentett, a magyar érzéssel magyarrá válást kereső, de idegen szellemi formáit le nem vethető asszimilánsok «híg»-magyarságát szemben a magyar vidék és a XVII. században félbenmaradt irodalmunk mély, gyökeres, ízes magyarságával. A főváros értelmisége felszínes, vékony hordalék talajából táplálkozva a német ízlés szerint torzított magyar nyelv anyagát nem formálhatta mélyen magyarrá a reformkor egyébként gyönyörű virágokat termelt (Petőfi) irodalma. Különösen a gyökeresen magyar lelkű írók (Vörösmarty, Arany) érezték torzító kényszerzubbornak a magyarságában híg atmoszféra divatos, kötelező formáit. Arany irodalmi vezérsége, ez a heroikus és reménytelen küzdelem mutatja a magyar szellem erőtlenségét ebben a mindinkább csak Pestre támaszkodó irodalmi életben. Úgy érzi itt magát Arany, mint a bámult, de meg nem értett exotikum, kit a dicsőség is Nessus ingeként gyötör. De Arany még nevelhetett magának megkésett közönséget, a többi gyökeresen magyar tehetség. Kemény Zsigmond, Vajda, Zilahy félreszorultak, vagy már az indulásnál lemaradtak az ügyes hasonulok és a hozzájuk igazodó közepes tehetségek mellett. Svábok és zsidók fúrge halakként úsztak a híg magyar szellemiség vizében, mely a kiegyezés után, Rákosi Jenő és Kiss József mesterek alatt a magyar lélekformától egészen eltávolodnak. Ez a kor a kiegyezéstől nagyjában a század végéig a mohó asszimilálódás kora, nem a magyar szellemhez hasonulást jelentett, mert ez nem volt már meg, hanem a magyar világhoz. Budapest, az urbanizálódás diktáló formája már megölni látszott az önmagát élő magyar lelket, azonban mégsem ölte meg. A gyökeres magyar írók, ha kétarcúan is olykor, és mindig azzal a kockázattal, hogy a gyanút fogó asszimiláltak korlátlan hatalma elzárja őket a levegőtől, szívós, lassú küzdelemben kivívták a magyar lelkiség szabad útját. A városokat is lassan megszállják a vidékről oda menekülő magyarok tömege, ez közönség-

ként is egyre sűrűsödik, a hullámok már a magyar hajókat is kezdik emelgetni. A Nyugat szerepe ebben a századeleji küzdelemben ismeretes. A gyökeres magyar szellem csak sok hányódás és küzdelem után juthat révbe, mint Odysseus hajója s azután is csatázni kell még az erőszakos kérőkkel. A 18-as forradalom s a zsidók önleplezése után a másik asszimilált réteg ereszt sorompót a magyarságban elmélyülni kívánó szellem elé a Habsburg-katolicizmus és a feudalizmus kézfogásában. A magyar élet elmélyülése a saját egyéniségének megfelelő s organikusan bontakozó formájában már nem a távoli jövő kérdése többé. A szegénység négyötödét tevő magyarság állandóan tért nyer a kevertségükben tétovázó, idegenségükben társtalan és természetes szaporodásukban megállott, sőt beérkezetttségük következtében meddő asszimiláltak és disszimilációra hajlók felett, noha ezek az elnyomó réteg négyötödét teszik s ma még a magyar élet színét és ízét meghatározzák. A folyamatot még lassíthatja az idegen ösztönök ügyeskedése, összetartása, szervezkedése és anyagi fölénye, de megállítani már nem tudja. Ez körülbelül Németh László válasza a disszimiláció kérdésében. Markáns rajzú visszapillantás, melynek igazságát a magyar olvasó nemcsak érteni fogja, hanem érezni is. A szociológus azonban inkább indítást nyer benne, mégpedig a társadalmi élet egyik legizgatóbb, legfontosabb kérdésében. A közhatalom elnagyoló rendjében szabályozott élet minőségét nem tudják fogni az intézmények nagy, merev és durva ujjai, ez szükségképpen kisiklik közülök. A nemzeti eszme realizálása különösen a kevertebb társadalmakban mohó és mennyiségi eredményre törő áthatás szellemében történt a nemzeti érzés korlátlan átalakító erejét valló hittel, annyira, hogy az eredmény minőségi vizsgálata már magában is koreszmét sértő ildomtalanúság lett volna. A kifogástalan hasonulás kötelező feltételezése sokat tett a lelkek megnyerése és a folyamat zavartalan erősödése érdekében, másfelől azonban paizsként oltalmat adott a mögötte megbúvó minden képmutatásnak, idegen önzésnek, a magyarságot kihasználni kész haszonlesésnek s eltakarta a felszínességet, a sekélyes külsőséges mimikrit, száműzte azt az erőt, amelynek feladata lett volna elmélyíteni s belső igazsággal telíteni a felületen maradó, a magyar életet inkább eltorzító mint erősítő átalakulást. Most itt a probléma, a nemzeti élet belső igazsága, a nép ösztönös jellemének megfelelő alakulása, magyar lélek és szellem kialakítása, belülről, mélyről fakadó műveltség és művészet kivirágoztatása. A szerző maga tudatosan tartózkodik a szellemi fejlődés menet társadalomtörténeti, kultúrtörténeti, sőt politikai összefüggéseinek megvilágításától, de sokszor

int ezek felé, jeléül annak, hogy tud róluk, de nem akar okhálózat kitergetésével bajlódni. Alapgondolata: hogy a leg-erősebb szellemalakító tényező az irodalom, elfogadhatóvá teszi a társadalmi komplexum mellőzését. Azok számára, akik az irodalmat nem a maga életét építő nemzet szellemi kivirágzásának tekintik, persze Németh László nem egy tétele magyarázatra szorul. Érdekes, hogy már a «mély magyar» kifejezést sem érti meg minden olvasója, akaratlanul is saját személyében adva bizonyító erejű vallomást az író tétele mellett, hogy az asszimiláció nem mindig jelent egyben beolvadást, vagyis a magyar lélek befogadását s hogy fajta szerint színmagyarok is magukba szívhatnak idegen (magyar jellegben híg) szellemiséget, sőt ösztönük is megtévesztheti őket.¹

A kérdés lényege: élheti-e egy nép az élénk szellemi kölcsönhatások mai korában is a maga jellegzetes, belülről fejlődő és alakuló szellemi életét? Törekedhetik-e helyesen és okosan arra, hogy ennek tisztaságát, múltjából mély gyökerek útján való táplálkozását őrizze, sőt fejlessze? — A válasz Németh szerint igenlő, mert a felszínes, jellegzetesség nélküli hordalékतालajból, vagy pláne léggyökerekből nem nőhetnek hatalmas fák, nem alakulhat erőteljes, az emberi közösségnek is komoly értékeket hozó szellemiség.

Szombatfalvy György.

¹ Példaképen idézzük egyik napilapunknak, mely a törzsökös magyarság szellemének szolgálatát a hasonló németek és zsidók kielégítésével igyekszik párosítani, két közleményét. Egyikben Szerb Antal nyilatkozik. Nem az «illem és vér» hívása szerint s nem is eléggé jóhiszeműen. Szerinte «Németh László kétségbevonja azoknak a magyar íróknak igazi magyar voltát, akik *nem omlottak össze a realitás elleni harcban*, akiknek sikerük volt. Ezek a híg magyarok». Ha Szerb jóhiszeműen idéz, akkor nem értette meg Németh Lászlót, ő nem vonta kétségbe a magyar írók magyarságát, csak különbséget tett a magyar lélek mélységeiből táplálkozó irodalom és az idegen vagy jellegtelen szellemiségű irodalom között, amelynek magyarsága «híg». De talán érti is ezt Szerb, hiszen ő finom és okos elemzője az irodalmi szellemiségnek. És talán nem is szándék nélkül írta, amit írt, amely szerint a magyarság mély lelki impulzusait követő és ösztöneihez hív irodalom kívánása harc a realitás ellen, vagyis a híg magyarság a realitás, a magyar gyökérszálakból táplálkozás vágya pedig hiú ábránd ... A másik, a gyökeresen magyar szerző Katona Jenő, ki ugyancsak a Magyar Nemzetben szólott hozzá Németh László gondolatmenetéhez, ő már sok megértést árul el, majdnem teljes megértést, csak ott nem, ahol szupranacionális életszemlélete, ez a nála oly erőteljes és jellegzetes német szellemi penetráció, acélfüggönyként útját nem állja a megértésnek.

A TUDÓS ÉS A GYÖNGY.

Van tudós, aki a kagylóhoz hasonló, — amely kinyájában gyöngyöt izzad. Ez a szenvedésből született tudás, egy zárt világ bensejében születik. De az ő fájdalmában a körültre zúgó tenger keserősége is benne van. Példája e becsukódó lény az egész Univerzumnak, amelynek nincs is talán más rendeltetése, minthogy szenvedjen, a szenvedésen keresztül örök törvények formálódjanak benne.

Van tudós, aki a gyöngyhalászhoz hasonló, a gyöngyhalászhoz, aki élete kockáztatásával a mélybe száll, a felszín alá, ahol a lélek bozótjában rejtőző fenevadak őrzik az igazság gyöngyét, — ez a szenvedélyek leküzdéséből, a harccal szerzett tudás, övé, mert vérét adja érte. Példája e vívódó lélek az egész emberi életnek, amelynek nincs is talán más értelme, mint a legnagyobb kockázat vállalásával hozzáférközni az Univerzum szent titkához.

Van azután olyan tudós, aki az igazgyönggyel, amelyet más termelt, kereskedik. És van olyan, amelyik hamis gyöngyöt árul. Van, aki hamis gyöngyöt gyárt csillogó üvegből, megtévesztésig hasonlót az értékes igazihoz. Van, aki tanítja a gyöngyök gyártásának titkát, van olyan, aki a veszélytelen gyöngyhalászat mesteriségére oktat. Van, aki fonalat gyárt, amelyre a gyöngyöket fel lehet fűzni, van aki mást sem tesz, minthogy a kész gyöngyöt felfűzi egy olyan fonálra, amelyet nem is maga gyártott. Van, aki egy elgurult és véletlenül megtalált gyöngyöt büszkén mutat fel, mint sajátját. Van, aki meg tudja különböztetni az igazgyöngyöt a hamistól és ez az ő legfőbb tudása. Van, aki meg tudja mondani, hogy milyen mélységből való a gyöngy, s szüntelen panaszkodik: «Ó, mily sekély tóból halásztad ezt a gyöngyöt, békák és kígyók közül.»

S végül van tudós, aki homloka izzadságcseppjeiről hiszi azt, hogy az a tudás igazgyöngye.

T. Gy.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Kerék Mihály: *A magyar földkérdés.* Budapest, 1939. 514 l. Mefhosz könyvkiadó.

Ha a magyarság létkérdéseit egzisztenciánk külső és belső feltételei szerint sorolnák két csoportba, az utóbbiak között első helyen a földkérdésnek kellene helyetfoglalnia, mert kifelé való helyállásunk eredménye is mindenekelőtt ettől függ. Amíg a csehek és románok meg nem csinálták radikális földreformjukat, a feudalizmus magyar anakronizmusa csak a nemzet fizikai erő-kifejtésének kisebb mértékét jelentette, azóta ellenben a mérhető néperőkülönbséghez mérhetetlen morális erő veszteség is járul. Lehet, hogy avult birtokmegoszlásunk még mindig hatalmas védelmezőinek igazuk van abban, hogy a magyar agrár-proletariátus, beleértve a tíz holdon aluli kisbirtokosokat is, olyan önzetlen magyarok, hogy a hozzájuk mostoha nemzet léteért és jövőjéért is változatlanul készek keserűség nélkül áldozni életüket s hogy a határokentúli magyarság sem válik majd habozóvá, ha az idegen demokráciát a magyar, tehát a feudalizmus nyűgét cipelő demokráciával cserélheti fel. Nem lehet azonban igazuk abban, hogy amikor párezer haszonélvező anyagi érdekén kívül ezt semmi sem kívánja, inkább a reménytelenségben sínylő magyar milliók hazafiságának próbabírását kell kockáztatnunk, mint a nagy nemzeti erőfeszítés előtt megnyitni az anyagi és erkölcsi erők természetes forrásait.

Ma, amidőn a kormány nyíltan és határozottan a komoly földreform mellett foglalt állást és egyre halkabb a szavuk azoknak, akik az 1939. IV. t.-c. alapján a zsidók földbirtokkiszajátításával a nagy magyar földreformot elsüllyeszteni kívánják, kitűnő szolgálatot tesz a kormány s egyben az egész magyar nemzetpolitika célkitűzéseinek Kerék Mihály összefoglaló és a kérdést minden oldalról megvilágító munkája. A szerző helyes ösztönrel a történeti fejlődés világos feltárásával vezeti be könyvét, sőt terének nagyobbik felét szenteli ennek. Ebben a tárgyilagos és a kérdés komolyságához illően jóhízemű, sine ira megírt vissza-

pillantásban kitűnően kidomborodik a magyar földreformtörekvések zátonya: az érdekelt nagybirtok eredményes szervezkedése és a kérdés lényegének megtévesztően tetszetős jelszavakkal való elhomályosítása. Az utolsó jelszó, hogy a nagybirtokot ne szabadítsuk fel a zsidó tőkések számára, a második zsidótörvény tiltó rendelkezésével párává foszlott, a gazdasági érveket pedig Kerék könyve szállítja le kellő értékre. A földreform-viták minden tisztázást kívánó kérdését nyugodt és lényegyet markoló megvizsgálásban részesíti a szerző. Arra az eredményre jut, hogy a magyar földreformnak elsősorban azt a történelmi igazságtalanságot kell jóvátennie, hogy a magyar föld tulajdonában éppen a magyar parasztság részesült legkisebb mértékben. Ma még nem késő, noha már vannak hangok, amelyek a magyar nagybirtokban a német «életter» noli me tangere érdekszféráját jelölik meg. A magyarság veszélyes földrajzi helyzetében nem bizonyulhat elég erősnek és ellenállónak, ha továbbra is 70%-ban proletárnemzet marad. A körülöttünk élő népek újjászervezett társadalmában egy arisztokratikus-feudális szigetnek előbb-utóbb el kell süllyednie.

Kerék Mihály másfél évtizede vizsgálja a földkérdést és ismeri annak minden vonatkozását. Ismeri a külföldi földreformokat is. Természetes tehát, ha nem esik a negatív jelszó-hangoztatók hibájába, hanem átgondolt földreform-tervezettel zárja be munkáját. Tervezetét mértéktartás, de a lényeges eredményt nem kockáztató határozottság jellemzi. A reális szükséglet megállapításából indul ki, de menten a politikusok túlzásaitól. Javaslatát pár tömör pontban így foglalja össze:

A felosztandó földterület 3.2 millió kat. hold (a földbirtok egyötöde). Ezzel a 100 holdon felüli birtokok területi aránya 47.9%-ról 24%-ra csökken. A földreform során 380.000 család jut földhöz és 160.000 új házhely kerül kiosztásra.

A földreform lebonyolítása 10 esztendeig tart.

A földhözjuttatás részben kishaszonbérletek (földbérlőszövetkezet) útján történik; a mezőgazdasági népsűrűség különbségeinek kiegyenlítésére a telepítés mellőzhetetlen.

A földreform és a kislakásépítő akció évi tőkeszükséglete 70—75 millió pengő.

A földreform végrehajtását kormánybiztos végzi a függetlenség, felelősség és szakszerűség hármaskövetelménye alapján.

A földbirtokosok az átengedett birtokok becsértékének átlag 10%-át kapják meg készpénzben, a többi kötvénnyel, részvénnyel

egyenlítették ki, illetőleg könyvkövetelés alakjában marad fenn az állam jóállása mellett. A földszerzők általában a vételár 10%-át fizetik előre, a hátralékot pedig 40 év alatt 2%-os kamat mellett törlesztik.

A földhözjirtottak gazdálkodásának irányítása és szervezése éppennyol fontos, mint a földreform során munkahelyeiket veszített cselédek, munkások és egyéb alkalmazottak elhelyezkedéséről való gondoskodás.

P. P.

Dékány István: *A sajtó szerepe természetes és mesterséges közvélemény alakításában.* Sajtózsociológiai és sajtópolitikai tanulmány. Budapest, 1938. A Sajtó Könyvtára. 16. szám.

A szerző, ki nem először foglalkozik a sajtó problémáival, ezúttal a sajtó közvélemény-alakító funkcióját helyezte többoldalú megvilágításba. A közvélemény több mint vélemény, mert dinamikus elem van benne s a környezethez szüntelenül alkalmazkodni vágyó tömegembernek helyes és mindig aktuális magatartás-szabálya. Szinte már potenciális tett, arra való készség, felkészülés. A legritkábban egységes, rendszerint állandó vita, melynek fóruma a közönség. A közönség a sajtó esetében anonim tömeg, szétszórt közönség. Ennek megfelelően a sajtó is anonim, a sajtó is érdeklődik, figyel, értékelő állást foglal el, döntést javasol, sugalmaz. Ha a lap és anonim közönsége között a benső összefüggés meggyengül, megszűnik, akkor a lap elveszti közönségét. A háttérben rejtőző közönség maga reagál az eseményekre. A spontán tájékozódás körében ez a reagálás személyes és személy szerint is kötelező volt. A mai szerfelett kitágult környezetben a természetes (alulról kiinduló) közvélemény mesterséges kiegészítésre szorul s ez a sajtó alakította közvélemény már részben mesterséges közvélemény. A sajtó informál és sugalmaz, de mégsem alakítja passzív viaszlapként a közönséget. Értékelését, amely már az információs anyag kiválogatásában jelentkezik s értékelési sablonok alkalmazásában, a csúcsponton a vezércikkekben nyilatkozik, nem végezheti félrevezető módon, mert ezt a közönség észreveszi, megérzi. A beállítás, a folytonos ismétlés, a közönség kényelmét kiszolgáló értékelő állásfoglalás mégis közvélemény alakító, egyes lapoknak kialakul az olvasótábora. A lapok azonban küzdenek egymással s így sem országos, sem világgözvéleményt a sajtó nem tud kialakítani, vagy csak igen korlátolt mértékben. Végeredményben a sajtó az élő közvélemény szolgája marad.

S. G.

Szvatkó Pál: *A visszatért magyarok.* A felvidéki magyarság húsz éve. Révai. 1938. 205 lap.

Ez a könyv, amely a múlt év végén, a Felvidék felszabadulásának örömnapjaiban született, a hazatért magyarság boldog, meleg, őszinte önvallomása. Értékét növeli, hogy szerzője nemcsak kitűnő író, nemcsak a magyar élet és a kisebbségi küzdelmek fölényesen tájékozott ismerője, hanem egyben mély lélekismerő és a szellemi élet, a társadalmi jelenségek valóban művészi erejű ábrázolója. Őszinte, nyílt, kristálytisztá beszámoló ez a könyv a közel húszéves különélet belső, lelki történetéről és hatásáról. Nem akarjuk a könyvet kivonatolni, mert ezt mindenkinek el kell olvasnia, aki a magyarság sorskérdéseivel, életével foglalkozik. A munka első fele, amely az elszakított felvidéki magyarok mérlegelő seregszemléje után a szervezkedések küzdelmeit ismerteti, éppen olyan fontos és minden mondatában a mai magyar megértését szolgáló, mint a könyv második, karakterológiai része, a felvidéki magyarság jellemrajza. A «Keresztmetszet» című fejezetben kapunk egy három ív terjedelmű társadalomrajzot, amely mindent megmond a visszatérő magyarságról s teljes kulcsot ad lelke, törekvései, értéke és gyengéi megértéséhez. A zárófejezet a felvidéki magyar helyét jelöli meg a hazában, a cselekvés, a kivétel, a megvalósítás emberét mutatván meg benne a tervelgető és halogató délebbi magyarral szemben. Az olvasó örömmel és megnyugvással olvassa ezt a könyvet, mert hiteles és megbízható forrásból bizonyosságát látja az újraegyesülés kedvező és mindkét részről előnyös kilátásainak, amit a kitűnő felvidéki író e munkájában maga is hatalmas lépéssel vitt előbbre.

Sz. Gy.

Mihelics Vid: *Az új Portugália.* Bpest. (Franklin.) 1938. 254 l.

«Magyar lélekkel ma imígyen szólna Zarathustra. . .», e szavakkal kezdi Mihelics Vid az új Portugáliáról szóló könyvét s kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy Zarathustra nagyon megváltozott, legalább is szerzőnk képzeletében. Az igazi magyar Zarathustra ugyanis, ha volna, ha élne, a magyar magánosságból, a magyar élet legmélyebb mélyéből merítene, megvolna a hite, hogy az az ő éltető igazsága. Nem valószínű, hogy «új dolgok vágya» által hajtva Portugáliába menne a keresztény rendiség példájából tanulni. S a könyv első pár szava által kiváltott ez az ellentmondás, az általa átszínezett elhárító magatartás újra jelentkezik, mint

végső eredmény, más tartalmában gazdagodva, a könyv elolvasása után.

Nem mintha feleslegesnek vagy talán károsnak tartanánk a más nemzetek példájából való okulást, különösen, ha mint ebben az esetben egy olyan doktrína-rendszernek az életbe való átültetéséről van szó, amelynek nemzetek feletti érvényességre irányuló igényét, kisebb vagy nagyobb mértékben, de el kell ismernünk! Az új Portugália, amint erre a könyv számtalan helyén történik utalás, a keresztény (katolikus) társadalombölcseleti elveken nyugszik sokkal inkább, mint egyéni meglátásokon. (207. 1.) Salazárra minden szociológiai irány közül leginkább a katolikus társadalombölcselet hatottak. (62. 1.) S ez a tény indította szerzőnket, aki a keresztény rendiség eszméinek nálunk egyik legkiválóbb előharcosa, hogy az új Portugália felépítéséről a magyar közönségnek beszámoljon. Vállalt feladatának igyekezett a legteljesebb intellektuális lelkiismeretességgel eleget tenni, a szükséges elméleti előképzettség birtokában, még azt a fáradtságot sem sajnálta, hogy portugál nyelvismereteket szerezzen és a helyszínen tanulmányozza az új államot, alkalmat keresve és találva a vezető államférfiakkal s így elsősorban Salazarral való személyes eszmecserére is. Ezenkívül feldolgozta e kérdés erre már elég nagy terjedelmű irodalmát is. Mindennek eredményeképp nagyon szépen dokumentált, rendkívül élvezetes stílusban írt könyv fekszik előttünk — amelyért a szerzőt hála illeti. Nemcsak mi részükről, hanem Portugália részéről is, — mert több rokonszenvet nehéz lett volna ez ország iránt ébreszteni s amellet ez egyáltalában nem is volt (legalább is kimutathatóan) a szerző szándékában.

Érzéke van az «érdekes» iránt, úgy hogy minden szakszerűsége mellett alig van unalmas része a műnek, bár a szöveg némely része inkább jegyzetbe kívánczított volna. Salazar beszédeiből vett idézetek közül egyet sem érzünk feleslegesnek s annyira értékesek, hogy kíváncsnak látszana, a portugál «diktátor» beszédeinek magyarra fordítása. Erre szintén Mihelics volna hivatott, — valamint arra is, hogy évről-évre, vagy esetleg nagyobb időközökben könyvét új adatokkal egészítse ki. (De, kitérésképen,, annak a meggyőződésünknek kell kifejezést adni, hogy hasonló célkitűzésű beszámolókra szükség volna sorozatosan a többi kis államokra vonatkozólag is. Milyen tanulságos volna egy olyan kötet, amely Svájc nemzeti önállóságáért folytatott legújabb küzdelméről számol be, természetesen politikai, közjogi, közgazdasági struktúrájának felvázolásával együtt.) A könyv tartalmának

gazdagsága lehetetlenné teszi annak rövid beszámoló keretében való ismertetését, már t. i. azokét a konkrét intézkedéseket, amelyekben a portugál rendi állam nyugszik. Akiket ez érdekel, — olvassák el magát a művet, — amelyhez egyébként mutató nem készült egyáltalában, a fejezetek nincsenek kellőképpen tagolva, úgy hogy az egyes részkérdések újra felkeresése sok munkát ad. A cím magában foglalja ez esetben a teljes tartalmat, az új Portugáliáról van szó, Salazar miniszterelnök, elsősorban pénzügyi diktátor tizenkét éves kormányzati ténykedéséért, a rendiség fokozatos, óvatos kiépítéséről s ennek a munkának eredményeiről. Egyik legnagyobb fogyatkozása az előadásmódnak, hogy a háttért, amelyből Salazar profilja kiemelkedik, a régi Portugáliát nem rajzolja meg egységesen. Lényeges adatokra, az analfabetizmus elképesztően nagy mértékére, a babonába süllyedtségre, stb. stb. csak a tárgyalás folyamán, sőt végén utal. — A rendszernek a parlamentarizmus, a politikai pártok elleni ellenszenvét tüntetően osztja, ez lehet meggyőződése, itt nem helyénvaló, feladata a teljes tárgyilagossággal végzett beszámoló. A könyv kritikájának egyik feladata éppen az lenne, hogy helyesen láttá-e és ítélte-e meg a portugál viszonyokat, gondosan számolt-e be törvényekről, rendeletekről, intézményekről, azok eredményességéről s így kell-e ezt a feledebb megoldani!? A második kérdésre határozott igennel kell válaszolnunk, mert a dokumentáció hiánytalannak látszik, de ami több, érezzük és elismerjük a szerző auctoritását, amikor anyagát előadja. Az első kérdésnél már aggályaink vannak, amelyek közül az egyik abból a megállapításunkból származik, hogy a szerző számára fontos volt annak bizonyítása: íme lehetséges a keresztény rendi állam a történeti valóságban. S mert ez volt tudata legmélyén, következett a második tétel: a portugál újjászületés csak a korporatív rendszer és a parlamentarizmust eltörlő, erős központi, tekintélyi kormányrendszer mellett volt lehetséges. Ez utóbbi lehet, hogy így van. A könyv azonban nem győz meg róla, már t. i. a folyamat szükségszerűségéről. Ezt egyébként maga is tudja. Idézi a rendszerrel rokonszenvező Maeterlincket, aki szerint a sikerhez szükség volt a szerencsére is, ő mondta a következőket: «Senki sem tudja honnan jön (a szerencse) s miért árad rá inkább olyanra, aki sohasem hívta segítségül, mint arra a másokra, aki nem szűnt meg könyörögni érte. Jele talán vagy megtestesülése a megérdemelt boldogságnak egy olyan nép számára, amely sokat és sokszor igazságtalanul szenvedett. Mindenesetre van szerencse s mi ezt Isten részének nevezzük a történelemben».

Fűzzük hozzá, — ez a szerencse, ilyen szerencse parlamentáris kormányforma mellett is érheti a népeket.

Szóval, érezhető annak a hiánya, hogy a portugál embert, a portugál társadalmat, annak tényezőit, a több ízben említett tradíciót nem mutatta be szerzőnk, — nyilván nem is ezt tekintette feladatának. Bár adalékokat szolgáltatott ezirányban is több helyen, — az egyik részt idézem, mert előadókészségének eleven-ségére jellemző. «A múlt század elejére kialakult a «fado», a szívtepő szomorúság zenei megnyilatkozása. «A portugál énekel, amikor sírni volna kedve», — kezdi egy híres fado — és bizvást hozzátehetném, mikor ne lenne kedve. Fádot dúdolt a lisszaboni kávéházak rekedt dizőze. . . Fádot énekeltek az éjszakába merült Crimbra márvány kútjainál a diákok ... A fado a nemzeti defetizmus szimbóluma a maiak szemében. Maga a szó ugyanaz, mint a latin fánum: sorsszerűség, végzet ... Az akaratok gyengítő bús sóvárgás azonban, amelyet a fado szövegbe öltöztet, a «sandade» tipikusan portugál. Ez. . . nosztalgiát jelent valami után, ami elérhetetlen vagy fel nem támasztható stb. ... (no.) — Másfelől pedig módjában állott a jelent olyan színekben bemutatni — részben tényeken, részben nyilatkozatokon keresztül, hogy elfeledteti az olvasóval a kérdést az «ember» iránt, aki mint teljesen formálható, új forma után vágyó értékes anyag feltételeztetik. Húsz évvel ezelőtt «portugaliser», annyit jelent Franciaországban, — mint «balkanizálni» nálunk — s ma Paul Valéry tünteti ki rokonszenvével azt a rendszert, amelyet Madariagával együtt a latin kultúrának vezérszemléi keresnek, amely «organikus demokrácia*» formájában, a kor szociális követelményeit úgy elégíti ki, hogy a személyiség szabadságát, az európai és keresztény civilizáció legfeketébb kincsét, átmenti jövő századoknak.

Így kell-e, ebben a formában prezentálni az anyagot? Az olvasó közönséget kielégítheti a forma, a szakember különböző területeken értékes indításokat, felhasználható, gyakorlatba átvihető részletes információt kap, ez kétségtelen. (Salazar purifikációs technikájától sokat lehet tanulni, e könyv adatai alapján is. Egyszerű és hatásos intézkedések. Egyik beszédéből itt is idéznünk kell. «Ha a tisztviselő, akinek megvan a fizetése, mindenféle jogcímen vesz fel egyéb pénzeket is, szemben találjuk magunkat a tisztviselői fizetések hazugságával. . . Ha a tisztviselő közhivatala mellett egyéb foglalkozásokat is űz, ha nem érkezik pontosan a köteleességteljesítés helyére, ha nem dolgozik szorgalmasan az előírt idő alatt, ha mulasztásait nem ellenőrzik, nem torolják meg azonnal, akkor itt

van a fegyelmi hazugság . . . stb. stb. És elveszett az az ország, amelyben halmozódnak és egymásba szövődnek mindezek a hazugságok». (31. 1.) Nem is a «műfaj» ellen emelünk kifogást, a politikai reportage formájában adott ilyen általános jellegű leírások között, amelyhez a jelen esetben a társadalombölcseleti alapokon kívül, szociálpolitikai, gazdaságpolitikai, közjogi átfogó és megbízható ismeretek kellettek, az ismertetett mű kvalitásainál fogva előkelő helyet foglal el. Ha azonban, magának a rendszernek tanulságait mint megszívlelendőket kívánja a magyar közönség figyelmébe ajánlani, úgy kötelessége bizonyítani, hogy a portugál viszonyokhoz hasonló vagy azokkal azonos helyzet áll fenn nálunk. Ez persze nem sikerülhetett volna, valamint az sem, hogy a korporatív megoldás — s a «negatív» diktatúra — az egyetlen járható út. Ellenkezőleg: ez a könyv arról győz meg, hogy az átvitelre érdemes reformok és intézkedések parlamentáris kormányforma mellett is keresztül vihetők vagy mondjuk inkább azt, hogy mi nemcsak a jog folytonosságra helyezünk súlyt, mint a portugál államcsíny megszervezői, hanem ragaszkodunk alkotmányunk folytonosságához is.

Trócsányi György.

Maday, A n d r é de: *Introduction a la sociologie, envisagée comme connaissance de faits sociaux par les causes.* Paris, 1937. 149 1.

Maday Andor egyike azoknak a külföldön élő magyaroknak, akik a maguk munkahelyén és hivatásuk gyakorlása közben; értékes kultúrdiplomáciai tevékenységet fejtenek ki a magyarság érdekében, anélkül, hogy ezért bárminemű külső elismerést várnának és kapnának. A Neuchateli egyetemen a szociológia professzora, éveken keresztül pedig a Genfi Munkaügyi Hivatal Könyvtárának igazgatója volt s így svájci környezetben, elsősorban a francia kultúra szellemében formálódott tudományos egyénisége, aminek eredményeképp jellemző vonásai közt számíthatjuk a világosságra való törekvést és a megnyerő előadási modort. Mindkét tulajdonsága, a nemzetközi együttműködés elősegítésére irányuló őszinte törekvéssel együtt, a szociológiai kongresszusok egyik legrokonszenvesebb és nélkülözhetetlen tagjává avatják.

Jelen műve, újabb kísérlet, annyi más szociológus hasonló természetű vázлата után, hogy áttekintse a társadalomtudomány főbb kérdéseit. A szociológia tárgyáról, más tudományokhoz való viszonyáról, a determinizmusról és kauzalitásról, majd a könyv második részében a társadalmi tények magyarázatáról szól. Itt azt

óhajtja vizsgálni, hogy milyen alapelvek irányítják az emberi akarást, amelyekből a társadalmi tény születik. Ennek eredménye szolgál — nézete szerint — a társadalmi tények okokból való magyarázatának alapjául. Az akarás jelenségét azonban kizárólag azoknak a motívumoknak szempontjából vizsgálja programmszerűleg, amelyeket döntőknek jelöl meg, a négy e kérdésben leglényegesebb elmélet: az altruizmus, az militarizmus (egoizmus), a történeti idealizmus és a történeti materializmus kritikáján keresztül. — így a maga kutatási feladatát olyképen korlátozza, hogy el sem jut a szociológiai probléma feltevésig: mindez inkább motiváció-tannak vagy történelembölcseleti alapvetésnek minősíthető, ami egyébként nem fontos, a végső eredményen fordul meg minden. A szerző maga foglalja össze három tételben a maga tanítását, amelyet intencionalizmusnak nevez s ezek a következők: «1. Az embereknek mindig van céljuk, intenciójuk, amikor cselekszenek és intézményeket alkotnak; 2. a cél, amelyet egyének és csoportok követnek vagy idealista (altruista) vagy materialista (egoista), tekintettel arra, hogy az emberek törekvései (preoccupations) e két területhez tartoznak; 3. az eszközök megválasztásában az emberek cselekvése (egyéneké és csoportoké) alá van vetve az utilitarizmus (materializmus) szigorú törvényének». (140. 1.) Kiegészítőleg felhívja még a figyelmet a célok és eszközök relatív voltára: ami cél az egyiknek, eszköz a másik szemében, céllá változik az eszköz, eszközzé lesz a cél.

Az ú. n. szociológiai elméletek könnyen esnek két véglet közül egyikbe vagy másikba; vagy túlságosan részleteire bontják a részlegest (érdemes a tudománynak erre a sok hibájára vonatkozólag Seneca ítéletét olvassa az Erkölcsei levelekben); vagy pedig annyira «átfogó» az ismeret-eredmény, hogy a «tartalom» hiába nyújtózkodik, nem ér el a «tétel» határaihoz. Ez az elmélet az utóbbi csoportba sorozható, amelynek kifejtésére szerzőnk egyébként csak hét oldalt szentel, a megelőző fejezetekben széleskörű tudással, hatalmas irodalmat dolgoz fel. *Trócsányi György.*

J a e n s c h, E. R.: *Der Gegentyfus.* Psychologisch-anthropologische Grundlagen deutscher Kulturphilosophie. Leipzig: J. A. Barth, 1938. 512 1.

Rendesen, ha valamilyen tudomány, vagy gondolat újnak tűnik és a szellem területén megjelenik, mint szét nem társított egység tör be valamely geniális tudós, vagy felfedező művében. Az

egység aztán lassan részletekre bomlik, mindig több és több lesz az árnyalat és mindig jobban gazdagszik. Ilyen volt Newton elmélete, amely osztatlanul, mint egy sziklatömb zuhant az emberiség közé s több évszázad kellett, amíg ezt a nagy sziklatömböt minden oldalával, részletével «feldolgozták.»

Ma, a lélektudományok, karakterológiák területén az ellenkező jelenség tapasztalható. Vagy két tucat részletdiszciplína foglalkozik az emberrel különböző oldalakról, szempontokból és alapokról. Először talán az experimentális lélektan; aztán az ú. n. önmegfigyelő lélektan; aztán a pszichoanalízis és az analitikus komplex pszichológia, aztán a karakterológia számtalan válfaja; az át öröklélektan; a világnézetlélektan; a konstitúciós lélektan; végül a nép és faj karakterológia és a szociális lélektan. Ezek az egymástól teljesen függetlenül haladó részletdiszciplínák eddig még csak hajlamot sem jeleztek arra, hogy egyesülni óhajtanak. Kronfeld, aki néhány évvel ezelőtt nagy könyvben megírta bevezetését a karakterológiába, tehetetlenül áll a divergáló irányok között.

Jaensch marburgi professzor, akinek vezetése alatt működő lélekkutató intézet már eddig is jelentékeny eredményeket ért el, most «Az ellentípus» c. könyvében, amelyet többedmagával írt, első egységbe foglalta a különböző embertudományi részlettudományok töredékeit. Úgy foglalta egységbe, hogy ez az egység nem elméleti konstrukció, hanem vitális valóság és reális embertudományi tény. Az egységesítés a marburgi módszerben kezdettől fogva benne rejlett. Egyik oldala már Jaensch első jelentékeny művében (Grundformen d. menschl. Seins) a konstitúciós volt, míg a másik oldala lélektani. Mint a modern karakterológusok nagy többsége, ő sem látta elválaszthatónak a lelki és fizikai embert. És már akkor kezdtek feltűnedezni azok a jelenségek, amelyek szerint Jaensch el fog érkezni a világszemléletek osztályozásához is. Kétségtelen, hogy bizonyos lelki alkathoz bizonyos fizikai alkat és a kettőhöz bizonyos világmagatartás, szellemi helyzet, világszemlélet tartozik. És kétségtelen, hogy egyes történeti korok bizonyos típusú embereknek kedveznek és ezáltal válik bizonyos világszemlélet uralkodóvá, összefüggés van a testi alkat, a lelki struktúra, a világszemlélet szellemisége és a szociális struktúra között, amely egy időben és egy helyen valahol a földön jelentkezik. Jaensch más oldalról közelíti meg azt a kérdést, amelyet Scheler és iskolája a szociológia területén parallelkoordinációnak nevezett el. Ez a megfigyelés azt mondja ki, hogy a társadalom különböző jelenségei között stílusegység van. Ez a stílusegység a filozófiai antropológia és lélektan szemszögéből

kiterjed az ember belső szerkezetére, sőt ezenfelül még fizikai organizmusára is.

Így jut a modern karakterológiai és antropológiai tudomány első egységesítéséhez: az elemek, amelyek azelőtt különböző diszciplínákban voltak szétszórva, most egyesülnek és eleven valósággá válnak, amelynek van testi, lelki, szellemi, morális és szociális oldala. Ezen az úton a filozófiai antropológia csakhamar a szellemi tudományok középpontjává válhatik, ahol a problémák mind és kivétel nélkül találkoznak.

Jaensch módszertani vívmányától pontosan és élesen el kell választani azt, amit «Az ellentípus» c. könyvében mond. Mert amennyire jelentékeny és döntő az a methodus, amit először alkalmazott és sikerrel keresztül vit, éppen olyan kétséges az az ember-típus-lélektípus-szociális és szellemi magatartás, amit jelen könyvében megrajzol. Valljuk meg röviden és azonnal: Jaensch könyvének politikai tendenciája van és a nemzeti szocializmus belekeverése exakt kérdésekbe, nem lehet kedvező a tudomány számára, sőt: kétségget ébreszt a tudományos hűség iránt.

A reális valóság az, hogy a társadalmakban kétségtelenül mindig van jelen bizonyos százalék abból, amit Jaensch «ellen»-típusnak nevez. Mi ez az ellentípus? Röviden: az az ember, aki mindig és minden körülmények között «ellen.» Ez a lazító és feloldó ember. Van aktív és teremtő kritika. Van lazító és felbontó. De van lazító és felbontó munka is. Van felbontó lélektevékenység. Nemcsak államot, rendet, törvényt bont fel. Felbontja környezetének szilárd alapjait is: lelki jelenségeket, határozott jellemeket, szabályokat, szokásokat, tradíciót. Felbontja az egész életet, feloldja és elnyeli, anélkül, hogy ő maga felhasználná. Csak felbont azzal, hogy mindig «ellen» van és áll és tesz és gondol és érez.

Klinikai megfigyelő és statisztikai módszer, összehasonlítás, megfigyelés, tipizálás, kiválasztás, lélektani elemek, átöröklésbeli, osztálybeli, szellemi magatartásbeli tényezők folytonos és gondos összevetése, aminek alkalmazásában a marburgi iskolán ma senki túl nem tesz, a könyvet rendkívül érdekessé teszik. Jaensch ezenkívül folytonosan bírálja a rokon törekvéseket is (Jung, Klages) és mondanivalója egyre világosabbá lesz. Az állandó «biológiai alapvetés», amit alkalmaz, de ezzel szemben az állandó szellemi kitekinetés és az állandó következtetés a szociális világra kétségtelenül olyan metódust teremtett itt, amely, ha függetleníteni tudja magát egy pártpolitikai szemponttól, tökéletes eredményeket érhet el. De az «ellentípus», mint kultúr-típus, fizikai típus, lelki és szellemi és világ-

szemléleti típus végleges meghatározása és megrajzolása is az olyan tudományos irány számára van fenntartva, amelyet nem tart fogva semmi elfogultság.

Jaensch kiindulópontja elsődleges és irracionális tapasztalat, amelyet már előbbi könyveiben alapvető módon kidolgozott. Ez a tapasztalat az, hogy az ember alkatát nem tulajdonságainak száma, jelenléte dönti el. Nagyobbára mindannyian ugyanazokból a lelki tulajdonságokból vagyunk összetéve. Büszkeség, gőg, félelem, érzékenység, vagyis az alapvető tulajdonságok mindenkiben megvannak. (Alexander Shand nagy érdeme, hogy a primer érzelmet — emotion — és a másodlagos érzést — sentiment — egyszersmindenkorra megkülönböztette és kimutatta, hogy az emberi «karakter» minden esetben elsődleges érzelmeken nyugszik.) Jaensch által felvett elsődleges tulajdonságok viszonya, vagyis szorossága és lazasága, az életben való sima tevékenysége, vagy gátlásos volta a döntő jelenség. (Ez a nézet érintkezik Kretschmerével, aki hasonló eredményre jutott, de tisztán klinikai alapon.) Jaensch két főtípusa ezért: az integrált és a széteső. Az integráltság a tulajdonságok vitális kölcsönhatásában nyilatkozik meg. A széteső, vagy dezintegrált emberben gátak, akadályok, szakadások vannak. Itt a tulajdonságok devitalizált állapotban nem tudják egymást teljesen áthatni. Így keletkezik a szétesés, a felbomlás (Auflösungstyp, Auflockerungstyp). Ez az ember ütközik «kint» is, mivel úgy van felépítve, hogy belső élete csupa «ütközés». Az ütközéseket és súrlódásokat fel kell oldania, — így oldja fel önmagát «bent» és oldja fel életét és környezetét «kint». Ez az ember nincsen egy véleményen önmagával. Nem egységes és egy anyagból készült ember, hanem csupa probléma, zavar, súrlódás és összetörés. Ez a dezintegrált ember, akinek egészen más a fizikai konstitúciója, mások azok a «betegségek», amelyek lelki-testi egységét fenyegetik és meglepik. Jaensch figyelme mindenre kiterjed és embertípusainak még betegség-jellegzetességeivel is külön foglalkozik (a tetanus-típus és a basedow-típus).

A módszer mindenki számára fontos, aki a modern antropológiával foglalkozik. Ez a könyv fontossága. A tendenciával pedig mindenki számoljon le úgy, ahogy tud. *Hamvas Béla.*

Sombart, Werner: *Vont Menschen.* Versuch einer geisteswissenschaftlichen Anthropologie. Berlin—Charlottenburg: Buchholz u. Weisswange, 1938. 463 l.

A kérdést a világválság vetette fel, egyelőre nyílt és meg-

oldatlan. Ami ebben a válságban elpusztult, kétségtelen az «alap», más szóval a «lényeg». Elvégre nem szavakon múlik. De a megújulás lehetősége megvan és az emberiség történetében nem az egyedüli eset, amikor egy kultúra elpusztul, a kultúrát hordozó ember azonban e pusztulás tudatára ébred és így lehetősége van arra, hogy abból, ami tönkrement, átlépjen az «új»-ba. Az eddigi kultúrák halála nagyrészt magával ragadta az embert is. Példa erre: a Tigris és Eufrátesz kultúrái, Egyiptom, az amerikai indián, a görög-római kultúrák. De voltak esetek, amilyenek részben a kínai és a hindu, hogy a kultúra «alapja» elveszett ugyan, de az ember fennmaradt és továbbnőtt. Ma és nálunk kétségtelen, hogy a «lényeg» ment tönkre. Semmi sem mentheti meg többé. De az ember a katasztrófa teljes tudatában van, nem úgy, mint az egyiptomi, vagy a római, aki ájultan együtt veszett azzal, amit alkotott, hanem úgy, mint a hindu, aki a romokból újjáéledt. Ez a válságtudat értelme: tudjuk, hogy át kell élnünk a katasztrófát, de tudjuk, hogy rajtunk múlik, hogy mi, emberek, túl tudunk-e nőni rajta s át tudunk-e lépni az egészen és tökéletesen «új»-ba, abba, ami a válságon túl van.

A válságon való túllépést általában kétféleképpen gondolják el. Van megújulás a közösségből és van megújulás az egyéni emberből. A közösségből való megújulás intézményes és kollektív. Azt mondja: megújulni csak úgy lehet, ha megújítjuk az államot, a társadalmat, a közösséget, a gazdasági és politikai szervezetet. Ez az olasz, spanyol, német, orosz kísérlet értelme. Ez a válság kollektív megoldása. A másik túllépés azt mondja: a megújulás csak az egyes emberen kezdődhet. Ezt a megoldást antropológiainak lehetne hívni és olyan gondolkozók képviselik, mint: Ortega, Keyserling, Jung, Evola. Az előbbi kísérlet szociológiai természetű, az utóbbi szellemi és lelki és új diszciplínát teremtett, amelyet filozófiai antropológiának neveztek el. A kollektív és az antropológiai kérdés világnak alapos vizsgálata külön fontos feladat lenne. A többi között ki kellene hámozni, hogy mennyiben van itt szó ugyanazokról a problémákról, mennyiben vannak eltérések és mennyiben vannak ellentétek. A szerzők nagy része vak és merev. A megújulást a kollektívumon kell kezdeni, mondja az egyik; a megújulás csak az egyes emberen kezdődhetik, szól a másik. Az utóbbi időben a két felfogás között egész háború keletkezett.

Sombart Werner, a szociológus, aki egész hosszú és produktív életét a kollektívum kérdéseivel töltötte el, most könyvet írt az emberről és megkísérelte, hogy egy szellemtudományi antropológia

alapjait vesse meg. Itt történik meg az első esetben, hogy egy a kollektívum kérdéseit ismerő szerző hozzányúlt az antropológiához és ezzel csaknem kimondta azt, hogy: ámbár egész életemben a közösséggel foglalkoztam, belátom, hogy a megújulás csak az emberen kezdődhet el.

A könyv részleteiben sok a nem kielégítő. Sombart Werner nem pszichológus, elméje nem alkalmas arra, hogy a modern filozófiai antropológia, karakterológia, analitikus lélektan által kifejlesztett mélylátást elsajátítsa. Ahol lényeges, ahol újat mond, az nem antropológia, hanem szociológia. Az első nagy rész az emberrel, mint sajátos élőlényvel foglalkozik és pedig az emberi lényegével, a szellemmel, az emberrel, mint egésszel; a szellem alkotásaival: az egyéni, társadalmi és kulturális lét alakításával; végül történeti résszel egészíti ki, amelyben az emberről alkotott felfogásokat ismerteti Aristoteléstől a modernekig. Ez a rész főként az, ahol az ember a mélylátást hiányolja. Az antropológia mai filozófiai és lélektani formájában tulajdonképpen heurisztikus elv, amely eddig el nem ért és nem remélt szabadságban és szélességben, történeti hossz-metszetben és pszichológiai távlatban tudja nézni az embert, — de mindig metafizikai alapon. Sombart megkísérli ezt a szemléletet természettudománnyá tenni. A vállalkozás nem sikerült s amit ír, az a vérbeli antropológusokhoz viszonyítva legalább is lapos. A második nagy részben azonban sikerül oly fogalmat kifejtenie, amelynek felbukkanása már régen és egészen rendkívüli módon szükséges volt. Ez a termékeny és alapvető fogalom: az őskollektívum. Vannak, mondja a szerző, fiktív és reális emberi közösségek. A reális közösségek mind egyetlen ősi emberi kollektívumra utalnak. Ez az alap- és őskollektívum: a nép. Primer létkategória ez. A sombarti őskollektívum-sugalma, akár a kultúra, vallás, művészet, történet fogalmai, — a legnagyobb mértékben irracionális, de a legnagyobb mértékben konkrét és reális valóság. Olyasféléképpen kell elképzelni, mint egy goethei ősjelenséget (Urphänomen). Mert az őskollektívum, az ősnép: ősjelenség. Első pillanatra e fogalom rendkívüli jelentősége nem világos. De egy példán rögtön érthetővé lesz. Mindeddig a nép, társadalom, közösség, kollektívum felfogása olyan volt, mint Le Bon-é, aki azt hitte, hogy a tömeg úgy keletkezik, hogy sok egyes ember összekerül. Az őskollektívum fogalma azt mondja, hogy a nép nem az egyes emberek összetétele, hanem éppen ellenkezőleg: az egyén a kollektívumról való letöredezés, a közösségről való leválás. Nem az egyén van előbb és nem a sok egyén teszi a népet; előbb van a nép és erről válik le az egyén.

Az őskollektívum pedig nem osztály, nem horda, nem tömeg, nem törzs, ahogy eddig a különböző szociológiai iskolák tanították, hanem: a nép, amely a fejlődés és alakulás valamennyi lehetőségét magában foglalja, mert a nép ősi és alap létkategória. Miért? Mert ahogy a goethei Urpflanze-ban valamennyi növény lehetősége benne lappang, úgy lappang benne a népben minden társadalmi fejlődési fok és alakzat és alkat. Az őskollektívum mégsem idea. A népnek, éppen úgy, mint az ember-egyéniségnek van fizikuma (állam, társadalom) és van pszichéje (kollektív lélek, koll. tudat, koll. emlékezet, koll. szellem stb.). Van szervezete és szerkezete (organizmus és struktúra). A nép életének jelenségei: a vallás, a mithosz, a nyelv, jog, művészet, történelem. Van nyelv-nép, állam-nép, van földrajzi nép, kultúrnép. Mindegyik az ősnépnek csak egy lehetősége.

Sombart Werner ezután a ma élő, főként európai népeket jellemzi. Ez a rész ismét kevésbé sikerült. A harmadik nagy rész pedig valószínűleg valamilyen történetfilozófiát óhajt nyújtani, de oly kevéssé találó, hogy még elolvasni se nagyon érdemes. A szerző nem filozofikus elme. A könyv nagy jelentősége az őskollektívum fogalmának felvetésében és megrajzolásában van. Ennek az alapfogalomnak tudatos tisztázására ma minden nép rászorul: a magyar is.

Hamvas Béla.

Dawson, Christopher: *Beyond politics.* London: Sheed and Ward, 1939. 136 l.

Dawsonról általában azt tartják, hogy a neokatolicizmus kultúrfilozófusa. Ez a minősítés kevés. Dawson a modern Európa egyik legnyíltabb szelleme, távlatokban gazdag, tudásban fölényes és biztos, felfogásában előkelő, ízlésben tiszta és nemes gondolkodó, aki, mint Bergyajev, vagy Keyserling a filozófiai iskolákon és a részlettudományon túllevő szintetikus szabad szellemet képviseli és, ami a legfontosabb, — gyökerei nem valamely teoriában, vagy doktrínában vannak, hanem: az eleven metafizikában, egyszóval: a vallásban. Több könyve (The making of Európa, Progress and religion, Religion and the modern state) az újabb irányok szemlélői számára nélkülözhetetlen lett. Dawson meggyőződése, hogy az európai szellem felbonthatatlanul összenőtt a kereszténységgel. Ezt fejti ki a középkorról, a kultúráról, a modern korról szóló könyveiben. És ez a téma ezúttal is. A konfliktus: a világpolitika — szemben a keresztény szellemmel —, az «egyházi» és az «állami» rend harca.

«Mi történt? Nyugateurópa régi civilizációja, amely olyan mélyen a mediterrán és a keresztény múltban gyökerezett, ma olyasvalamit alkotott, ami ettől a nyugat európaiktól teljesen különbözik és amelynek gyökerei nem fajunkban vannak, — egy csodálatos gépies szörnyeteget alkotott, amely azt a kultúrát, amely alkotta, megsemmisítéssel fenyegeti.» (Fasizmus, nemzeti szocializmus, totális államrendszer). Ez a probléma, amit Mereskovszkij már 1908-ban fölvetett: az európai kultúra oly szellemet termelt ki, amely, úgy látszik, a kultúra életébe kerül. Ma már világosan látjuk, hogy ez a szellem a «barbárság vertikális betörése», a múlt században mint szocializmus-kommunizmus, ma pedig, mint a különböző nacionalizmusok diktátor-szellemé jelentkezik. A barbárság természetesen magával hozza primitív lelkiségét és ellenséges magatartását a szellemmel szemben (the growing inhumanity of our civilization). Ez az inhumanitás. De téved, aki azt hiszi, hogy ez a barbár inhumanum, az alulról való népvándorlás, ami az európai államok egy részét már előntötte, politikai természetű. Bergyajev, Ortega, Keyserling, de már előttük Rathenau, de már előtte Mereskovszkij, már előtte Nietzsche, sőt Hegel jól látta, hogy ennek a népvándorlásnak legfőbb és legmélyebb vonása: vallásos. A mai mozgalmak értelme: «a politika-fölötti organizáció». A modern totális államok lényege az, hogy inkább «egyházak», vallási közösségek, mint államok, vagyis politikai közösségek. A totális állam vezére nem miniszter, vagy kancellár, hanem «proféta», vagy «apostol» — egy új barbár és inhumánus tömegvallás szakrális-mágikus személye. «Égi küldött» (vagy talán az ellenkező irányból jött? ki tudja?), akinek az állam egy-egy tagja nem polgári engedelmességgel tartozik, hanem metafizikai és abszolút hűséggel és pedig életre-halálra. A polgár elveszett és a totális állam tagja, mint egy janicsár, vagy szpáhi, nem is tudva a nagy célról, nem ismerve a metafizikumot, Mohamed, a nagy megváltó és próféta nevében él, harcol, öl, nem egy földi, hanem egy földfölötti (földalatti?) birodalomért, — mindenestre transzcendens eszméért. A józan érekgondolkodás helyébe a fanatizált hit lépett. Ez nem politikai, hanem vallásos tényező.

Hogyan vált lehetségessé, hogy a magasrendű szellemi vallás mellett mint, amilyen a kereszténység, ilyen barbár ősréteg fel-törhetett? Ebben a kérdésben Dawsonnál nincs avatottabb. Hiszen ő volt az, aki a kereszténység egész történetét végignyomozta. A baj kezdete: az ú. n. laicizmus volt. Ebből következett a szabad egyházak alakulása. Ebből a kapitalizmus szelleme, a racionalista

felvilágosodás, a demokrácia, nacionalizmus és — a többit már tudjuk. Dawson néhol nemcsak józan és világos, hanem határtalanul szellemes is. Így: «a nacionalizmus modern kultuszának eredetét nem a nemzeti államokban kell keresni, hanem oly népek között, amelyek a nemzeti közösséget politikai szolgaság és feldaraboltság közepette élték át, mint amilyen államok: Lengyelország, Írország, Kleist Németországa és Mazzini Olaszországa». Vagy: «A modern államok kormányzati módszerének alapját nem a polgári hivatalnokságban, hanem a napóleoni és a cári titkosrendőrségben kell keresni». Ez a nacionalizmus pedig a kommunitarizmus alapja, — akárminek hívják: marxizmusnak, nemzeti szocializmusnak vagy fasizmusnak. És ezzel áll szemben a humánus egyetemes kereszténysége. Európában ami szellemi, elválaszthatatlanul összenőtt a kereszténységgel. Ezért, amikor a modern totális állam szembekerült a kereszténységgel, szembeszállt a szellemmel is. A szellemmel, a humánussal, a kultúrával, Európa múltjával. A mai világ «cosmocratia of the Dark Aeon». Dawson nyugodtan néz ebbe a sötét aiónba, azzal a tudattal, hogy a kereszténységnek «az istenség felé való haladás» — tudatát az emberből véglegesen kiölni már nem lehet. «The Church in the Kingdom of God will be realized» — a kereszténység isteni rendje a földön meg fog valósulni. A könyv egyébként az angol emberhez intézett felvilágosító figyelmeztetés is, ahhoz az angolhoz, akihez a barbárság még nem hatott el, — de úgy látszik a sötét áradat már Anglia partjait is ostromolja.

Hamvas Béla.

Hogben, Lancelot: *Political Arithmetic.* A symposium of population studies. London. George Allén. — Unvin. 1938. 531 1.

A szerkesztő a londoni egyetemen a szociálbiológia tanára volt de lemondott állásáról, mert, úgymond, nem sikerült tanártársait meggyőzni arról, hogy természettudományos alapot kell adni azoknak, akik a szociális tudományokkal akarnak behatóbban foglalkozni. Ő azon meggyőződésben van, hogy az emberi társadalomra vonatkozó igazságok a természettudományok útján közelítendőek meg és azoktól méréseihez eszközöket kölcsönözhet a szociológia, így pl. azt hirdeti, hogy a termodinamika útján megállapítható, hogy bizonyos megadott tájon, megadott hőmérsékleti viszonyok közt élő és megadott testméretű embernek mennyi kalóriára van szüksége az élet megfelelő fenntartásához. Ezzel, úgymond, meghatározható, hogy mi az emberi élet alapszükséglete.

Hogben professzor élesen szembeállítja a társadalomtudományt

— melynek célja, hogy megvilágosítsa az utat, melyen át az emberiség eljuthat oda, hogy mindén ember számára biztosítsa a szükségletek kielégítését — a közgazdaságtudománnyal. Az orthodox közgazdaságtudomány szerinte a következőket hirdeti:

1. Vagyon az, amivel mi bírunk, de a szomszédunk nem bír.
2. Ha ő is bírna velem, akkor a miénk többé nem lenne vagyon.
3. Ezért nem lehet vagyon hiány nélkül.
4. Ha bőség van, nem lehet hiány, tehát ha azt akarjuk, hogy vagyonunk legyen, nem lehet bőség.
5. Ha nem volna vagyon, nem lehetne közgazdaságtudomány.
6. Miután van közgazdaságtudományunk, nem élhetünk bőrségben!

Hogben meggyőződése, hogy jóllehet vannak hipochonderek, akik szeretnek betegek lenni, az orvostudománynak mégis kötelessége a gyógyítás módjait kutatni. Épígy, ha vannak is, akik a szegénység dicséretét zengik, — a tudomány kötelessége keresni a módot arra, hogy leszámoljon a szegénységgel és kiirtsa azt a föld színéről. A valóságosan szükséges javakat a technika ma már meg tudná adni mindenkinek. Hogy képzelt értékű javakat ne kívánjanak az emberek, az nevelés dolga.

A valóban szükséges dolgok közé tartozik a megmaradás. Azonban Európa népessége egyre gyengébben szaporodik és a tudománynak kell megtalálnia annak módját, hogy valamiképp ismét közelebb kerüljenek egymáshoz a népek szaporodásra való képessége és tényleges szaporasága. Ezért a probléma tanulmányozását fontosnak ítélvén Hogben, erről szól a vaskos kötet.

Könyvünk több szerző tanulmányait foglalja magában, melyek mind a számtan, a statisztikai szám adatok alapján igyekeznek megvilágítani azokat a tényezőket, melyek a népesedés kérdését befolyásolják.

A egyes tanulmányokat legalább cím szerint említjük meg: *R. R. Kuczynski*: A népszaporodás nemzetközi csökkenése. — *Enid Charles*: A népesedés és mortalitás irányai és ezek hatása Anglia népességének jövőjében a korcsoportok alakulására. — *Enid Charles és Pearl Moshinsky*: Differenciális népszaporodás Angliában és Wales-ben az elmúlt két évtized folyamán. — *D. V. Glaas*: Változások Anglia és Wales népszaporodásában 1851 és 1931 közt. — *Enid Charles*: A család szerkezetének változásai Ausztráliában. — *D. V. Glaas*: A házasságkötések és a gazdasági élet fluktuációja. (A szerző arra az érdekes konklúzióra jut, hogy a gazdasági élet változásai egyre csökkenő mértékben befolyásolják a házasságkötések

számát.) — *R. R. Kuczynski*: Angol demográfusok véleményei a népszaporodásról. (1660—1760.)

A kötet második része a társadalom személyi kialakulásával foglalkozik. Ezt is Hogben bevezető tanulmánya kezdi meg, melyet követnek: *I. S. Gray és Pearl Moshinsky*: Képesség és a művelődés lehetősége az angol nevelési rendszerben. Ugyanezen szerzőktől: Képesség és művelődési lehetőség a szülők foglalkozásához viszonyítva. — *D. V. Glaas és I. S. Gray*: Művelődési lehetőség a régi egyetemeken. — *Enid Charles és Dávid Morgan*: Szakmunkások és napszamosok kezdőfizetése és maximális fizetése és a differenciális szaporodás közötti összefüggések. — *Allison Davis*: A vércsoportok megoszlása terület szerint és a faj fogalma.

Mint Hogben maga is megállapítja, a tanulmányosor még nagyon hiányos és távolról sem közli velünk mindazt, amit a népszaporodás problémájára vonatkozólag tudni szeretnénk, de a kutatásnak ezek által illusztrált módszeré mindenestre fígyelemreméltó. *B. I.*

Dr. K. Michael: *Bauern unterm Sovjetstern*. Goslar, 1938. «Blut und Boden» kiadvállalat. 110 l. Képpel.

A szerző, akinek egy terjedelmesebb könyve 1936-ban jelent meg a szovjetunió mezőgazdasági politikájáról s annak eredményeiről, e könyvében arra vállalkozott, hogy népszerűbb formában s formátumban ismertesse ugyanezt a témát.

Nagyjából időrendben veszi az utolsó tíz év eseményeit, miután bevezetéképen pár oldalon röviden utal a régebbi fejleményekre is: ahogy a bolsevik forradalom uralomrajutása után nemcsak a földbirtokosztályt, hanem a módosabb parasztságot is kifosztották; «szegénységi bizottságok» jöttek létre, melyekben a mezőgazdasági proletariátus — a «falu alja» — kerekedett felül; aztán az erőszakos gabonarekvirálások, majd 1921-ben szörnyű, egész Oroszországot sújtó éhínség, ezt követőleg pedig az ismert visszatáncolás, az új gazdasági politika, a «NEP», melynek nyomában javulás állt be iparban, mezőgazdaságban (1922, 23). Aztán újabb fokozatos rosszabbodás — hallatlan erőszakolt ipariásítás, agrárrolló, ötéves terv stb. nyomán végül lezárult a «NEP» korszaka s következett a mezőgazdaság nagyarányú kollektivizálása (1929), jött a módosabb gazdák, a «kulákok» hírhedt kiirtása.

¹ Lásd ily szempontból Will Durant «Lesson of Russia» c. könyvét (ismerttettem a Társadalomtudomány egy régebbi számában), aztán Hampden Jackson «The Post War World»-jének erre vonatkozó fejtegetéseit (e könyvet ugyancsak a Társadalomtudomány hasábjain ismerttettem). *F. V.*

«Kegyetlenebb dolgokat nem láttunk az utolsó években», mondták a szerzőnek még a kommunisták is, akik tanúi voltak a kulákirtásnak; golyó, vagy a halállal csaknem egyértelmű deportálás, az északi jeges vidékekre kényszermunkára való száműzés voltak a fegyverek. Ezzel karöltve járt a kollektív gazdaságok, a kolchozok és sovchozok (állami birtokok) létesítése. Sztálin akaratának a zsidó Kaganovic a fő végrehajtója, úgyszintén Bauman és Jagoda, a GPU feje; milliószámra tesznek embereket földönfutókká, a rémület folytán sokakon elmebaj tör ki, az öngyilkosság tömegjárvánnyá válik. A kollektivizálás módszerei új éhínség rémét idézik fel; sok helyt ellentáll a parasztság, főleg a nők lázadoznak, a kétségbeesés bátorságával állítják a gyermekeket az állig felfegyverzett «instruktorok» elé: öljk meg valamennyit, ha már az utolsó tehenet, tyúkot is «köztulajdonba veszik».

A kulákok kisémmizésénél a szerző német fajtestvéreit is említi, az oroszországi német települések parasztjait, akik szorgalmuknál, magasabb művelődési színvonaluknál és kedvezőbb vagyoni helyzetüknél fogva különösen alkalmasok voltak arra, hogy kulákoknak minősítsék őket. A földjükről elűzött, kényszermunkára ítélt oroszországi német parasztok szívettépő levelei jutottak el külföldre; tízezrekre teszi a szerző a kuláküldözés keretében megölt vagy a kényszermunka lassú halálára ítélt német parasztok számát, az összes kulákokét pedig százezrekre, sőt milliókra. (Itt adatai nem egészen világosak.)

A kollektív gazdálkodás, mely ilyen auspíciumok alatt kezdődött, nem tudott az orosz paraszt gondolatvilágában gyökeret verni; nemcsak ellenszenvvel, de egyenesen vad, állatias gyűlölettel viseltetik iránta. Ez a terméseredmények példátlan csökkentését vonta maga után, a közös tulajdont pedig, a gazdaságok inventáriumát a paraszt kíméletlenül kezeli, a kolchoz állatait nyúzza, kínozza. «Közös lónak túros a háta», tartja a magyar közmondás: az állatkinzásnak szörnyű eseteit idézi a szerző, melyeket a kolchoz elleni gyűlöletből követtek el. A marhák takarmányába szegeket dobnak, a lovakat az orosz tél hidegében kint hagyják megfagyni, más helyről pedig azt jelentik, hogy ismeretlen tettesek a tinóknak az istállóban betörték a hátgerincét. Szerző idézi a Pravdából Vorosilov népbiztos beszédét, melyben intő szavát felemeli a pusztuló állatállomány védelmében, egyben óv a túlzottan lábrakapott «mechanizálási örület»-től, mely szerint már-már fölöslegesnek vélik egyes vezetők a gazdaságokban pl. a lovakat. A központilag elrendelt nagyarányú mechanizálásra pedig

a parasztság, sőt a kolchozok vezetői is sok helyt valóságos gépiszonnal reagálnak; igaz is, hogy a gépek sokszor oly rossz állapotban vannak, hogy nem vehetik hasznát.

A szerző a továbbiakban részletesen leírja a széltében mutatkozó szabotázszt, mely egyik főoka a kollektív gazdálkodás kudarcának. Adatait nagyrészt magukból az orosz lapokból veszi, képeket is hoz, karikatúrákat, melyek az orosz újságolvasó előtt ki-figurázzák, pellengérré állítják ezeket a visszás állapotokat: traktorok télen-nyáron kint hevernek, az aratógépek kezelését kontrárokra bízják, akik «gyorstalpaló» kurzuson tanulták a kezelését; a kolchoz tisztviselője pedig hiába kéri a fizetését: évszámra adós vele a kerületi adminisztráció. A szovjet adminisztratív gépezete hallatlanul döcögősen működik; semmi sincs rendben, a bürokratikus felduzzasztott adminisztráció tehetetlen a könnyel és a szabotázzsal szemben. 1932 aug. 7-én új, drákói szigorúságú törvényt léptettek életbe a mezőgazdasági köztulajdon védelmében, agyonlövétéssel büntetik a szabotázszt, a lopást. A paraszt nagyrészt az éhezéstől való félelmében is folyamadik ahhoz, hogy lopkodja, tartalékolja a kolchoz, a köz tulajdonát képező terményt; a parasztok, parasztasszonyok a gabonaföldeket dézsmálják, apránként, lopva vagdossák a kalászokat. E kalászdézsmálókat «fodrász»-oknak nevezte el a szovjethumor. A könyv fényképeket közöl: fiatal munkásnők puskával őriznek egy rakomány lisztet, azonkívül főleg gyerekek őrzik a gabonaföldeket. A szovjeturalom leghívebb segítői t. i. a gyerekek közt akadnak; rendszeresített gyermekőrsegek, az ú. n. «könnyű lovasok», szenvedéllyel vadásznak a gabonatulvaj felnőttekre, fülönfogják, esetleg birokra is kelnek velük, olykor a saját szüleikkel is szembe kerülnek. Az ilyen gyerekeket a kormányzat mint hősokeket jutalmazza; viszont az a gyerek, aki valami rossz fát tett a tűzre, 12 éves kortól ugyanúgy esik agyonlövés alá, mint a felnőtt.

A szerző az előszóban többek közt azt is jelzi, hogy e könyvét főként a német parasztságnak szánta, azért, hogy lássák, milyen sorstól mentette meg őket a Vezér. A könyv annyiban is figyelemreméltó, mert hisz a Harmadik Birodalom általában fontos programjaként kezeli a parasztság helyzetének javítását, a verség és röghözkötöttség jegyében. A kiadóvállalat neve: «Blut und Boden» is erre utal. A szerző hangsúlyozza, hogy ez a kisebb, népszerűbb munkája sem propagandairadalom, hogy ez is époly tudományos, épúgy pontos, főként magukból a szovjet forrásokból vett adatokra támaszkodik, mint előző, terjedelmes trakta-

tuma. Bőségesen idéz is ezekből, lépten-nyomon nevez meg orosz forrásokat; csak néhol ragadja el némileg a polémikus indulat, itt-ott egy-egy propagandaízü mondat is csúszik tolla alá.

Ferenczy Valér.

vitész Nagy-Megyeri Nagy Károly: *A magyarság fegyverben. Jellemtanulmány a nemzetnevelés szolgálatában.* Budapest, 1939. Kiadja a Vitézi Rend «Zrínyi» csoportja. Nagy 8°, 257. 1.

Amint a cím is mutatja, ez a könyv nem csupán hadtörténelmi forrásmű. A szerző katona, altábornagy. Tollát mégis a karakterológus és pedagógus szempontja vezeti, ami különösen az egyes fejezetek végén tűnik ki. Fontosnak tartja, hogy a katonai hivatással szorosan összefüggő lélektani kérdésekben általános legyen a tájékozottság. Ezért írta meg könyvét.

A vitészül végigküzdött világháború vérzivatarában ezer meg ezer tervszerűen megfigyelt esetből szűrődött le nála az a materializmus csődjét jelentő tanulság, hogy a legújabb és legtökéletesebb műszaki hadfelszerelést is túlszárnyalja a hatás tekintetében az az erő, amely faj,- és hazaszeretetből fakad és a lélek nemes indulataiból táplálkozik. Már Zrínyi Miklós megállapította, hogy a magyar a legvitézesebb s ennél fogva hadakozásra a legalkalmasabb nemzet. Ennek a nagyszerű ténynek pedig az a magyarázata, hogy a magyar lélek kifogyhatatlanul gazdag a katonai erényekben. Ezeket tárja fel szerzőnk katonai, élettani és lélektani alapon.

A magyar vitézséget minden változatában és az egyes változatokat több szempontból veti alá az igazságkutató vizsgálatnak. Ennek köszönhetjük, hogy ebben a könyvben megismerjük mindazokat a vonásokat, amelyekből a magyar katona jelleme híven megrajzolható.

A világháborúra visszatekintve vigasztaló, a jövőre nézve pedig megnyugtató, sőt lelkesítő lehet mindannyiunk számára az a tény, hogy a magyar katona jellemrajzában — minden változatában egyaránt — két főtengelye van: Az igazságért küzdő *vitészség* és azért «rámenős természetével bármikor még meghalni is tudó *becsület*.

Szerzőnk jellemkutatásaival nagy szolgálatot tett a magyarságtudománynak, karakterológiának. E művében mint csoport (csapat) szellemkutató is különösen kitűnik. Minden megállapításából megérezhető, fejtegetéseit eleitől alaphangként kíséri végig Arany Jánossal kifejezett nemes meggyőződése: Az ember tiszte, hogy legyen Békében s harcban ember.

Váradi József.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

BUDAPESTI SZEMLE. 1939 június.

Jeszenszky Sándor: *A magyar város és a nomád szellem.*

A szerző szerint a Dunától keletre a nagy ázsiai orosz síkság határáig tartó zónában a nyugodtabb városival szemben a nyugtalanabb, elégedetlenebb, társulásra kevésbé hajlamos nomád szellem uralkodik. A magyarságot is ez jellemezte és tette képessé a Kárpátok medencéjében állam fenntartására. A megye és nem a város lett a szervezkedés alapja, mely várat kívánt s nem várost, a kereskedelmet pedig vásárhelyen bonyolítja le. A magyar nomád-ságában hasonult európaivá. Példátlan türelemmel dédelgette az idegen néptöredékeket, melyek különböző gazdasági funkciókat végeztek s melyeken a nomádság hegemon szellemével igazságosan és eredményesen kormányzott. Hősei az államvezetők, érdeklődésének tárgya a politika. Népek és kultúrák ütközőpontján fölényes és türelmes, vezetésre összpontosuló szelleme elemében volt a bajok sorozatában. A városi polgár-típus ellentétes volt és idegen, amint hogy városaink nagyobb része is sokáig idegen volt. A hódoltság és az idegen-uralom idején a vidékre, fálvakra, nemesi udvarházakba húzódó magyar szellemiség volt őrzője a szabad és egységes állam gondolatának, lemondva érte egy időre az európai polgárosodásról és a művelődés előnyeiről. A polgárosodás magyar-ellenes jelleggel lépett fel az abszolutizmus kiszolgálójaként s csak Széchenyi tudta összebékíteni a városiasodást a nemzeti szellemmel. E törekvése szinte túlzott városiasodásra vezetett, aminek az éppen kialakuló kapitalizmus járt kezére. A hatalom átbillen a városba. Budapest versenyre kelt Béccsel, a vidéki magyarság két rétege is a fővárosba áramlik: a nemességből hivatalnok, a falusi parasztság fölöslegéből városi munkás, proletár lett. Sajnos, a két magyar réteg nem talált kapcsolatot egymással. A magasabb réteg a hatalmat kereste itt is és így tudatosan önmagát rekesztette ki a páratlan vagyonosodási alkalom eredményeiből, amelyért idegen eredetűek, svábok, csehek

és főleg a zsidók oly sikerrel versenyeztek. Közben a magyar tehetségek hosszú sora a magyar becsvágy és a fölényes asszimilálás eredményeit vívta ki. A szépet, a tündöklőt kereste, a szolid polgári munka versenyében csak újabban kezd tömegének megfelelő mértékben részt venni.

S. G.

ZEITSCHRIFT FÜR DIE GESAMTE STAATSWISSENSCHAFT. 1939. 2.

U. Scheuner: *Der Gleichheitsgedanke in der völkischen Verfassungsordnung.* (Az egyenlőség eszme a népi államban.)

Scheuner jénai egyetemi tanár mindössze két ívre terjedő tanulmánya azért igényel szociológiai szempontból is figyelmet, mert a szabadelvű demokráciától, mint társadalom- és államszerkezeti elvtől véglegesen elszakadt, illetőleg azzal élesen szembe forduló német általános államtani, magyar szóhasználat szerint: politikai irodalomnak az egyenlőség eszméjéről vallott uralkodó nézeteit röviden és jellegzetesen foglalja össze.

Vannak amorf eszmék. Ezek annak a kultúrkörnek a hanyatlásával, amelynek alapállagához tartoznak, szétfolynak. De vannak eszmék, amelyeknek tartósabb a varázsuk. Ezek kristályokhoz hasonlítanak. Külső alakjuk u. i. belső gondolati szerkezetüknek és szellemi összetételüknek törvényszerű folyományai. Az egyenlőség tipikusan ilyen eszme. Gondolati szerkezete a mennyiségi szemlélet vízszintes s az értékrendi szemlélet függőleges tengelye körül forog. A két tengely forgása szerint a kristálynak hol az egyik, hol a másik fajtájú lapjai kerülnek jobb megvilágításba, illetőleg kapnak szebb csiszolást.

Már a nagy Stagyrta is tudott erről a kettősségről és a demokrata Protagorasszal ellentétben a minőségi szemlélet határozott hívévé szegődött. Politikájában (helyesebben Alkotmánytanában) a szám- és az érdemszerinti egyenlőségről szól (Pol. 1301b). A klasszikus ókor jog- és állambölcseletének egész sommázatát nyújtó arisztotelészi rendszernek talpköve volt az igazságfogalom. Ennek tartóoszlopát a természetes emberi értelem világánál felismerhető egyenlőségi eszme képezte. A különbözőkkel különbözően, az egyenlőkkel egyenlően bánás elve: a suum cuique igazsága, a római jog e generális klauzulája csak tételes jogi kiépítése Aristoteles nagy elgondolásának.

Az egyenlőség logikai gyökérezete: az azonosság számbavehető és mérhető anyagi dolgoknál igen könnyen felfogható. Annál nehezebben igazolható lelkieknél, amiért is Leibniz tagadásba vette az egyenlőséget.

A Kelet mágikus: prelogikus világában az egyenlőséget a tat tvam asi erkölcsi képletével magyarázták, a felebaráti szeretet egyetemes törvényének legősibb indokolásával.

A keresztény istenfiúság gondolata az egyenlőséget transcendens magaslatokba emelte. A papok: beavatottak és a világiak: laikusok közti különbségtételt és az előbbieket gyönyörűen kitagolt hierarchiáját ez az egyenlőségi eszme nem gátolta. Ezt a finom elgondolást csak a mechanikus és kvantitatív szemlélet tudta logikai sarkaiból kiforgatni és valósággal deformálni. Az eleven, dinamikus egyenlőségatomok holt azonosságává változott.

A felvilágosodás idején a keresztény egyenlőségi eszmét végleg szekularizálták, mint annyi más értéket is. Az egyenlőség, ahogy azt az 1791, illetve 1793-as alapjogi ideológia kidolgozta és zászlajára írta, életre-halálra a szabadelvűségnek volt elkötelezve, bár a szabadelvűség ezt a hódolatot nem nagyon honorálta s inkább a szabadság közpolgári fogalmára helyezte a politikai reform súlypontját. A liberális jogállami elképzelés szabad és egyenlő egyedek közülete, társulása. Törvény előtti egyenlőség uralkodik. A perjogi formalizmus barokk nyüge és a büntető igazságszolgáltatás kegyetlensége megszűnik. A jog bizonyos területei kétségtelenül humanizálódnak. De ahogy fiktív volt a jog és az állam azonosítása, egyenlősítése, azonképp az egyedek politikai és jogi egyenlősége is fikciónak bizonyult a gazdasági és szociális különbségeknek: a magánjogi egyenlőtlenységnek meghagyása folytán. A demokráciák azután az alakilag kezelt jogegyenlőséget végleg elmechanizálták.

Az 1789-es szellemtörténeti helyzettel homlokegyenest ellenkező mai német politikai elmélet ezt az elmatematizált egyenlőségi eszmét igyekszik a maga uralkodó gondolatainak képére átfőrnálni és azt a saját rendszerébe beleilleszteni. Kétségtelen, hogy a német totalizmus erős társadalmi és politikai tagozódással dolgozik, de mégis egy nagy egyenlősítési folyamatot jelent. Ennek lényegével tisztába kell jönni. Ezt a nagy kísérletet Scheuner egészen modern módon ideologikus oldaláról ragadja meg. Nem ad kimerítő és hosszadalmas dogmatörténelmet. Dogmakritikája inkább csak ideografikus felmutatása annak, hogy minő új utakon halad e téren a német gondolkodás. Az új irány kimunkálásában nem annyira önálló reflexiókkal vesz részt, nem magát adja, hanem a nehezebb feladatra vállalkozik. Szinte feladja egyéniségét és idegen gondolatok jármába töri be magát. Pontosan és lelkiismeretesen beszámol egy egész nagy eszmemozgalomról, amihez nagy tudományos fegyelmeztség, szinte azt mondhatnám aszkézis kell.

A teljes irodalmi apparátus (Frank, Schmitt, Koelreutter, Huber, Forsthoff, Vocke, Larenz, Wieacker, Smend, Wackernagel és Walz stb.) felsorolásával három tömör fejezetben (I. Die Gleichheit als Bestandteil der politischen Verfassung, II. Zur geschichtlichen Entwicklung der Gleichheitsidee, III. Der Gehalt der Gleichheitsidee) mutatja be a nemzeti szocialista mozgalom egyenlőségi elméletének lényegét. E szerint a szabadelvű jogállam magánjogi privátautonómiával és közjogi alapjogokkal felruházott, elvont értelemben egyenlő állampolgárokkal operált. A totalista elgondolás a faj, a föld, a munka, a birodalmi államrend és a becsület öt állagbeli alapértékével dolgozik. Az egyest kivétel nélkül ezekkel hozza kapcsolatba. A pozitivista közjog egyenlősége, mint az egyenlő állami elbánásra való jogigény és alkotmánybiztosíték eltűnik. Az Egyes nem elvont «ember» minősége, hanem a faj közösségbe tartozás, az ennek megfelelő szellem-erkölcsi érzületközösség, a népi és birodalmi államrend szempontjából jelentős teljesítmények, vagyis tisztára minőségi szemlélet szerint értékeltetik. Az elvont számszerűségéből nyert egyenlőségi képlet végleg eltűnik a politikai koncepcióból. Az elszociologizált társadalom helyébe a nép lép, mint természetes adottság. Az egyenlőség eszmének nem alanyi jog, követelés és igény oldala, hanem tárgyi, vagyis köteletségoldala nyer a népi alkotmányrend alappillérekénti kidolgozást.

A szerzőnek fentiek szerint kimerítően bemutatott tanulmánya egyben szenvedélyes tiltakozás ama vád ellen, hogy a mai német politikai elmélet csupán nemleges irányú, amennyiben kimerül a szabadelvű elgondolások egyszerű tagadásával, illetőleg ócsárlásával. A szerző szerint a régi értékek, amennyiben valódiak és nem demokratikus fikciók, átértékeltetnek. Az egyenlőség szerinte is örök eszmei érték és nem demokratikus kitalálás. De állaga új értelmezésre, súlypontja pedig új meghatározásra szorul.

Hegedűs József,

THE NINETEENTH CENTURY. 1939 mára

W. L. Bum: *The Future of the Conservative Party.* (A konzervatív párt jövőjéről.)

A szerző előljáróban kijelenti, hogy ezúttal nem célja a konzervativizmussal mint politikai hitvallással vitázni, csupán azzal a politikai szervezettel foglalkozik, amely ma a konzervatív bölcséletet testesíti meg.

Régi megállapítás az, hogy az amerikai politikai pártok a földrajzi fekvés és a történelem, míg az angolok politikai elvek és tételek alapján szerveztetnek. Burn csak e megállapítás második részével ért egyet. Inkább angolokat, mint bennünket érdeklő történelmi eszme-futattás után arra az eredményre jut, hogy Gladstone óta az angol pártok nem a különböző politikai meggyőződéseket, hanem gazdasági kívánságokat, illetőleg aggodalmakat képviselnek az osztályérdekek korlátai között.

Az angol konzervatív párt igyekezett ezt a tényt eltitkolni, a Labour Party (munkapárt) viszont nyíltan dicsőítette.

Hogy mennyire az osztály-loyalitás az uralkodó szempont a brit pártok életében, azt Burn érdekes példával világítja meg. Szerinte az a kérdés, hogy Spanyolország olyan irányítás alá kerülhet, amely a brit kereskedelem és a francia biztonsággal szemben ellenséges érzelmekkel viseltethetik, a legegyszerűbb stratégiai eshetőségek egyike. És mégis az angol közalkalmazottak társadalmi rétege, amelynek pedig tudni kellene számolnia ezzel az eshetőséggel — osztályelfogultságtól elvakítva —, inkább a spanyol felkelőkkel, azaz Franco nemzeti spanyoljaival rokonszenvezett. És ha a brit stratégiai érdekek esetleg hasonló módon orosz részről lennének veszélyeztetve, nem volna kétséges, hogy a Labour Party ugyanilyen vak volna a veszedelemmel szemben.

Amilyen mértékben csökken a konzervatív szavazók száma az eliparosodó területeken, oly mértékben pótlódik az az új középosztály soraiból. A jellegzetes konzervatív ma már nem a vidéki,, vadászgató birtokos, hanem a «feketekabátos munkás», aki éppen csak annyit tud keresni, hogy azt a bizonyos életszintet, amely őt az általa annyira áhított középosztályba sorozza, tartani tudja.

Ezeknél az embereknél, állapítja meg Burn — és hangjából itt bizonyos megvetés érezhető ki —, első a «safety first», a biztonság, azután a saját szociális statusuk, amely őket a munkásosztálytól megkülönbözteti.

Az angol sajtóról is megvan Burn-nek a maga véleménye. A sajtó nem a demokrácia érzékeny füle és becsületes szája többé — mondja —, hanem olyan szerv, amely szórakozást ad soknak és hasznot kevésnek.

Megállapítja Burn, hogy a konzervatív párt csak addig tartja magát, míg azok a tömegek, amelyek osztály-loyalitásból ide szavaznak, ehhez az osztályhoz tartoznak. Addig, míg a «feketekabátos munkás» a víz felett tudja tartani fejét, ide fog szavazni, de ha különböző gazdasági okokból elmerül és a küzdelmet túl-

keménynek találja, lesüllyed a «kékkabátos munkáshoz» és a másik párthoz csatlakozik. Így volt ez Amerikában is, ahol olyan birtokosok és kereskedők, akik a republikánus pártra szavaztak azóta, amióta csak ez a párt áll, a gazdasági mélypont idején a demokraták táborát erősítették.

Fontos tényező a külpolitikai vonalvezetés. Burn megállapítja, hogy ez volt az oka annak, hogy hatalmas tömegeknél a konzervatív párthoz való loyaltást közömbösség, majd ezt a közömbösséget ellenzékieskedés váltotta fel.

Majdnem minden körben, ahol Burn megfordult, ugyanazt tapasztalhatta. A fiatalok kétségbeesetten szégyellik Chamberlain politikáját és félnek annak következményeitől. Az ilyen kormányjelszót, mint pl. «be nem avatkozás», ez a fiatalság még arra sem tartja méltónak, hogy azon vitatkozzék. És ilyképen lassan elfordulnak azoktól a lapoktól, mint a Times és Daily Herald, amelyeket osztályközösségük folytán olvasniok kellene és információikat a «Penguin Specials»-ból veszik.

Mit jelent hát a felnövő fiatalságnak a konzervatív párt, kérdi Burn és olyan őszinte kritikát és keserű öngúnyt alkalmaz, amelyet ritkán, vagy talán még sohasem hallottunk angol szájból. Egyház és király, ahogy a régi közhely szólt? De hiszen az egyháznak egy párt segítségére sincs ezidőszerint szüksége. És monarchia? A legutóbbi alkotmány-krízis (VIII. Edward király lemondása) mutatta meg, hogy ez sem olyan pont, amelyre pártot építeni lehet. A régi bevált jelszavak tehát, amelyekre félig büszkék vagyunk, félig szégyeljük őket, mint kereskedelem és imperializmus, kérdi Burn? Mikor voltak sötétebbek a brit világkereskedelem kilátásai, mikor jelentett az imperialista név kevesebbet? A Hoare-Laval egyezmény, az egész tragikus «business» Abessziniában, a be nem avatkozás ismert következményei Spanyolországban, a tájékozatlanság, az előrelátás és idegek hiánya, amely Cseh-Szlovákia végétét okozta — ezt jelenti ma a konzervatívizmus. Az a tény, hogy a legalkalmasabb emberek, akik a legjobb helyekről befolyásolhatják a közvéleményt, túlnyomó többségben Chamberlain ellen vannak, legjobban rávilágít a legközéleti jövőre.

A továbbiakban Burn rátér azokra a politikai manőverekre, amelyek a legutolsó közelmúltban Angliában tapasztalhatók voltak s itt szavaiból nagymérvű elfogultság érzik a konzervatív párttal szemben.

Konklúzióképpen a következőket állapítja meg:

Azon idő felé közeledik a brit politikai élet, amikor egy új, a mai időkhöz jobban illő párt alakulása elkerülhetetlen lesz. Ezt a pártot azonban nem néhány ember tudatos törekvése fogja megvalósítani, hanem az a körülmény, hogy a konzervatív osztályhoz tartozó felnövekvő nemzedék szavazati joghoz jut, illetőleg az, hogy a szavazók nagy része más gazdasági körülmények közé kerül.

A brit konzervatív párt képtelennek bizonyult arra — fejezi be fejtegetéseit Burn —, hogy saját magából termeljen ki olyan erőket, amelyek Angliának, mint demokratikus államnak, külső és belső szükségleteit kielégíthessék.

Burn cikke élesen bevilágít a szigetország politikai életébe. Láthatjuk, hogy most nőttön-nő azoknak a számottevő tényezőknél száma, akik már nem hisznek azokban a politikai dogmákban, amelyekre a tegnapi Anglia épült. Új tézist keresnek, demokráciát hangsúlyozva. Azt a szót, hogy nacionalizmus, érthető okokból még csak ki sem ejtik, de a megoldásba, tudat alatt, természetesen megfelelően átbritannizálva, már ezt a fogalmat is bevonták.

Paikert Géza.

EUROPAISCHE REVUE. 1939 márc.

J. F. C. Fuller: *Niedergang und Wiederaufstieg der westlichen Welt.* (A Nyugat hanyatlása és felemelkedése.)

Fuller angol vezérőrnagynak még ez év folyamán egyidejűleg német és angol nyelven fog megjelenni *Die Entscheidungsschlachten der westlichen Welt* c. könyve; a jelen cikk annak tömör kivonata.

Fuller problémafelvetése a következő: Róma bukása óta a legjelentősebb világhatalommá az angol Birodalom fejlődött ki; a római birodalom széthullását nagy káosz követte. Az Angol Birodalomban 1918 óta a bomlás jelei észlelhetők; vajjon a történelmi események törvényszerűen ismétlődnek-e? Talán Anglia is Róma sorsára jut?

Róma bomlásától vezeti végig az eseményeket, kizárólag a pénzhajhászásnak és uzsorának a szerepét figyelve. A hazafias gondolkodásnak és az erkölcsöknek a bomlasztója Rómában a gazdasági láz, a korrupció és a vagyonosodás vágya volt s ezeknek legfőbb képviselői, terjesztői a zsidók. A kamatra kölcsönzés, a pénznek önmaga útján szaporítása ellen sokáig küzdött az Egyház, elsősorban az Újszövetség és egyházatyák tanaira támaszkodva, de az Egyháznak ezt a küzdelmét végleg meddővé tette az újkor

elején különösen három tény: az Újvilág felfedezése által a nemes-
 érc beözönlése, a könyvnyomtatás és a vele járó népnevelés, vala-
 mint az Ószövetség lefordítása, a nép kezébe adása, anyagias,
 nyereszkes szellemének az elterjedése. Ettől kezdve a kapitaliz-
 mus útja feltartóztathatatlan. A háborúk, a hódítások mind az
 állami kapitalizmus érdekében vagy ellenében, de mindenesetre
 annak a szellemében folytak: azért t. i., hogy egy-egy nemzet az
 aranyának minél nagyobb tömegét felhalmozva, a másik nemzet-
 nek minél nagyobb kamatra kölcsönözhesse ki.

A szerző elgondolását végigvezeti az eseményeken napjainkig,
 igazolására azonban a történelem változatos és sokrétű folyama-
 tából csak a neki megfelelő eseményeket s azokat is kellően át-
 hangolva halásztatja ki. Példaképen csak egyet-kettőt állítunk
 ide. Napóleon háborúi nem annyira támadó jellegűek, hanem a
 Londonban és Amsterdamban székelő pénzhatalom ellen irányuló
 védelmi háborúk voltak; kontinentális szisztémájával Európát
 meg akarta szabadítani az angol kölcsönrendszertől. — Az orosz
 forradalmat nem mint szociális felkelést kell szemlélni, mert az
 tulajdonképen pénzügyi párbaj volt a Rotschild és Kuhn-Loeb-
 ház közt stb.

A kölcsönnek és uzsorának a nemzet fejlődésére bénító hatása
 alól F. szerint csak egy út vezet ki: az, amelyet a mai Német-
 ország követ. Az önellátás politikája felszabadítja a nemzetet az
 aranyalaphoz való ragaszkodástól. Ezt az irányt azonban csakis
 egyféleképen lehet követni, és pedig a nemzeti szocializmus útján,
 amely az egyéni szabadság helyébe az egység eszméjét állítja.
 Ez a megújulás útja, amely ki kell szorítsa a régi téveszméket.
 Európa közvetlen problémája az új életforma, nem pedig a háború
 vagy béke kérdése.¹

i. Sz. I.

¹ Ez a kis cikk érdekesen mutatja, hogy mennyire más utakon
 halad az államvezető gyakorlati politika és az elmélet. Az év első
 hónapjaiban még így látták a tudósok Európa jövőjét. *A szerkesztő.*

A TÁRSULAT ÉLETE.

Választmányi ülés.

A Társulat választmánya május 22-én ülést tartott, amelyen a folyó ügyek elintézése után a közgyűlést készítette elő. A választmány többek között elhatározta, hogy a folyó év augusztus havában Bukarestben tartandó nemzetközi szociológiai kongresszuson elnöke személyében képviselteti magát s a Magyar Tudományos Akadémia által a kongresszus alkalmából tudományos munka kiadására kilátásba helyezett összeget Dékány István elnök és Erdei Ferenc r. tag egy-egy tanulmányának francia nyelven való kiadása céljára fogja felhasználni.

A Társulat évi közgyűlése.

A Társulat június hó 4-én tartotta 1939. évi rendes közgyűlését a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében. Az ülést, amely a tagok és vendégek élénk érdeklődése mellett folyt le, Dékány István elnök beszéde vezette be, ki megnyitójában a magyar és a külföldi társadalomszemlélet különbségeit fejtegette. Rámutatott arra, hogy a magyar társadalomszemléletben oly értékek rejlenek, melyek külföldi vonatkozásban is figyelemreméltó értékeknek számíthatnak. Mindenekelőtt arra utalt, hogy a magyar társadalomfejlődés során hiányzott az a partikularizmus, mely lappangó áramlatként a társadalomszemléletben mint «regionalizmus» ma is él. A táj, régió nálunk sohasem oly kiemelkedő realitás, mint a déli és nyugati népeknél. Nálunk ősi, eredeti tény az «ország» egysége, továbbá a föld és nép egységes összeforradása. A magyar társadalomszemlélet — természetes adottságainkat, a Kárpátok egységben tartó, övező erejét felismerve — mindig oly egység-gondolatot adott társadalmunknak, mely az itt élők lelkében közel ezer éve magától értetődő alapként éles megvilágításban él. Ebben az «ország»-koncepcióban tovább bízhatunk. Csak megfelelő lélektani intenzitás-fokra kell ezt az ősi koncepciót emelnünk.

Ezután Ereky István egyetemi tanár, a Társulat választmányi

tagja tartott előadást. A jogalkotás eredetisége: a nemzeti szocialista totális állam és a keresztény magyar nemzeti állam címmel. Az érdeklődés középpontjában álló kérdést az előadó tudományos mélységgel fejtette ki s bölcs és finomságokban gazdag tanítását a hallgatóság élénk tetszéssel fogadta.

Az előadás után Trócsányi György főtítkárral terjesztette elő jelentését a következőkben:

Pár hónappal ezelőtt tartott, legutóbbi közgyűlésünk alkalmával a Felvidék egy részének visszatéréséről emlékeztünk meg és néhány szóval vázoltuk azokat a feladatokat, amelyeket Társulatunknak vállalnia kell a megnövekedett országhatárok között s kifejezést adtunk annak a reménységünknek is, hogy munkatársakat, tagokat, értékes erőket nyerünk a visszatért magyarság soraiból. Ma büszke örömmel kell említést tennünk Felső-Magyarország egy további részterületének az anyaországhoz való csatlakozásáról, azzal a megjegyzéssel, hogy a jelentékeny számú idegen nyelvű nemzetrészeket magabazáró országgrész, újszerű, további feladatok gondozásának kötelességét hárítják a Társulatunkra. Egyes tudományos társulataink elkezdették már ezirányú munkásságukat, felolvasások tartásával, szervezési munkával, tagok szerzésével stb. Mi egyelőre még mindig csak a jószándéknál tartunk. Valljuk be: a Társulat mozgékonyasága, rugalmassága nem kielégítő — hatóereje mintha csökkenőben volna. Közönségünkkel két kapcsolatunk volt. A folyóirat és az előadások tartása. A folyóiratunk, a mindenki által ismert okokból nem jelenik meg elég gyakorta, de presztízse így is megvan, az érdeklődés nem csökken irányában. Itt érezhető azonban legjobban az anyagiak hiánya, aminek újabban egyre többször mutatkozik az a következménye, hogy olyan tanulmányok, amelyeknek helye elsősorban itt lenne, más rokontudományokat művelő folyóiratban jelennek meg és nekünk még arra sincs helyünk, hogy a magyar társadalomtudományi vonatkozású irodalmat a maga teljességében, nyomtatásban, figyelemmel kísérjük.

Előadásaink iránt sem tagtársaink, sem a közönség nem mutat kielégítő érdeklődést. Nem akarom az 1938/39. évben megtartott előadások címeit felsorolni, meghívókat minden tagtársunk kapott s az egész évi program le volt közölve legutolsó számunkban, csupán az előadók neveinek közlésére szorítkozom. Előadásokat tartottak: Joó Tibor, Bibó István, Albrecht Ferenc, Weis István, Boér Elek, Szombatfalvy György, Dékány István, Trócsányi György, Halasy Nagy József, Hamvas Béla, Hegedűs József és Bisztray

Gyula. A megtartott előadások mindegyike korszerű, illetőleg olyan problémát tárgyalt, amelynek feltétlenül vonatkozása volt a magyar lét problémáihoz. Ennek következtében a legszűkebb értelemben vett szakkörök érdeklődésén kívül joggal számíthatunk volna szélesebb körű közönségnek is az előadásokon való megjelenésére. Maga az előadások publicitása kielégítően meg volt szervezve, Erődy-Harrach Béla Őméltósága jóindulatából kifolyólag az Orsz. Szociálpolitikai Intézet épületében nagyon szép előadóhelyiségünk volt, központi fekvésű és mindennek ellenére is, az előadásokon jelenlévők száma a tavalyi 60-as átlagról felére csökkent. A növekvő közöny leküzdése céljából meg kell kísérelnünk mindent, nemcsak a Társulat fejlesztése miatt, hanem azért is, mert ezzel a magyar szellemi életnek tartozunk. Ha valaha szükség volt egy mindennapi politikától magát távontartó társadalomtudományi társulatra, úgy ma feltétlenül szükség van. A politikai életben harcoló fogalmaknak, a társadalmi küzdelmek doktrínáinak és jelszavainak objektív, tudományos eszközökkel való tisztázása — vagy vegyünk konkrét kérdéscsoportokat, mint amilyenek a nemzeti lét problémái karakterológiai vizsgálatokkal kapcsolatban; a kisebbségi együttélés által felvetett problémák; kishatalmak létjogosultsága; — a társadalmi emelkedés problémái, különös tekintettel az agrártársadalmakra — mindezekkel első sorban Társulatunk van hivatva foglalkozni — köteles is ezt tenni — mert nincs más hasonló célú tudományos társulatunk.

A végzett munka joggal hívja ki a kritikát. A felelősség egyrésze kétségkívül terheli a Társulat vezetőségét és a Társulat tagjait, ha ez utóbbiakat kisebb mértékben is. De úgy vélem, nem esem az alaptalan vádaskodás vétkébe, ha azt állítom, hogy úgy az állam, mint a társadalom részéről a figyelemnek nagyobb mértékére joggal számíthatna az említett problémák gondozását felelősséggel vállaló tudományos társulat.

Taglétszámunkban beállott változásokról beszámolva, első sorban megemlítem, hogy tagjaink közül legutóbbi közgyűlésünk óta elhunytak Torzsay-Biber Gyula, Bárány Gerő, akiknek elhunytáról jelen ülésünk elnöki megnyitójában már megemlékeztünk. A Társulatba való belépésüket 5-en jelentették, éspedig: Ferenczy Valér festőművész, író, Gál István tanárjelölt, szerkesztő, Hajós József hittanár, dr. Nékám Sándor min. titkár, dr. Perneczky Béla min. o.-tanácsos, akiket a legutóbbi választmányi ülés a megfelelő ajánlások alapján a Társulat rendes tagjai sorába felvett. Újabban kilépésük tudomásulvételét kérték 5-en, nevüket azért

nem sorolom fel, mert a legutóbbi választmányi ülés egy albizottságot küldött ki azzal a megbízással, hogy azokat a kilépő tagokat, akik 5 éve tagjai már a Társulatnak, törölje a tagok sorából—amennyiben tagdíjhátralékuk nincsen —, azokat a tagokat pedig, akik még 5 évnél kevesebb ideje tagjai a Társulatnak, csak olyan feltételek mellett bocsássa el vállalt kötelezettségükből, ha alapszabályszerű időre szóló tagdíjhátralékaikat rendezték.

Társulatunk ezidőszerint tehát a belépett új tagokkal együtt 568 tagot tart nyilván. Ebben a számban azonban még szerepelnek az utóbbi 2 évben kilépett tagok, kb. 28-an, úgyhogy az egyesületnek ezidőszerint Budapesten és vidéken összesen 540 tagja van. Tagnévsorunk ez év folyamán mint folyóiratunk függeléke nyomtatásban is meg fog jelenni.

Kérem jelentésem tudomásulvételét.

A közgyűlés a főtitkár jelentését tudomásul vette.

A közgyűlés ezután rátért az elmúlt, 1938-ik egyesületi év zárószámadásának és az 1939. év költségvetésének tárgyalására.

Áfra Nagy János dr. választmányi tag bemutatta a távollévő Barcza István dr. pénztáros által összeállított következő zárószámadást:

Társulatunk anyagi ügyeinek 1938. évi eredményeiről az alábbiakat van szerencsém tisztelettel jelenteni:

Az 1938. évet 178 P 81 f. pénzkészlettel nyitottuk meg. Ehhez az év folyamán a következő bevételek járultak: tagsági díjából 1.370.— P-t, előfizetésekből 601 P 40 f-t, folyóiratunk egyes számainak eladásából 14 P 75 f-t, adományok- és segélyekből 1.249 P 06 f-t, egyéb címen 2 P 73 f-t, összesen: 3.416 P 75 f-t vettünk be.

Ezzel szemben kifizettünk: nyomdaköltségekre 2.032 P 02-f-t, írói díjakra 424.— P-t, a szerkesztő tiszteletdíjára 288.— P-t, a pénztáros tiszteletdíjára 200.— P-t, az irodai segéderő díjazására 30.— P-t, előadásokra 118 P 80 f-t, portóköltségekre 27 P 24 f-t, egyéb költségekre (nyomtatványok, meghívók, kezelési költségek a Postatakaréknak stb.) 226 P 82 f-t; összesen: 3.346 P 88 f-t.

Az 1938. évet — a bevételek és kiadások különbözeteként — 69 P 87 f. pénzmaradvánnyal zártuk.

Kérem az igen tisztelt közgyűlést, szíveskedjék a számvizsgáló bizottság jelentését meghallgatni és annak alapján a pénztárnoknak az 1938. egyesületi évre a felmentést megadni.

Pénztári kimutatás.

a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1938. évi bevételeiről és kiadásairól.

Bevételek:

Készpénz az év elején	178.81 P
Tagsági díjakból	1.37 P
Előfizetésekből	60140 «
Eladott egyes számokból.....	475 «
Adományok- és segélyekből	1.249.06 «
Egyébbevételekből.....	2.73 «
összesen	3.416.75 P

Kiadások:

Nyomdaköltség	2.032.02 P
írói díjak	424— «
Szerkesztő tiszteletdíja.....	288— «
Pénztáros tiszteletdíja	200— «
Irodai-segéderő díja.....	30— «
Előadások költségei.....	118.80 «
Postaköltségek.....	27.24 «
Egyéb költségek	226.82 «
Pénzkészlet az év végén.....	69.87 «
Összesen	3.41675 P

Spóner Ferenc felolvasta a számvizsgáló bizottság jelentését:

Tisztelt Közgyűlés!

Tisztelettel jelentjük, hogy a Társulat 1938. évi számadásait felülvizsgáltuk és rendben találtuk. Javasoljuk, hogy a pénztárnoknak az 1938. évre a felmentés megadassák.

Budapest, 1939 május 23.

Dr. Spóner Ferenc s. k.

Dr. Thirring Lajos s. k.

a számvizsgálóbizottság
tagjai.

A közgyűlés a zárszámadást jóváhagyta és a pénztárosnak az 1938. évre szóló felmentvényt — köszönete kifejezése mellett — megadta.

Áfra Nagy János dr. bemutatta ezután a választmány következő javaslatát az 1939- egyesületi évre szóló *költségvetésre nézve*:

Tisztelt Közgyűlés!

A Társulat választmányának f. évi május hó 22-i határozata alapján az 1939. évre a következő előirányzatot van szerencsém tisztelettel bemutatni:

A folyó egyesületi évet 69 P 87 f. pénzkészlettel nyitottuk meg. Ehhez az eddigi eredmények alapján a következő bevételeket reméljük: tagsági díjakból 2,000 P-t, előfizetésekből 800 P-t, kiadványok eladásából 30 P-t, adományok- és segélyekből 2.000 P-t.

Amennyiben e bevételek az előirányzatnak megfelelően befolynak, úgy *bevételeink* várható összege 4.899 P 87 f-t tenne ki.

E bevételekkel szemben a következő kiadások várhatók: Nyomdaköltségek 2.500 P, írói tiszteletdíjak 1.000 P, a szerkesztő tiszteletdíja 480 P, a pénztáros tiszteletdíja 240 P, az irodai segéderő díja 120 P, az előadások költsége 200 P, a postaköltségek 60 P, egyéb kiadások 200 P. Tehát a várható kiadások összege: 4.800 P.

Tisztelettel kérem, méltóztassék a költségvetési előirányzatot elfogadni.

A közgyűlés az előterjesztett költségvetési javaslatot hozzászólás nélkül elfogadta.

A közgyűlés a másirányú elfoglaltsága miatt megbízatásáról lemondott *Barcza István* dr. pénztáros helyett az egyesületi ciklus hátralévő időszakára *dr. Áfra Nagy János* vál. tagot a Társulat pénztárnokává választotta. — Egyben ugyancsak az elnök előterjesztésére dr. Spóner Ferenc, dr. Thewrewk Pallaghy Attila és dr. Thirring Lajos számvizsgálóbizottsági tagok ily megbízatását megújította.

Az elnök jelentette, hogy a választmány az üres alelnöki állásának kérdésével foglalkozott s dr. Bálás P. Elemér egyetemi tanár, választmányi tag megválasztását javasolja. A közgyűlés Bálás P. Elemért egyhangú határozattal a Társulat alelnökévé választja.

Az alapszabályok értelmében a választmány tagjai egyharmadának kisorsolását ejtette meg. Minthogy 80 választmányi tag van, tehát ki kellett volna sorsolni 27 tagot. Tekintettel azonban arra, hogy Bárány Gerő, Melichár Kálmán, Torzsay-Biber Gyula elhunytak, továbbá, hogy Bálás P. Elemért alelnöknek és Áfra Nagy Jánost pénztárnoknak jelöltük, csak 22 tagot sorsolt ki. Ezek:

Bencs Zoltán, Benisccch Artúr, Bodor Antal, Czettler Jenő,

Dávid Antal, Gortvay György, Hamvas Béla, Hlatky Endre, Huszti József, Ihrig Károly, Illyefalvi I. Lajos, Imre Sándor, Májusz Elemér, Miskolczy Ágoston, Molnár Kálmán, vitéz Nagy Iván, Ottlik László, Pataky Tibor, Pollner Ödön, Rác Lajos, Schütz Antal és Szádeczky Kardos Tibor, akiknek a választmány tagjai közé való újra megválasztását a választmány javasolja.

Indítványozza továbbá a választmány, hogy a megüresedett 5 választmányi helyre a közgyűlés a következő egyesületi tagokat válassza meg: Kisslégi Nagy Dénes, Bisztray Gyula, Boér Elek, Joó Tibor és Pernecky Béla.

A közgyűlés a kisorsolt választmányi tagokat s a választmány által javaslatba hozott öt új tagot egyhangúlag megválasztotta.

A TERMÉSZETJOG IDŐSZERŰSÉGÉRŐL.

I

Természetjog: nyelvi külsőre jelzős összetétel. Az a lelki vonatkozás, amelyet a jog szójelképpel szoktunk illetni s amely Kant előtt és Kant után egyaránt meghatározhatatlan és minden definíció logikai ereje alól kivonja magát, általa kap egy sajátos és ontológiai gyökérzetre utaló színeződést. A jog nem merő észszerűség, ahogy a felvilágosodás, és nem tiszta logicitással átfogható normatív szerkezet, ahogy a modern pozitívizmus gondolta. A jog nem fizikája vagy geometriája a társadalomnak, megfelelően alkalmazandó exakt fizikai vagy geometriai törvényekkel, ahogy a modern szociológiai tudomány azt kezdetben elképzelte. Nem az esetek légiójából ügyes jogtechnikusok és jogvegyészek által kivont és újból tetszésszerűen bármikor és bárhol mechanikusan sűrítendő és tetszésszerűen halmazállapotban előállítható normalogika. A jog a közösségi élet igazságos rendje felé való állandó törekvés és örök vágyakozás.¹ Tehát az étellel,² a természettel, az ember szellemi és erkölcsi világával³ egyaránt szorosan összefüggő jelenség, ami egyáltalában nem elszigetelt valami az eszmék birodalmában,⁴ hanem egészen általános törvényszerűség, amely a jognál teljesen sajátos módon nyilvánul meg.

¹ A Jusztiniánusz-kódexszel teljesen egyezően azt vallj a Werbőczy, H. K. Előbeszéd, i. c.

² Das Recht hat kein Dasein für sich, sein Wesen vielmehr ist das Leben der Menschen selbst, von einer besonderen Seite angesehen. Savigny, Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, i. kiad. 1814, 30. old.

³ Recht ist zum Menschen gehörenden Seinsbestand. E. Wolf: Rechts- u. Staatsphilosophie, Zeitschrift f. d. ges. Strafrechtswissenschaft. 55. kötet. (153—175. old.)»

⁴ Echte Gedanken haben stets ihre Wurzel in einer lebendigen Beziehung zur Wirklichkeit. Lebenswahrheit und formales Denken, R. Saitschick, Hochland, 1930/31. évf. 2. füz. 153/163. old.

Egy rég feledésbe merült orosz szépíró,¹ aki lelki betegeket szeretett ábrázolni, egy fantasztikus elbeszélésében² foglalkozik azzal a helyzettel, amely akkor áll elő, amikor beteljesedik az örök vágy: a tökéletes állami és társadalmi rend. Az ő meglátásának végső értelme az, hogy annak a feszültségnek hirtelen kilobbanása, amely a szükségkép mindig fogyatékos tételes törvényjog és az eszményien igazságos jog: a természetjog között fennáll, egy lelki betegséget vált ki az emberekből: az ellentmondás örületét. Ez a ragály: a mánia *contradicens* igen hamar és igen alaposan tönkreteszi az emberiségnek nagy mechanikai tökéletességgel és kétségtelen civilizációs készséggel felépített tényleges életrendjét. Az a felfogás, illetve helyesebben köztapasztalat, hogy vannak vágyak, amelyeknek beteljesedése által az ember csak szegényebb lesz, ha mással nem, de legalább is egy boldogító illúzióval, hogy vannak vágyak, amelyeknek teljesítése büntetés számba megy, a jog terén is megáll. A jog esetében u. i. az a helyzet, hogy a tételes pozitív törvényjog és a természetjog közti örökös feszültség az, amely a jog életét mozgásban tartja. Ez a mozgás adja a jog dinamikáját. A feszültség megszűnése, a nívó-külömbőség teljes kiküszöbölése a társadalomban ugyanazt a halált jelentené, mint amelyet a fizikusok a külső világban az entrópiával jeleznek.³

A természetjog és a tételes jog közötti ellentét és feszültség azért oly rendkívüli nagyjelentőségű, mert a társadalom harcoss egészségének jele s a jog igazságos állapotának egyik biztosítója. Ahol a törvény a joggal teljesen azonosnak véli magát s nem tudja azt, hogy csak megközelítse a jogeszmének, ott épűgy meghalt az igazság, mint ahol az erőszak hatalomnak vagyis szellem-erkölcsileg megalapozott valóságos közéleti erőnek tartja magát. A természetjog mindenkori idűszerűsége tehát nem önmagában van, hanem az éppen uralmon lévő tételes joghoz való idűszerű viszonyában rejlik.

A természetjog ezek szerint a jog eredetéről vallott bizonyos

¹ Brjusov Valér.

² «Die Republik des Südkreuzes» címen fordította le németre H. v. Günther, München, 1908.

³ Az entrópia a természet órája, amelynek ketyegésére pereg le a világ folyása. Lengyel, Term.-tud. Közi. 1934, 133. l.

nézetek egységes foglalatára, illetve a jog tényleges eredetére való ráeszmélés. A természetjogi elgondolás tehát akár mint bölcséleti, akár mint általános politikai vagy szűkebben jogpolitikai koncepció: a jog eredetének a való életből, a természetből való levezetése és e valóság, ténylegesség tisztelete, egyszóval egy olyan magatartás a joggal szemben, amelyről a pozitívizmus azt gondolta, hogy az az ő kiváltsága.

A jog ontologikus eredetére való ráeszmélés gyakorlati haszna, hogy a jog alapszabályának és az uralkodó társadalmi rendnek¹ oly felbonthatatlan kapcsolatát adja, aminőt a merően formális,² logicista jogeszmé biztosítani képtelen.

Ezt több alapvető irányban észlelhetjük.

Ha elsődleges jogtárgyként elfogadjuk a legtágabb, nemcsak tulajdoni értelemben vett suum-ot, vagyis azt, ami kinek-kinek kijár, azt, ami felé való állandó és örök igyekezet teszi az igazság lényegét, ahogy azt a Stoa befolyása alatt álló remekjogászok, de főleg Ulpianus a suum cuique tribuere képletében értették,³ tulajdonképpen csak arra eszmélünk rá, hogy a javakhoz

¹ Savigny a jognak a közületi léttel való összefüggését a jog politikai elemének nevezte, míg a jognak a külön jogászati szakhivatás során való kimunkálását jogtechnikának.

Der Zusammenhang des Rechts mit dem allgemeinen Volksleben ist das politische Element, das abgesonderte wissenschaftliche Leben des Rechts das technische Element desselben. — Vom Beruf . . . 12. old.

E megkülönböztetés folytán szerinte ott uralkodik természetjog, ahol az első és ott jogászai (tételes törvényjog), ahol az utóbbi elem van a hangsúly.

In verschiedenen Zeiten wird bei demselben Volke das Recht natürliches . . . oder gelehrtes Recht sein, je nachdem das eine oder das andere Prinzip überwiegt, wobei eine scharfe Grenzbestimmung von selbst als unmöglich erscheint. — Vom Beruf . . . 13. old.

Ami egyébként a jogtechnika kitévelt illeti, az Windscheid megítélése szerint először Iheringnél lépett fel módszeres alapelv igényével. (L. Baumgarten A.: Die Grundzüge der juristischen Methodenlehre, Bern, 1939. 53- lap.)

² Die formale Denktätigkeit kann nur die alleroberste Fläche des Lebens berühren, Saitschick, id. h.

³ Justitia est constans et perpetua voluntas ius suumque cuique tribuere.

A jog és az igazság eme természetjogi kapcsolata adja meg a

való igényt eredetileg valamely fizikai vagy erkölcsi személyhez való természetszerű hozzárendeltetésük ténye alapozza meg. . . Az embert a természet ruházza fel az étellel,¹ tagjainak, szellemi képességeinek használatával. A család természeténél fogva rendelkezik bizonyos javak felett. . .² Sőt tovább megyek. A javak, szolgáltatások csereforgalmát, az emberi magatartások³ kölcsönösségét közvetítő általános szerződési formát sem a jogrend találta fel eredetileg,⁴ az csak rábukkant a társadalmi élet keretében, átvette és a maga céljaira kimunkálta. A természet által kiprodukált emberanyagot: a természetes alanyokat s ezek természetes társulásait: közületeit a jogrend pozicionálja a társadalmi életben belül. Felruházza őket egy bizonyos szerepkörrel: persona. Azután a természetes alanyok mintájára ő maga is teremt mesterséges alanyokat és ezeket is felruházza fikciók és absztrakciók segítségével személyiséggel. E folyamat vége

jogszemének az istenséghez való közelállását, szentséges jellegét, amiért is Ulpiánus a jogászokat az igazság papjainak nevezi. (D. i. i.)

(Vajh mennyire el kellett e papságnak távolodnia eredeti hivatásától, hogy a «Juristen sind böse Christen» közmondás keletkezzék!)

A ius divinum gondolköre tehát, a ius naturale eszméjének szentségi felmagasztalása egyáltalában nem a keresztény teológia találmánya. Hiszen már Herakleitos a jogi normatívum evolúció előtti eredeti egységéről szólva mondja azt, hogy *Τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ἐπὶ ἐνὸς τοῦ θεοῦ.*

A régebbi római jogászoknál, Gaiusig bezárólag, a ius naturale és a ius gentium azonosak. Ulpián az, aki a kettőt tartalmilag és fogalmilag élesen különválasztja (Cathrein Moralphilosophie, I. kötet, 606. old.).

¹ Az emberiség fennmaradását biztosító libidó carnalis természeti adottság, normatív erővel aligha befolyásolható. Kérdés, hogy e befolyásolás s ennek fokozása egyáltalában kívánatos-e? A modern eugenikai irányzat, amellyel egyidejűleg felbukkant az euthanasia döbbenetes gondolata, meg akarja hódítani egyszerre az élet mind a két kapuját: amelyen jön: a szülést s amelyen távozik: a halált. Tetszetős új magzattelhajtási indítékokat és kevésbé tetszetős fajgyüölöködést az eugénika eddig bőségesen hozott. Kérdés, hogy oly nemesítését tudná-e kiprodukálni a nemi ösztönnek, aminőt a keresztény szentségi házasság? Az eddigi tapasztalat szerint aligha!

² Kecskés P.: A keresztény társadalomelmélet bölcséleti alapelvei, Budapest, 1938, no. old.

³ Manigk A.: Das rechtswirksame Verhalten, Berlin, 1939.

⁴ Rousseau társadalmi szerződéses jog- és államszemlélete ennek a tételnek a túlhajtása s ferdítése.

az, hogy az állam monopóliumot szerez a jog terén és azt mondhatja, megfordítva az eddigi fejlődést, — személy csak az, akit a törvény annak, vagyis személynek nyilvánít.¹

Egy további vonatkozás.

A természeti ösztönnél fogva van mindenkinek egyenlő szabadsága azoknak a dolgoknak a megszerzésére, amelyek a levegőben, a földön és a tengerben található.² A jogrend alkotta meg ebből az ösztönből a tulajdon változatos formarendjét.³

A természettől nemi életet élő ember számára mesterséges intézményként a házasságot a jogrend teremti meg. A nőnek a férfival való kapcsolata, a gyermekek nemzése, világrahozatala, gondozása és felnevelése a természettől van. E természetes kapcsolat: a családi életkör jogi elrendezettsége, mint mesterséges intézmény, az a házasság. Ennek a természetjogi gondolatmenetnek a helyességét bizonyítja az a körülmény, hogy a házasság pl. az antik római jogkultúrában privilégiumként lép fel, csak az értékes faji örökséget hordozó és közvetítő szabad ember számára kontemplálva, mint *ius connubii*. Ebből a rabszolga ki volt zárva, illetve *contubernium*ra volt szorítva. A házasság mint általános emberi jog szentségi kegyelem által valósult keresztény vívmány. A házasságra vonatkozó e természetjogi gondolatmenetet nem lehet megfordítani és nem lehet azt mondani, hogy ami valamikor vívmány volt, az ma már elavult és tehát a házasság feladása és a szabad szerelemnek mint általános nemi életformának a követelése a természethez való visszatérés. A természet u. i. a kérlelhetetlen kiválasztódás alapján áll és csak látszólag követi a promiszkuitást,⁴ úgyhogy ami a kiválasztódás

¹ Magyarország Magánjogi Törvénykönyve: 1. §. Joga és kötelezettsége annak lehet, akit a törvény jogképesnek — személynek — nyilvánít.

² Werbőczy, H. K. Előbeszéd, 2. c. 4. § teljesen a Jusztián-kódexszel és Gratiánnal halad párhuzamosan.

³ Ilyen értelemben ír a tulajdonról, mint alapvető közületi tényről V. Kruse kopenhági tanár, *Das Eigentum*, 1931.

⁴ A konkubinátus kétségtelen alacsonyabbrendűsége mindenütt meg van ott, ahol netán törvényesítve van ez a fajta nemi kapcsolat. (E kérdés legújabb fejleményeit, ül. v. ö. Savatier: *Le droit l'amour et la liberté*, Paris, 1937.)

a természetben, az a házasság a társadalomban, t. i. egy erősen szelektív tényező. Egészen más emberanyag az, amely nemiségét maradéktalanul erosszá tudja finomítani, ami azután a legmagasabb szellem-erkölcsi feladatokra teszi képessé, más az, amely házasodik és vállalja a gyermeknevelés áldozatos terhét és ismét egészen más az, amely a szabad és felelőtlen szeretkezést követeli mint általános nemi életformát. A házasság általános emberjogi vívmányának feladása és a szabad szerelemnek mint általános nemi életformának a hirdetése lehet dekadencia, lehet nemi vonatkozásban asszociálisabb hajlamú, különösen fiatalabb egyének nemi utópiája,¹ lehet sok minden, csak egy nem lehet, t. i. nem lehet haladás és nem lehet a természethez való visszatérés.

Az ember természettől társas lény, *ζῷον πολιτικόν*.² E közületi ösztönének természetes alkotása az állam is. A természetes állam a természetjog állama, amely a priori felette áll a tételes törvényjognak. Állam csak mint természetes állam állhat meg tartósan. Hogy mesterséges, államszerű képletek mennyire életképtelenek, arról éppen napjaink történelme győzhet meg mindenkit, még a legelszántabb pozitivistát is. A végeredményben mindig a *salus rei publicae suprema lex esto*-ból kiinduló és mindig abban végződő úgynevezett államrezón-elméleteknek³ e természetjogias államszemlélet a közös gyökere. Az államok törvényes rendje, pl. szabadelvű jogállami, avagy modern szociális népállami struktúrája másodlagos: a posteriori szerkezet és a tételes törvényjog függvénye, ellenben az általános emberjogokkal rendelkező természetes alanyiség mint a polgári törvények hordozója, a tulajdon, a házasság és az állam a természetjog funkciója és csak mint ilyeneknek van maradandóságuk, időszerűségük és jövőjük. A háború és a béke is túlnyomóan a természetjog és csak elenyészően a tételes jog funkciója, amely

¹ E. Drahn: Das Beispiel Ruffilands. A «Süddeutsche Monatshefte» külön füzetében («Zusammenbruch der Ehe»), 1932, 558—571. lap.

² Baumgarten Artúr jelenleg baseli jogbölcész professzor kockázattá tette meg «Der Weg des Menschen» c. egyébként magas színvonalon írt könyvében (Tübingen, 1933) azt az állítást, hogy a tudományos fő politikon és jelszava csak az államtól való szabadulás lehet.

³ Fr. Meinecke: Die Idee der Staatsräson, 2. kiad. Berlin, 1929.

megkülönböztetést Kant még nem tette meg és idevágó fejtegetései ezért ma már utópiásan festenek.¹

A természetjog-fogalom jog összetevőjéről szólva tehát eddig azt sikerült megállapítanunk, hogy a jog szó mint tagolt hangfizikum: neve, szellemi vegyjele, absztrakt jelképe valami belsőnek, az igazságnak, aminek anyagi külső állaga nincs is. A név és a jog viszonyának a tisztázása azért bír jelentőséggel, mert a fejlődés során a prelogikus, mágikus korszakban a név bírása hatalmat jelentett a vele megjelölt dologvalóság lényé felett. Az idők folyamán a mágikus emberből, az első szellemi embertípusból lassan kontemplatív s abból absztraktív ember lett. Ez a mai absztraktív ember végeredményben ugyanazt műveli, mint mágikus őse. Azért törekszik a dolgok fogalmára, hogy megszerezze az uralmat felettük,² lévén a fogalmi meghatározás a névnek egy magasabb logikai hatványa. Ezt már Sokrates annak idején kiderítette. A modern absztraktív ember úgy látott neki feladatának, hogy a maga óriási anyagi kultúrájával technizálta a jogot, kiemelte belőle tiszta logikai és tehát értékelésmentes eljárással a pozitív elemet, a tételes szerkezetet és a törvények szellemét mint valami idejétmúlt, ósdi agyrém-szerű kísértetet a metafizika távoli és ködös tartományába száműzte.

Ezzel elérkeztünk egy újabb fogalomhoz: a törvények szelleméhez. A törvények szelleme jelképes kifejezés. Csodálatos összefüggések zseniális meglátásának művészi lerövidítése. A Savigny-Puchta-féle romantikus néplélek sem lélektani valósággal kimutatható tényálladék, hanem egy gyakorlati mozgalom igen kifejező jelszava. Azé, amely a népiségtől elidegenedett jogművészséget a népi sorsközösség érzelmi és gondolatvilágába vissza akarta hajlítani, vissza akarta vezetni. A romantika a néplélek-

¹ L. Szerzőtől: Kant és a világbéke, Magyar Jogi Szemle, III. évf. 6. sz., továbbá Horváth Barna: Háborús potenciális és szervezett béke, Polner-Emlékkönyv 297—317.

² G. Dulceit: Naturrecht und positives Recht bei Kant, Abh. der R. u. Staatwissenschaftlichen Fakultät der Universität. Göttingen, 14. f. Lipcse, 1932.

³ V. Cathrein: Moralphilosophie 6. kiad. 1924. 8. könyv, 1. fejt. 1. §. Bedeutung des Rechtsbegriffes für die Rechtswissenschaft.

ben annak idején csak úgy kereste a jog lényegét, ahogy azt a természetben keresték régebben és azóta is számosan, csakúgy, ahogy a racionalisták a felvilágosodás idején az istenített emberi észben,¹ avagy később a materialista marxisták az öncélú gazdaságban, napjainkban pedig a nemzeti szocialisták a népi sorsközösségben. (De — zárójelben legyen mondva — amíg a francia forradalmi ideológia a Bodinus által «felfedezett» szuverenitásnak csupán a gyökerét kereste a népben, aminek elvégre akkor már nagy logikai múltja volt, addig a nemzeti szocializmus egyszerre két ontológiai gyökérből építgeti a maga természetjogát, t. i. az «ein Naturrecht aus Blut und Boden»-t hirdeti és a tételes jognak nemcsak egészét, hanem részleteit is a «völkisches Rechtsempfinden»-ből és a «völkisches Rechtsbewusstsein»-ből véli kiolvashatni.²)

Ahogy a törvények szelleme, akként maga a jog szó is csak egy jelkép. «Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis» (Goethe, Faust II).³ A jog belső folyamatoknak a természet külvilágába való vetítése.

¹ Az istenített emberész egyébként még teljesen a deus sive natura-eszmevonalon mentén álló elgondolás.

² A nemzeti szocializmus egyik ideologikus őse: H. St. Chamberlain ilyen értelemben írja: *Volk ist Natur* (Kriegsaufsätze, München, 1914. 391 old.). Chamberlain e tételére van felépítve H. H. Dietze műve: *Naturrecht der Gegenwart*, Bonn, 1936. — Dietze természet jogbölcselete nem uralkodó és nem általánosan elfogadott nézet. Vannak, akik a jogpozitivizmust Kantnak és a romantikának keresztezésével gondolják legyőzni. (W. Schönfeld!) E részletkérdést ül. v. ö. J. B. Schuster: *Naturrecht in der Gegenwart*, Stimmen der Zeit, 1937, 189—192. old.

V. ö. még: A. E. Hoche: *Das Rechtsgefühl in Justiz und Politik*, Berlin, 1932.

L. végül a német Btk. 2. §-ának mai fogalmazását: «bestraft wird, wer eine Tat begeht, die das Gesetz für strafbar erklärt oder die nach den Grundgedanken eines Strafgesetzes und nach gesundem Volksempfinden Bestrafung verdient».

³ «. . . ein Symbol für das, was kein Denken erschöpfend auszudrücken fähig ist. . . Das abgezogene Denken ist unsymbolisch, das dórt beginnt, wo die feste Einheit des menschlichen Geistes gebrochen und nach verschiedenen Seiten hin zersplittert wird ...» — vagyis, ahol megtört a szintetikus vonal.

Alles Lebendige neigt zum anschaulichen Ausdruck. (Saitschik, id. h.)

A belső és külső elemek a jognál sajátos: szintetikus kapcsolatba¹ kerülnek egymással. A jog mivoltában rejlő ellentétek e szintézis által nem lesznek közömbösítve, Polaritásuk eleven dinamikában jut kifejezésre. Csak az érzékelés történik a jog szintetikus természetének megfelelő egységgel. Az erkölcsnek és a jognak a belső és a külső ellentéte szerinti szétszakítása, amely miatt vérszegények és színtelenek a jogbölcselet pozitivistá elméletei, nem vihető keresztül. A jog magatartásokat és tényállásokat intentionálisan értékeli és így belső és külső elemek szintézise. Ennek az egészre irányuló szemléletnek messzemenő módszertani következményei vannak.² A jog ugyanis szintetikus mivoltához igazított, az összefüggéseket kereső, az életteljességet kihangsúlyozó, az egészre fordított vagyis a pozitivistá és a természetjogias dogmák feletti³ módszert, a módszeres elvek kellő kombinációját kívánja meg.

¹ Symbolik ist Synthese, állapítja meg a kultúrkörök elméletének egyik úttörője, Frobenius L. (Paideuma, Umrisse einer Kultur- und Seelenlehre, 3. kiad. 1928. 197. old.), aki általában a zsenialitással egyenlőnek vett paideumáról mondja azt, hogy az szintetikus jellegű, teremtő elvű szellemi erő, szemben az analízissal, amely végeredményben erőszakot követ el a természet ellen.

Das lebendige Denken ist eine schöpferische Zusammenfassung innerer Erfahrungen, der Ausdruck eines unwiderstehlichen Verlangens die Widersprüche zu überwinden. (Saitschik, id. h.).

² A szintetikus módszerkeresés s a részekre bontástól való elfordulás ma már a legpozitívabb jogi részletszakokra is kiterjed. Pl. a modern perjog is sok tekintetben elfordul az analízistől, a pernek a dologi szemléletben fogant konkrét tény kutató gépezet gyanánti felfogásától. (V. ö. Balás P. Elemér, A magyar perjogtudomány fejlődési irányai, Kolosváry Emlékkönyv.)

Das Reichsgericht hat sich trotz anfänglich starker Hemmungen losgemacht von einem schadlichen Rechtspositivismus und ohne doktrinaire Bedenken dem Richter—rechtsgestaltende Aufgaben zugewiesen, — írja Schlegelberger a Bumke-Emlékkönyvben (Berlin, 1939), 7. old.

³ Strafrechtliche Systemfragen lassen sich nicht wie der «reine» Positivist glauben mochte, allein aus dem Gesetze entwickeln (den es natürlich in dieser Reinheit niemals gégeben hat); Positivismus, Naturalismus und dgl. sind natürlich nur immer historische Idealtypen). H. Wetzel, Studien zum System des Strafrechtes, Zeitschrift f. d. ges. Strafrechtswissenschaft. 58. kötet. 1938, 4/5. füz. 493. old.

V. ö. továbbá: E. Hippel: Die Krise des Rechtsgedankens, Halle, 1932.

Egyetlen módszeres elvvel a jog lényegét megközelíteni nem tudjuk. Bár a jogbölcseletre is áll, hogy «jede philosophische Lehre ist nur eine Zusammenfassung und Darstellung von Begriffen und Tatsachen auf Grund eines vorherrschenden Grundgedankens» (Saitschick, id. h.). De ez az alapelgondolás mindig metafizika és sohasem pusztá methodika.

A módszeres egyelvűség, a methodikai monizmus az «egy-könyvű ember»: a homo unius libri torz lelki alkatához igen közelálló eltévelyedés. Szellemi egytálasság. Ilyen pl. a jog normatizálása, tipizálása, racionalizálása stb. hasonló jelszavak által jellemzett egész eszmekör, amely a jogban csak technikai szerkezetszerűséget lát és e leszűkített, dologiasított szemléletnek megfelelően akarna a joggal elbánni.

Az igazsággal szenvedélyesen barátkozó bölcseségtől teljesen elhidegült pusztá jogtechnikai tudás e technikus-soffőr szemlélete (Keyserling!) a jogban a legjobb esetben is csak uralmi eszközt lát, instrumentum regni: az uralom megszervezésének és állandó megtartásának egyetlen formális lehetőségét.¹

A jog lényegesen több: a jog egy teremtő erejű szó, egy varázsigé, amely mindig újból és újból elénk formálja azt a metafizikai valóságot, amelyet évezredek óta nem tudunk fogalmainkkal logikai kalitkába zárni,² holott korszakról-korszakra tanúi vagyunk egyfelől e csodálatos valóság testté válásának, pozitíválódásának és másfelől pedig a természetjog örök visszatérésének.³

A jog ezek szerint elsődlegesen ott kapcsolódik a természethez, hogy belső folyamatokat vetít a külvilágba és azok ott egy meghatározott életrendhez való alkalmazkodásban realizálódnak. Minden jog tehát, amely nem irodalmi termék csupán,

¹ Az erkölcsi célkitűzésektől elszakított jogról írja Baumgarten baseli jogbölcész-professzor: Ein auf solche Weise *kastriertes Recht* läßt sich schliesslich nur als *Instrument der Machtpolitik* einzelner Gruppen auffassen. — Grundzüge der juristischen Methodenlehre, Bern, 1939, 18. old.

² Das formelle Denken tritt an das Leben wie an ein logisches Gebilde heran. (Saitschick, id. h.)

³ Rommen H.: Die ewige Wiederkehr des Naturrechtes, Lipcse, 1936. Nem is kell hozzá különlegesen egybelátó: szinoptikus szemlélet (Horváth B.), csak kellő dogmakritika, hogy a contrario a pozitívizmus örök visszatérését is megállapítsuk.

ténylegesen létezik és a valóságban érvényesül. E ténylegességnek a tételesség csupán egy modalitása. A szintetikus szemléletben az «omne ius est positivum» tétel kiegészül és úgy szól, hogy minden tételesen létező és érvényesülő jog a lényegét tekintve természetjog is egyúttal. Ezt a nagy gyakorlati horderejű tételt a természetfogalomnak kizárólagosan és egyoldalúan mechanikus és objektív megfogalmazása takarta el előlünk. Természetfogalom u. i. több van,¹ t. i. van essenciális, substantiális és kozmikus természetfogalom, amelynek utolsó egysége a kozmosz, az universum, a világmindenség. A jogszemlélet mindig az éppen időszerű természetfogalomtól kap állandóan új meg új indítékokat. A Stoa idején a természet etikai alapfogalom. Az erény a természettel egyező életmód. Ez a természetfogalom alakította ki a görög természetjogot, amely a rómaiakra is döntő befolyást gyakorolt. Minden bölcséleti jogszemléleti mód függ a természetről vallott nézetektől, amelyek végeredményben mindig metafizikai jellegűek. Az egyik jogbölcséleti irány egy inkább a lényegre menő: essenciális természetfogalommal dolgozik, míg a másik egy anyagiasabb, substantiálisabb természetfogalommal kísérletezik. A pozitívizmus, amely azt hirdette, hogy tiszta normatív és tehát értékelés- és metafizikamentes módszerrel dolgozik, sem tudja magát teljesen mentesíteni éppen a természettudományoktól kölcsönzött módszertani elvek folytán a metafizikától, hanem kénytelen osztozni azok sorsában akkor, amikor a jog tényleges mivoltát: pozitivitását dogmatikusan feltételezi. A jognak az a ténylegessége, amelyet a jog-pozitívizmus hirdet, egészen testi, empirikus, szenzualista valami, a corpus iuris tételességéhez tapad. Ezek szerint a pozitívista ténylegesség, hiánytalanság² és hézag-

¹ Reöck Iván: A fizikai világkép változása. Katolikus Szemle, 1939. XI. 619—626. 1.

² A hiánytalanság képzelnie másképp kapcsolódik a kodifikált joghoz, mint a pusztán szokásjogi vagy magasabb: döntvényi vagy precedens-rendszerhez. E téren Savigny már igen világosan látta a helyzetet. (Vom Berufé unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, 1814.) — Man verlangte neue Gesetzbücher, die durch ihre Vollständigkeit der Rechtspflege *eine mechanische Sicherheit* gewähren sollten, in dem die Richter, alles eigenen Urteils überhoben, bloss auf die buchstäbliche Anwendung beschränkt wären. (5. o.)

talanság a jogtest, a corpus iuris szóképből leolvasható leg-
 laposabb empíria.¹

A természetjogias felfogással aligha gyanúsítható Stamler
 mondotta régebben a pozitívizmusról, hogy mint bölceleti irány-
 zat azért oly szegényes, mert lemondott eleve arról, hogy jog
 dolgában objektíve helyes véleményt alkosson.

A jogbölceleti pozitívizmus valóban csak szűk körben
 mozgó részleteket kutat, a természettudományos specializálódás-
 nak megfelelően és az egészre irányított tekintetét elveszítette.²

A természetjogias felfogás a jog ontológiai eredetére való
 ráeszmélés folytán a jog tényleges mivoltát szellem-erkölcsi,
 társadalmi és történelmi összhatások eredményeképp értelmezi.

A jog tömör egészére irányuló szintetikus szemlélet szerint
 a jog létének igen fontos tényezői a jog szükségességéről, helyes-
 ségéről és igazságáról vallott közületi hiedelmek. Az idealista
 felfogás ezeknek a tényezőknek a nagyobb, sőt döntő jelentőséget
 tulajdonít.

A test és a kiterjedés összetartozó fogalmak. A jogtér, az
 élettér — mint egy új típusú nemzetközi életrend központi fo-
 galma³ — a jogüres tér stb. hasonló kifejezések a jogpozitíviz-
 mus eszmevonalán található elképzelések. A jogpozitívizmus
 logikai vonalának folytatásai mintegy. A jogpozitívizmus az előre
 kiszámíthatóság⁴ képzelme folytán társadalmi biztonságot te-

¹ *Der naive Positivist* sieht Konkretes isoliert . . . denkt . . . alsó
 schlecht abstrakt. Er ahnt nicht, wie verschiedenartigen Dimensionen
 der Tatsächlichkeit und Richtigkeit nach das angehört, womit seine
 Vorstellung so getrost arbeitet. C. A. Emge, *Geschichte der Rechts-
 philosophie*, Berlin, 1931. 1. old.

² In einer Zeit, wo die Vernunfttätigkeit fast ganz auf zerlegen,
 auf Analyse ausgeht, wird alles unwissenschaftlich. (Saitschick, id. h.)

A formális módszer a racionális elem egyoldalúsága és a specializá-
 lódás által, amely folytán az egészből a rész végérvényesen leválik,
 vezet a fogalmak felhígításához, elsőkélyesítéséhez.

Balás P. E.: A modern perjogtudomány fejlődési irányjai, Kolos-
 vány Emlékkönyv, 29. s a k. old.

³ V. ö.: Carl Schmitt: *Völkerrechtliche Großraumordnung mit
 Interventionsverbot für raumfremde Mächte, Ein Beitrag zum Reichs-
 begriff im Völkerrecht*, 1939.

⁴ Jahrreisz H.: *Berechenbarkeit und Recht*, Leipziger rechts-
 wissenschaftliche Studien, 22. füz.

remtő funkciójával együtt nem más, mint a kvantitativ természetszemlélet jogtani vetülete, a természettudományi exaktság, szabatosság jogtani megfelelője.

Amikor a fizika exakt méreti alapelvei napjainkban megrendültek, ezzel a jogpozitivizmus sorsa is meg volt pecsételve. A jogelméletnek el kellett ismernie az egész vonalon, hogy a jog nem dolgozhat exakt fogalmakkal és azoknak megfelelő exakt módszerrel, hanem csupán komplex fogalmakkal,¹ vagyis olyanokkal, amelyeknek egyik eleme határozatlan és ezeknek a komplex fogalmaknak megfelelő: komplex módszerrel.²

A jog és a természet fogalma közt ott van a társadalom, a jogi és természettudományi szemlélet között ott van a szociológia, így azután a pozitivizmus túlhajtása idején a társadalomtudományi szemlélet képviselte, ha nem is tudta teljesen helyettesíteni a jogbölcseletet.³

A kozmikus természet fogalma szűkíthető és helyébe tehető az emberi természet⁴ évezredek óta változatlan szenvedélyeivel. Ha ezt a korlátozást nem visszük végbe, úgy járnánk a természet fogalmával, mint Stammler, aki azt mint hasznavehetetlent a jog egész elméleti birodalmából számúzná.⁵ Az emberi

¹ Komplexe Begriffe, d. h. solche, die zwar eine Fülle von Anschauungen mit sich führen, jedoch in ihrer begrifflichen Konstitution ungeklärt sind. Emge, id. h. 2. old.

² Büntetőjogi értelemben már a belga Haus is emlegette a «le theorie complexe»-t. — Bölceleti értelemben Emge használta «komplexe Schau» néven. (I. d. h. 3. old.)

Szerző szintetikus jogbölcseletét — 1930 — részben erről a módszerről nevezte el. (Tudomása szerint azonban a magyar jogelméletben előtte senki sem használta ezt a módszert, ezt ő vezette be a magyar jogbölcseletbe.)

³ V. ö.: Menzel Ad., Naturrecht und Soziologie, Wien. 1912.

⁴ Minden szűkítés dacára az emberi természetben ott lüktet a kozmosz végtelen ereje. — így pl. Napóleont nem az orosz síkság és az orosz tél, nem a természet és nem fölényes stratagémák győzték le, hanem az orosz ember, a maga kozmikus őszerejével. (V. ö. Ullmann H.: Gericht über Napoleon, 67. old.)

⁵ «Die Natur . . . irgendwie körperlich und sinnlich empfindbar genommen, ist als Merkmal des einheitlichen Bestimmens und Richtens, wie es die Rechtsphilosophie sucht und verlangt. . . gänzlich unbrauchbar . . .» (Das gesamte deutsche Recht, 1931. I. köt. 12. old.)

sajátlagos természetet újból szűkíthetjük. Vehetjük annak valamely tulajdonságát, mindenütt egyforma logikai szabályokhoz igazodó eszes mivoltát,¹ avagy társas hajlamát stb. akkor a *ius gentium*, a nemzetközi köz- és magánjog lehetősége számára igen hasznavehető elvi alapot találtunk. Ha viszont az elvont emberi természet helyébe tesszük a konkrét népi és nemzeti egységekben tapasztalható emberi sajátlagos természeteket, akkor viszont a nemzeti jogrendszer alapoztuk meg ontológikus oldalról. A nemzeti szocializmus ezt cselekszi egészen tudatosan.² A *ius gentium*-

¹ Das ganze Verstehenkönnen fremder Rede . . . wäre unmöglich, wenn wir nicht von vornherein absolut sicher wären, dasselbe logische Gefüge, in dem wir selbst denken, auch in fremden Gedankenmitteilungen wiederzufinden. In diesem Sinne gibt es eine einheitliche Sprachlehre, in gleichem Sinne gibt es eine einheitliche Rechtslehre. Alle objektiven Rechte, welcher Zeit immer, welches Orts immer haben ein und dieselbe logische Form . . . diese Form ist überall gleich, sie ist das Kraft der Eigentümlichkeit der menschlichen Denkkorganisation . . . die überall gleiche Form des Rechtssatzes ist weltrechtlicher Natur . . .

Die ganze theoretische Möglichkeit des Ausgleichens beruht auf der Voraussetzung, daß die logische Form des juristischen Denkens bei allen Völkern dieselbe ist.

Zittelman Ernst: Die Möglichkeit eines Weltrechtes, 1888-i bécsi előadásának 1916. évi kiadásából, 10. old. Zittelman a jogbölcselet egész logikai alapvetését építi fel erre az elgondolásra, a jogászi tiszta ész kritikája gyanánt.

Es handelt sich hier in der Tat um nichts Geringeres, als um eine Kritik der reinen Vernunft auf juristischem Gebiete. (Id. m. 10. old.)

A tiszta jogtani iskola ezt a logikai alapvetést ily szellemben meg is alkotta, de Zittelman teljes gondolatmenetét nem vette figyelembe. Zittelman u. i. tudta, hogy a jognak, illetve a jogalkotásnak egyéb fontos tényezői is vannak, amelyek a logikai forma tartalmát meghatározzák.

Zu diesen Faktoren gehören zunächst die allgemeinen religiösen und ethischen Ideen, welche in einem Volke herrschen . . . die allgemeinen Gerechtigkeitsgrundsätze . . . (Id. m. 14. old.) (Szintetikus rendszerem szociológiai alapvetésében ezt a tényezőt *egyetemes hiedelemnek* neveztem.)

² V. ö.: Wachinger: Rechtsschöpferische Rechtssprechung des Reichsgerichts auf materiell-strafrechtlichem Gebiet, Bumke Emlékkönyv, 1939. (53—84. old.)

Legjellegzetesebb ez az alapvetése Carl Schmittnél: Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens.

nak ténylegességét, társadalmi funkcióit¹ és a természetjoggal való közeli kapcsolatait nem lehet letagadni.

A természet fogalmának ezt a szűkítését igen helyesen elvégezte nálunk pl. Werbőczy, aki e szerint vette a természetjogot kétféle értelemben, t. i. az embernek okos és az embernek ösztönös természete szerint.²

A természetjog a Justinianus-féle beosztás szerint a magánjog része, de van egy pont, ahol a természeti jog az ugyancsak a magánjog része gyanánt felfogott *ius gentium*mal erősen vegyül.³

Az eddigieket összefoglalva és a végsőkre egyszerűsítve: a jog mivoltát illetőleg a pozitívizmusnak mondanivalója az *omne ius est positivum* tétel. A természetjog megfordítja azt, mondván, hogy *omne ius est naturale*. Az egészre irányított szintetikus szemlélet szerint *omne ius est positivum et naturale*. Csak ténylegesen létező és érvényesülő jog van, de csak az a jog időálló, amely természet jogilag meg van kellően alapozva, ahogy ezt már Savigny is felismerte.⁴ A természetjogi összetevő adja a jog időbeli dimenzióját, ahogy egy közület állami jellegét is az legtöbbször az idő-dimenzió dönti el.

Ebből a példából is igen jól látható, hogy a túlzottan pozi-

¹ Vom Anfang des 17. Jahrhunderts fast man ziemlich allgemein das *ius gentium* als ein Mittelglied zwischen dem *ius naturale* und dem *ius civile* auf . . . Unter *ius gentium* verstand man jené menschlichen Gesetze und Einrichtungen . . . die zwar nicht einfach hin notwendige Folgerungen aus dem Naturgesetz, aber doch so angemessen, vernünftig und der Natur entsprechend sind, daß fast allgemein alle Völker durch Gewohnheit dieselben eingeführt haben. Man kann also das *ius gentium* auch als Folgerung aus dem Naturgesetz ansehen. V. Cathrein, *Moralphilosophie*, 6. kiad. (1924.) 1. k. 623. old.

² H. K. Előbeszéd, 2. c. 6. §.

³ «A nemzetek joga kétféle, t. i.: kezdettől való és későbbben keletkezett. A népek kezdettől való joga az, amely szerint minden nép eleitől fogva élt, amelyet a természetes okosság teremtett anélkül, hogy a nemzetek azt valaha rendelték volna, pl. senkit sem bántani stb. És ez semmiben sem tér el a természeti jogtól, hanem ha a tekintetek különbsége szerint. Mert egyaránt nevezzük természeti jognak és nemzetek jogának, de különböző tekintetből: természetinek t. i., amennyiben természetes okosságból ered: nemzetek jogának pedig, amennyiben a nemzetek világ kezdete óta, minden más rendelkezés nélkül éltek vele . . . » (H. K. Előbeszéd, 2. c. 7. §.)

⁴ Vom Beruf . . .

tivistá és természetjogi nézetek módszertanilag teljesen egyenértékűek s csupán a szintézis jelent előnyt és haladást velük szemben.¹ A természetjognak adható tehát oly értelmezés is, hogy az természetes úton, történelmileg kifejezett jogot jelent,² szemben

¹ Ezt bizonyítja a természetjog antik koncepcióját elismerő Justinian-féle kodifikáció történelme, amely munkálatban a természeti jog a magánjog része, generális klauzuláinak foglalatja, az isteni gondviselésnek ajándéka.

Werböczy a Justinian-kódex természetjogi alapvetését teljesen a magáévá tette. Alkotásának maradandóságában ennek is jó része volt.

A felvilágosodás észjogi alapjaira, főleg ész jogi forrástanára felépített kódexek életkora már sokkal csekélyebb.

Zittlmann idézett előadásában 70—80 évre (egy jó zsebóra élettartama) teszi a modern magánjogi kódex átlagos életkorát. (Id. m. 39. old.)

Az absztrakt kazuisztikát képező mai német D. B. G. B. pozitivistá típusú kódexénél már egészen szembetűnő a természetjogi vitaminhiány. Ennek folytán a szabadjogi irányzat viszonylag igen hamar kikezdte ezt a kódexet és az úgynevezett generális klauzulák, amelyeknek természetjogi eredete kétségtelen, igen hamar felpuhították a talaját.

Az absztrakt kazuisztika Gierke nézete. (Der Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches und das deutsche Recht, Leipzig, 1889.)

E tárgykört illetőleg v. Ö. J. W. Hedemann: Die Flucht in die Generalklauseln, Tübingen, 1937. Továbbá: Fr. Schlegelberger: Abschied vom D. B. G. B., Berlin, 1937. «Zur Rationalisierung der Gesetzgebung», Berlin, 1928; Vom Beruf unserer Zeit zur Gesetzgebung, Berlin, 1934. Végül: J. Schwering: Das Naturrecht und die Rechtsphilosophie der Gegenwart, Stimmen der Zeit, 1936, 153—161. és Festschrift zur Jahrhundertfeier des A. B. G. B., Wien, 1911. 2. kötet.

Ma már az illetékes német körök egy a népi jogtudatnak és jogérzéknek a régi szabadelvűnél megfelelőbb, totálisan nagy és új magánjogi kodifikáció szükségességét hangsúlyozzák. A Privatrechtsmüdigkeit átmeneti hangulatában fogant Abschied vom D. B. G. B.-nak ugyan semmi nyoma sincsen ma már a III. Birodalom irányadó jogász-körökben, hanem igenis egy «lebenswahr» és «lebensnah» népi kódex (Volksgesetzbuch) megalkotása a kitűzött cél.

(Egészen hasonló a tisztára pozitivistá német büntetőjog mai helyzete is. — L. az 1935-ös berlini nemzetközi büntetőjogi világkongresszus adatait!)

² Engelmann marburgi jogtanár «Die Wiedergeburt der Rechtskultur in Italien durch die wissenschaftliche Lehre» (1938) c. könyvében, amelyben a római jog német birodalmi meghonosodásának történelmét perjogi síkra vetítve mutatja be, fenti tételünket a római jog példáján mutatja be.

a mesterséges, művi, eszmei, utópikus joggal, amely nem a természettől adott alaptényállása a közületi létnek, nem ellentétek egyezkedése, hanem egyoldalú, feszültségnélküli valami, nevezetesen pusztán kitalálás. E szemlélet szerint a jog és a természet között csak úgy nincs ellentét, ahogy nincs ellentét a jog és az erkölcs között. A természetjog magasabb egységében ez az ellentét igen jól elfér. A jog fogalmi körén belül van feszültség «mesterséges» és «természetes» között. A jog tehát többretegű, komplex fogalom. A szűkebb, műértelemben vett törvény mint a tétélesen pozitív jognak domináns eleme csak egy vékony legfelsőbb fedőréteg. De a legtágabb értelmű pozitív tétéles jog is még mindig csak egyik tényezője a jog fogalmi egészének, amelybe a csupán kevés alaptételbe sűrűsödött jogeszmény: a nemcsak törvénytechnikai értelemben (Stammler!), hanem etikai értelemben is helyes jog, vagyis a jogeszmény is beletartozik.

Ezek szerint a természetjog a vele sarkosan egybetartozó tétéles törvényjoggal alkotja a jog fogalmi világában uralkodó egyik ősi ellentétet.

II.

Hatalmas ellentét keletkezett a jog világában az *írás* alkalmazása által is. A fejlődés korábbi fokozatai nem ismervén az írást, jog csak élményszerűen létezik, contagium útján terjed és csak lassan préselődik bele versszerű mondásokba. A reflexió nagyobb erővel csak az írás alkalmazásával kezdi meg a maga tudatosító és ezzel átalakító munkáját. Az írás mechanizálása: a nyomtatás feltalálása a megkezdett dologiasodási folyamatot hatványozott erővel vitte tovább. Az írott, majd később a nyomtatott betű ünnepélyes köntösében megjelenő jog és az emberi szív mélységeiben gyökeredző igék között azonban az írás bevezetésével egy nagy ellentét keletkezett, amely későbbi, sokszor igen heves harcoknak lett az előidézője. (Csak a Máté-Passziót kell egyszer áhítatosan végighallgatni, hogy egyszerre döbbenetes erővel megértsük a recitációból az írás teljességének igézetes hatalmát.) Ahogy az élőszóval kimondható névnek hatalma volt a prelogikus, mágikus korszakban a vele megjelölt dologyalóság lényfelett, akként az írásba foglalt jogi normának

a pozitívitas erejével ható, bizonyos igézete van a le nem rögzített normával szemben. Az igézet vehető jó és kevésbbé jó értelemben is. (Az utóbbira céloz Bacon azzal a kitéttel, amelyet Savigny 1814-ben megjelent híres munkájában: «Vom Beruf unserer Zeit zur Gesetzgebung und Rechtswissenschaft» több ízben is idéz: t. i.: iuris consulti tamquam e vinculis sermocinantur.) Az írás ez igézete hatalmába keríti a lelkeket és az írás formának a hívei elfelejtik könnyen az emberi szív ősbibb nyelvét. A betű tudása nemcsak eligazítja és tanítja az embert, de bizonyos értelemben megzavarja az elméket: elválasztja őket egymástól, úgyhogy az írástudók és a nép vénei egy külön társadalmi osztályt képeznek. Az írott betű pozitívizmusával megadott jog önállósul és lenézi eredetének legfőbb forrását: az emberi szívet. . . Egy Pascal zsenialitása kellett hozzá, hogy a szív intuícójának jelentőségét újból felfedezze. Pascal nem helyezte az intuíciót szembe a diszkurzív értelemmel, nála az intuíció az értékek, a végső alapelvek és a végtelen megismerési eszköze. Pascal ezek szerint szintetikus gondolkodó, aki szellemének minden erejével dolgozott. Az írott jog, amilyen nagyszerű szolgálatot teljesített a jogi normának megbízható rögzítése körül, ugyanannyi bajt is hozott az emberiségre a pozitívizmus és a formalizmus megteremtésével.

Amíg az írás nem létezett, az életviszonyoknak akkor még lassú változásával a cselekvési szabályok is egyidejűleg megfelelően átalakultak. Az a gondolat, hogy más, sőt mi több, tökéletesebb cselekvési szabályok lehetségesek, vagyis a norma-értékelés eszméje ekkor még nem vetődött fel. Az írott jogszabály bevezetése megbolygatta ezt a teljes összhangot. A szokásjog nagyobb rugalmassága megmaradt ugyan, de a tételes jogot illetőleg az embernek tudatosan fel kellett mérnie az életviszonyok változásának mibenlétét és az írott jogot ehhez mesterségesen hozzá kellett igazítani. Ezzel megszületett a mesterségesen, emberi agymunkával megszerkesztett, kimunkált, érzelmileg is aláfestett, akaraterővel kiküzdött pozitív és tehát mű jog fogalma s vele egy óriási dologiasodási folyamat indult meg kiszámíthatatlan hatásokkal.

Ebben a szemléletben az írott jog művi jog is egyszersmind és természetes jog elsősorban a társadalmi szokásjog, bár az

írásbafoglalás és gyűjtés itt is megtörtént, nem számolva azzal, hogy a szokásjog kimeríthetetlen bőségű forrás, amelyet nem lehet írással betömni.

Az életviszonyok és az írott jog egybehangelése mint emberi alkotás soha sem lehet egészen tökéletes. A szokásjog gyorsabb alkalmazkodási képessége enyhíti ugyan ezt a tökéletlenséget ott, ahol a szokásjognak kellő befolyás engedtetik, de azt teljességgel nem szüntetheti meg, már csak annál a jelentőségben* lecsökkentségnél fogva sem, amely a szokásjogot illetőleg az írott jog bevezetése folytán bekövetkezett. T. i. a jog életereje most már két tényező között oszlik meg. Ebből a helyzetből fakad a jogi téren is abszolútumok felé törekvő emberi szellem metajurisztikája: a természetjog, mint minden tételes jogi fogyasztkozás fellebbviteli fóruma.

A jog fogalmát először az írás barázdája szelte ketté. Erre merőlegesen következett be a metafizikai választóvonal.¹

Amikor az ember először foglalt írásba addig csak a szó-hagyományban élő cselekvési szabályokat, azzal nemcsak rögzítést végzett, hanem elősegítette az eredetileg bizonyára egységes ősnormának erkölcsi, jogi és egyéb, esetleg meg sem nevezített szabályokra való szétesési folyamatát. A fejlődés egyetemes törvényének lassú szétkülönítő művét az írással fokozódó emberi tudatosság gyorsította.

Van felfogás, amely a jogi norma legelső feljegyzésében az emberi szellem egyik bűnbeesését látja (Erich Jung!). Vallás-erkölcsi értelemben a bűnbeesés lényege a jó és a rossz tudatának megízlése. Ahogy az időmérés alkalmazása véglegesen megszűn-

¹ A jog e differenciálódási módja a magasabb szerves élet kialakulásának jellegzetes folyamatához jellegzetesen hasonlít.

(Häckel E. Anthropogenesis-ében az utóbbiról a következőket írja: «Die ursprüngliche Form der Eiführung besteht im Stamme der Wirbeltiere einzig und allén bei dem Lanzettierchen . . . Die befruchtete Eizelle dieser Koralle zerfällt zunächst durch Teilung in zwei gleiche Zellen, diese stofien sich ab, weichen auseinander und wirken als Anziehungsmittelpunkte auf das umgebene Protoplasma, infolgedessen schnürt sich das letztere durch eine Ringfurche ein und geht ebenfalls in zwei gleiche Hälften auseinander . . . die Trennungsebene liegt senkrecht auf derjenigen der beiden ersteren. Die vier gleichen Furchungszellen liegen in einer Ebene . . . »)

téti az időtudat nélküli élet boldog kezdetlegességét, amikor az ember még öntudat nélkül: de ösztönös biztonsággal alkalmazkodott az idő folyásához, azonképen az írott jog feltalálásával véget ért az alanyi érzés szerinti cselekvés szabadsága és megkezdődik a külső (írás-) jelekkel megtestesített zsinórmérték keserves uralma, amely nem irányít, mint a hagyomány, hanem egyszerűen megtöri az egyes kisdéd akarásait (törvény!). A csak a hagyományban élő jogi norma, vagyis a szokásjog értelmezése tekintetében is támadhattak nézeteltérések. Ezek azonban a jog egészét tekintve lényegtelenek, Igazi, magas feszültség csak a szokásjog és a törvény, vagyis az írott jog közötti viszonyban jelentkezik. E viszony és e feszültség mértéke igen jellemző az illető jogrendre nézve.

A jog a közületi élet régebbi szakában csak élményszerűen jelentkezett. Amikor azután bekövetkezett a «bűnbeesés», a feljegyzés, az írásbafoglalás, a tudatosság és a naiv élményt felváltja az elvont gondolkodás, amely a reflexió eredményeit szimbólumnak segélyével meg is rögzíti, a jogtudat kettéhasad, a feljegyzett jog ismerője másképp éli át a jogot, mint az, aki csak szóhagyományból ismeri. Az írástudó a jog egészét a maga összefüggésében áttekintheti. Aki csak társadalmi contagium révén értesül a jogról, rapszodikusán egyes darabokat ismer csak belőle. S itt van az a pont a fejlődésben, amikor a ratio scripta kerül közelebb a helyesebb, a jobb, a tökéletesebb: a természeti joghoz s viszont a szokásjog távolodik tőle.

További kettőssége a jogtudatnak a jognak tiszta logikum és tiszta etikum gyanánti felfogásában jelentkezik, továbbá a logikailag egységes jogtudatnak «Sein» és «Sollen» síkokra történő kettészelése által.

Logikum és értékvilág csak más és más szemléleti módjai a metafizikai abszolútumnak.

A logicitás mint szabályozó elv a priori meghatározza a dolgok abszolút possibilitását. A logicitás szabályozza, hogy valami abszolút értelemben lehetséges-e vagy sem. A logikum a megismerés lehetőségének mintegy ontológiai alapja. A természeti törvények logikai elvek dinamikai valósulásai.

Kérdés mármost, hogy a jogtudatunkra annyira jellemző ellentéti helyzetek társadalmi törvényszerűségek-e egy örökös

mozgást biztosító feszültség pólusai-e, avagy feloldhatók-e egy magasabb egység által s ha igen, mely alapelv szerint? A szociológiai tudás mai állása mellett azt kell tartanunk, hogy ezek az ellentétek a maguk adottságában lényegesek. Így egészen kétségtelen, hogy a pozitivista és a természetlogias álláspontnak egyaránt fontos társadalmi szerepköre van. A jogbiztonság rendfunktcióját, lévén a rend egy mechanikus fogalom, jobban látja el a pozitivista felfogás, az igazság funkcióját tökéletesebben végzi a természetjogi felfogás, lévén az igazság, ahogy Gratiannal egyezően Werbőczynek is megállapítja,¹ a léleknek állapota és az elmének indulatja, egyszóval olyan lelki tények, amelyekkel a mechanikus felfogás mit kezdeni nem tud.

A természetjog időszerűségének kettős értelme van. Van egy állandó rendeltetése: a jog igazság funkciójának biztosítása, minden államias jog (*τὸ δίκαιον πολιτικόν*) tételes rendelkezéseinek (*δίκαιον νομικόν*) normatív éltetése. A tételes pozitív jog u. i. csak annyiban tudja normatív funkcióját állandósággal betölteni, amennyiben *δίκαιον φυσικόν* lakozik benne.

A természetjognak van a kor jogszükségleteihez képest változó rendeltetése is.

A természetjog e második értelemben vett időszerűségét tehát a jogfejlődés általános társadalmi állapota határozza meg. Egy elkorhadt jogrendszer reakciós uralma idején más lesz a természetjog helyzete és feladata, mint egy friss tempójú megújulás korában. Egy átmeneti korban más, mint egy megállapodott korszak kiegyensúlyozottságában. A természetjog nem szükségképpen forradalmi és romboló jelenség, ahogy nem is szükségképp konzervatív és építő jellegű. A természetjog olyan szellemi erő, amelyet a legkülönbözőbb célok szolgálatába lehet motorként beállítani. A természetjog aktualitása: időszerűsége azon múlik, hogy vannak-e nagy számban olyan megoldatlan jogi feladatok, amelyeket a tételes pozitív jog adott rendszere egyáltalában nem vagy csak tökéletlenül tud elvégezni.

Az írott és a csak szokásilag őrzött tételek a nekik megfelelő természetjogi elgondolásokkal egyetlen normatív: rendszeri egységbe tartoznak össze. A szokásilag beágyazott corpus iuris,

¹ H. K. Előbeszéd. 1. cím.

mint a jog teste és a természetjog, mint a törvények szelleme egy és ugyanazon normatív állagnak két különböző megnyilatkozása. Egy csak a corpus iuris pozitívására támaszkodó jogelmélet csakhamar a meddőség zsákutcájába téved. A tiszta természetjogi okoskodás viszont légvárépítésnél nem egyéb. Ahogy Platón nemcsak a barlang falára vetített árnyakra figyelt, hanem tudatában volt az árnyakat vetítő ősminták létezésének, akként kell a mai jogelméletnek eleven egységbe foglalnia a szokásjog, az írott jog: egyszóval a tételes jog és a természetjog adottságait.

Az ellentéteknek ezt az összeegyeztetését, ezt a magasabb rendű elméleti egységet neveztem volt el korábban szintézisnek és a rá épített rendszert szintetikus jogbölcseletnek.¹ Meggyőződésem szerint az újkori jogbölcselet kialakulásának során ma egy olyan fordulóhoz érkezett el, ahol a szociológiai, logikai, lélektani és szellemtörténeti kutatási módszerek, illetve szempontok külön-külön tovább addig nem fejleszthetők, amíg először a részleteredmények egységes összeegyeztetése meg nem történt.

A felvilágosodás tiszta észjogi irányának és a szabadelvűség pozitívizmusának legteljesebb kiélése után továbbfejlődés egyedül ebben az irányban lehetséges.

A szintetikus jogbölcselet tehát nem egyéni elme kitalálása s nem magánérdem, hanem az egyetemes fejlődés eredménye,² a haladás követelménye. A skeptikus elme szerint nincs

¹ Az ember társas, eszes és lelkes természete mint jogkeletkeztető tény a természetjogias szemlélet folyománya, a szellemtörténeti szempont pozitívista követelményként kerül bele a rendszerbe. A kétféle szemlélet egységesítése szintetikus feladat.

² Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. 55. köt. Erik Wolf: Rechts- und Staatsphilosophie. 153—175.0. «Wir sehen heute in philosophischen Büchern weniger den Niederschlag persönlichen Wahrheitssuchens als das Zeugnis überpersönlichen Wahrheitsbewufitseins. Uns bekümmert weniger die individuelle geistige Leistung des Verfassers und das nachfühlende Verständnis seiner besonderen Note im Vergleich mit Vorläufern und Zeitgenossen, als der Beitrag dieses Werkes zur Gemeinschaftsaufgabe unserer Zeit und die Sachlichkeit seiner objektiven Gehalte. Wir sind vom biographischen, psychologischen und historischen Verständnis zu einer sachlichen, phänomenologischen und politischen Wertung geistiger Leistungen vorgedrungen.

értelme a fejlődésnek és a haladásnak. Ezek csak szabadelvű szólamok. . . Radikálisan egészes jogbölcselet u. i. mindig akkor áll elő, amikor a társadalom, az állam és a jog életének ontológikus adottságai és tényezői egyenkint és összefüggésük szerint is új szempontú: új módszerű méltatásra találnak.

Ahogy a korszellem a szabadelvűség individuális jogtípusa után kollektív adottságok kiemelésével kifejleszti az új szociális jogrendet, azonkép ugyancsak összefoglaló kollektív tényezők működnek abban az irányban, hogy a jog társadalmi, ismeretelméleti, lélektani és történelmi elemei ne különüljenek szét a jogelméletben sem, hanem a módszer összefoglaló ereje folytán egységbe tömörüljenek. Ezért nem lehetséges a mai szellem-történeti helyzetben egyoldalúan szociológiai, logikai, lélektani, avagy történeti jogelmélet az illető gondolkodó egyéni hajlamai szerint, hanem egyesegyedül és kizárólag a szintézis a jog mivoltának aristotelesi értelemben megfelelő bölcselete.

A mai jogbölcselet helyzete egészen hasonló ahhoz, amelyet a természettudományok Bacon idejében foglaltak el, amikor elérkezett az exakt kutatás ideje. Bacon Nóvum Organon-ja korántsem fejtette ki a természettudományi exakt módszert, hanem csupán csak másoknál világosabban látta annak eljövételét és útját egyengette. Vannak, akik emiatt szemére is vetik Baconnak, hogy «csak» prófétája lett a természettudományi módszer megújulásának, de azt egyúttal maga nem alkotta meg. E gáncsolók¹ nem fontolják meg, hogy e módszer teljes kialakítása egy egész szellem-történeti korszak összes elméinek kollektív célkitűzését képezte.

A jogelmélet is teljesen megfelel a maga feladatának, ha a szintetikus jogbölcselet megszületésének bejelentésére szorítkozik. A teljes kifejtés csak a mai életviszonyokra szabott pozitív tételes jogi rendszer valósulása által és e rendszer kiépítése során fog bekövetkezni. E feladat méreteit az a körül-

Darum bewegt uns heute zwar die Philosophie, aber der Philosoph in seinen Entwicklungsleiden und intellektuellen Schicksalen rührt uns wenig. Wir suchen nicht so sehr die geistesgeschichtliche Deutung als die gegenwärtige Wesensnotwendigkeit philosophischer Schriften zu erfassen.»

¹ V. ö.: Macaulay: Lord Bacon.

meny jellemzi a legjobban, hogy a megoldásnak a többé nem reformálható szabadelvű típust kell célszerűbb jogrendi alkotással helyettesítenie. Az a korszak, amelynek ez az építkezési feladat jut osztályrészül, kénytelen lesz erős elméleti alapvetést, de állványozást is végezni¹.

E szintetikus jogbölcselet idevonatkozó főbb tételei a következők:

1. A jogban, mint normatív állagban komplementer módon két elem van jelen, Van benne tételesen pozitív és van benne természetjogias elem. A kettő aránya a legkülönbözőbb lehet, de összegük mindig állandó. Vagy több természetjog és ennek megfelelően kevesebb tételes jog van jelen egy társadalomban, vagy fordítva. De mindig van egy telítettségi pont, amelyen túl egy bizonyos fajta jogtípus nem fejleszhető.

2. A szintetikus jogbölcselet ennek megfelelően a természet jogias és a pozitivista felfogás dogmatikus egyenértékűségét vallja. A természetjogot illetően azt hirdeti, hogy a természetjognak a pozitív tételes jog mellett van egy állandó limitatív és korrekcionalizáló szerepe és van egy rendkívüli, átlagonfelüli, regeneratív teljesítménye, amely akkor veszi kezdetét, amikor egy régi jogtípus elkorhad és általános jogmegújódásra van szükség.

3. A szabadelvű jogtípus kétségtelen hanyatlása és a szociális jogtípus feltörekvése az, amely a mai természet jogias szemléletnek jelentőségét és a természet jogias funkciók időszerűségét megadja.

4. A jogról vallott nézetek dialektikájának vizsgálata nemcsak elméleti jelentőségű, hanem rendkívüli nagy gyakorlati érdekekkel is bír.

5. A szintetikus felfogás az egymástól elkülönített természet jogias és a pozitivista jogszemléletben csak dogmatikusan ellentétes álláspontokat lát. Elkülönítve a pozitivista és a ter-

² Spengler kultúralaktani eljárása a fentebb vázolthoz hasonló eredményre jutott volt el. ő is módszeres megújódástól várja a döntő fordulatot a jogelmélet terén. E jobban felvértezett jogelméletől várja továbbá az esedékes új jogtípus sima kialakulását. Miután e fordulat bekövetkezését csakúgy biztosra veszi, mint ahogy biztosnak tartja az új jogtípus eljövételét, fényes jövőt jósol a jogtudományoknak is.

mészetjogias elméleteknek csak tudománytani jelentősége van. A pozitivistá felfogás a neki megfelelő természetjogiással kiegészítve adja csak meg az illető társadalom jogszemléletének bölceletileg jelentős egészét.

III.

Amikor mindezek kifejtése után kikerülhetetlen végzet-szerúséggel elének áll a vissza is tekintő és az előre is néző, kettős súlyú és kettős irányú kérdés, hogy vájjon az itt elmondottakat a természetjog eddigi történelme igazolja-e és hogy van-e értelme és valóságtartalma a természetjog rehabilitációja, a természetjog reneszánsza és más ehhez hasonló modern jelszavaknak, az ez anyaggal kapcsolatos régi és újabb irodalom szinte megszámlálhatatlan kötetére való ráemlékezés¹ kétségbeejtően szétfolyó adathalmazzá silányítja ezt az egyébként impozáns átmérőjű problémakört. Jusztinián kodifikátorai számolnak be hasonló helyzetéről a nagy mű Élőbeszédében. A lét és a gondolat mélységei felett vélték áthaladni a materiáliák feldolgozásánál és csak az isteni különös segítségnek tulajdonították, hogy munkájukat egyáltalában sikerrel befejezhették. Ha azonban a feladott kérdések bölceleti alapjellegeré gondolunk és csakis bölceleti megoldásra törekszünk, a nehézségek egyszerre eltűnnek, a tudományos anyag irodalom történeti adalékká egy-

¹ V. ö. a taláalomra kiválogatott következő szerzőket az azok által részben feldolgozott, részben megadott irodalmat.

Bergbohm: Jurisprudenz u. Rechtsphilosophie.

Cathrein V.: Recht, Naturrecht und positives Recht, Freiburg i/B.

1909. 2. kiad.

C. A. Emge: Das Grunddogma des rechtsphilosophischen Relativismus, 1916.

Jung: Das Problem des natürlichen Rechts, 1912.

Manigk: Wie stehen wir heute zum Naturrecht?

W. Metzger: Gesellschaft, Rechts und Staat in der Ethik des deutschen Idealismus, Heidelberg, 1907.

Somló: Jurist. Grundlehre, Lipcse, 1927. (2. kiad. 128—138.)

Vierkandt A.: Der geistig-sittliche Gehalt des neueren Naturrechts, 1927.

G. A. Walz: Die Staatsidee des Rationalismus und der Romantik und die Staatsphilosophie Fichtes, 1928.

szereződik, amelyet teljesen szuverén módon lehet felhasználnunk annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy a többfelől is megközelített természetjog újból időszerű-e ma, amikor a közelmúlt jogelméleti nagyságai Hegeltől Bergbohmig és Kelsenig a természetjogi szemléletet elavult, tudománytalan scholasztikaként bélyegezték meg s a természet jogászokat a jog metafizikusainak és alchimistáinak tekintették.

A természetjog tudományosan feldolgozott fejlődéstörténete elvégre minden jobb elméleti kézikönyvben fellapozható. A részletek is nagyszerű monográfiákban fellelhetők. Csak-hogy erre az anyagra a maga egészében nincs szükségünk, hanem csak a kiemelkedő mozzanatokra. (Ott van pl. a Tízparancsolat, a tételesen kinyilatkoztatott törvény kódkódexe, a természetjog és a tételes törvényjog tömör szintézise. De ott vannak az Evangéliumok is, az azokra támaszkodó első egyházatyák¹ a maguk büszke gesztusaival, akik a világbíró cézároknak profán jogával szemben, illetve igenis annak föléje helyezték a feltörekvő új keresztény jogot. A keresztényüldözések jogelvi alapját a császárnak a római közjog szerkezetéből kifolyólag és a római államszemlélet szerint kijáró tiszteletadás megtagadásában nyilvánuló felségsértésnek állam- és jogrendellenességkénti értékelés képezte, amely a szociális igazság megvalósulásának új típusa gyanánt vonult be a világtörténelembe. A szabadelvű pozitívizmus és az aufklárista maradvány-természet jog harca,² amelyre annyi könyvet pazaroltak, ehhez képest csak kisebbrendű csatározások.)

A természetjog időszerűsége dinamikai probléma. A jognak lényegében a pozitív tételes törvényjog és a természetjog feszültségére felépített sajátos öszszdinamikája nélkül ez a kérdés sem érthető meg teljesen.

A természetjog és a tételes pozitív jog közti ellentét szemléletek feszültsége tehát, amely a jog életét állandóan mozgásban tartja.

¹ O. Schilling; Die Rechtsphilosophie bei den Kirchenyatern, Archiv F. Rechts- u. Wirtschaftsphilosophie. XVI. 1. 1—2.

² L. pl. Hans Fehr mesteri tanulmányát. «Die Ausstrahlungen des Naturrechts der Aufklärung in die neue und neueste Zeit», Bern, Leipzig, 1938.

A természetjog időszakonként visszatérő jelenség és e visszatérést a természetjog társadalmi feladatai szabják meg.

Baumgarten A., aki pedig mint empirista határozottan hajlik a pozitivizmus felé, amikor legújabb művében¹ új bölcséleti, szociológiai, lélektani és szellemtörténeti kapcsolatokat keres elmélete számára, kénytelen bevallani, hogy a jog társadalmi rendfunkcióját nem végezheti el, ha a pozitivisták hitvallásnak megfelelően lemondunk arról, hogy a jog végsőalapelvei egyáltalában tudományos megállapítás tárgyát képezhetik. Ehhez a magunk részéről hozzátehetjük, hogy a mélyreható átalakulás, amely korunkat jellemzi, a részletekre menő és az egészes összefüggésről megfélekezett pozitivizmussal ellentétben egyre jobban ráeszméltet mindenkit a végső alapelvekre. Ezek a végső alapelvek semmiféle empiriából nem adódnak, amely empiria egyébként is a pozitivizmus adaequat módszere — hanem a vele ellentétes természetjogias szemlélet deduktív terményei. A végső elvek felé való fordulás metafizikai gesztus és a mai természetjogi áramlatoknak² lélektani gyökere. Elavult racionalista észjogi elméletek feltámasztásáról, azok valamiféle igazolásáról e címen szó sem lehet, ahogy bizonyos jelszavak a természetjog rehabilitációjáról,³ illetve reneszánszáról⁴ stb. azt hirdetik. A mai természetjog egy sui generis irány, a természetjog örök visszatérésének sajátos és éppen aktuális alakja...

A liberális jogtípus alkonya, az új legitimációjú jogrendek keletkezése, mind olyan folyamatok, amelyeknél a természetjog nemcsak negatív és limitatív⁵ szerepet játszik, hanem tevőlegesen működik, nevezetesen társadalmi katalizátorként hat.

¹ Grundzüge der juristischen Methodenlehre, Bern, 1939.

² V. Cathrein: Naturrechtliche Strömungen in der Rechtsphilosophie der Gegenwart. Arch.f. Rechts- u. Wirtschaftsphil. XVI.köt. 1. sz. 54—67. old.

³ V. ö. Szerző cikkét: A természetjog rehabilitációja, Jogállam, 1935. évi 5/6- füzet, 253—257. old.

⁴ Charmont: La renaissance du droit naturel, 1910.

⁵ V. ö. Moór Gyula: A természetjog problémája. M. T. A. kiadm., a filozófiai és társadalomtudomány köréből kiadott értekezések, TV. köt. 16. sz. ismertette Szerző a M. J. Sz. 1935. évi 5/6. sz.-ában, 207—209. old.

Vannak, akik a tételes törvényjogban a társadalomszervezés

Ahogy egy az Isten, de sokféle a tiszteletére emelt templom, akként egy a jog, mint az ember társas életének Isten által megszabott alapnormája, de sok a jogeszmé megközelítésére létesített emberi törvény. Jog és törvény együvértartoznak tehát anélkül, hogy egyik is volnának. Mármost akinek szemléletében a jog van előtérben, az a természetjogias felfogás híve, akiében pedig a törvény, az pozitivista. Akinél összhangzatos arányban áll a kettő: az szintetikus szellem.

Mindhárom szemlélet az emberi lélek egy-egy ősi adottsága, egy-egy tipikus lelki alkat.

A tételes törvényjog és a természetjog sarkosan összetartozó jelenségek. Tény, hogy az életkonkrétummal szemben minden jog általános jellegénél fogva elvont jelenség. Vannak azonban vonatkozások, ahol a természetjog közelebb áll az élethez mint a magastechnikájú tételes törvényjog.

Adott esetben a pozitív jogrend legitimitásainak egyenes vonalát áttöri a közjogi szükségjog politikai természetes ereje. A népek életrendje, az emberiség világtörténelmi sorsa természetes erkölcsi súlypont után igazodik. A tételesen pozitív jogrend az alkotmány vonalán kikerülhetetlenül érintkezik a természetjoggal. A ius és a fas itt mindenkor találkozik. Az alkotmány alapelvei még írott alkotmány esetében is a népi életrend ontológikus gyökérezetéig nyúlnak vissza.¹ A közjog nem áll

férfias eszközét látják. (V. ö.: H. Blüher: Die Rolle der Erotik in der männlichen Gesellschaft, Jena, 1927. 2. köt., továbbá ennek nem egy tekintetben forrásművét: H. Schurtz: Altersklassen und Männerbünde. Berlin. 1912.)

Tény, hogy a *Νομόθετικος ἀνὴρ*-nek nincs női megfelelője, hacsak nem vesszük bizonyítottnak Bachofen matriarchatusát.

Való, hogy a pozitív tételes törvényjog a cél, az okozatosság és a következetesség logikai kategóriáival dolgozik és a kombináció eszközeivel. Ebben a beállításban a természetjog funkciója merőben nőies, mert észre, ösztönre megy és mintegy tipikálisan új jogszubsztanciákat szül a világnak akkor, amikor a régiek elkorhadnak.

¹ Wenn man aber für den eigenartigen Zwischenbereich der Bestimmung der Volksführung über sich selbst die Bezeichnung Verfassung wählen will, so muß man sich darüber im klaren sein, daß es sich nicht um ius, um verbindliches, vollstreckbares Recht handelt, sondern um fas, d. h. um die programmatische Auserung eines ursprünglichen, vorrechtlichen Schöpfungs- und Gestaltungswillens, dessen

meg az állampolgárok hűsége nélkül, ez pedig nem jogi kategóriája, hanem erkölcsi alapértéke az emberi léleknek. Ezt pl. a német Reichsgericht tételesen is vallja. (Rgst. 62, 760.)

Büntetőjog ezután sem lehet meg végszükségi, önvédelmi stb. szakasz nélkül, magánjogi törvénykönyv szokásjogi korreláció, méltányosság és egyéb generális klauzulák nélkül.

A természetjognak is van bizonyos vonatkozásban nemzeti jellege. De ha a kérdéses jogtípus, amelyhez a természetjog sarkosan hozzátartozik, birodalmi jog, mint pl. a római, amelyről Justiniánnak jogászai elmondhatták, hogy a föld összes népei egyre jobban aszerint élnek, a neki megfelelő természetjog is univerzálisztikus leend. Ilyenkor a természetjog egy egész kultúrkör, illetve kultúr típus konkrét jogrendszereit foglalja magasabb: univerzálisztikus egységbe, ahogy ezt a középkori keresztény természetjognál megvalósítva láthatjuk, amely az akkori profán joggal szintetikus egységbe tartozott.

A keresztény természetjog e szerepkörébe később egészen jól beletanul a tételes nemzetközi jog, mint profán jog. Ennek a nemzetközi jognak egyik mestere: Grotius is szintetikus egységben kezeli a tételes profán jogot és a *ius naturae*.

Az eredeti római természetjogi koncepcióban is kétféle elem volt: *ius divinum* és *ius gentium*. Az elindulás nemzetközi és pedig nemzetközi magánjogi alapokon történt meg. Az egyre növekvő forgalom igényeinek u. i. elsősorban nemzetközi magánjogra volt szüksége, vagyis olyan intézményekre, amelyek az ókor minden művelt kereskedő népénél, a görögöknél, föníciaiaknál, egyiptomiaknál stb., de még magában Rómában is megvoltak a mindennapi kereskedelmi és forgalmi életben az ennek igényeihez való fokozatos alkalmazkodásban, csak éppen a merev római jog szigorú szankciói nélkül. Így fejlődött ki a *recupratorok* gyakorlatában és a *praetor peregrinus* juriszdikciójában a *ius gentium*, «*quod apud omnes populos peraeque custoditur, quasi quo iure omnes gentes utuntur, quod naturalis ratio inter omnes homines constituit*». Ezzel bekövetkezik a római jogon

Verwirklichung nicht durch Rechtsgarantien, sondern nur durch seine *natürliche* oder *göttliche* Richtigkeit und Wirksamkeit in der organischen Kausalität aller Seinsbeziehungen sichergestellt sein kann.

W. Best (Berlin), Deutsches Recht, 1939, 24. füzet, 1201—1203. old.

belül a civilis rációból, a nemzet sajátos életviszonyaiból és szelleméből fakadó *ius civile*re és a nemzetközi kereskedelmi forgalom szükségleteihez alkalmazkodó, a természetes ratiót követő *ius gentium*ra való szétkülönítés. E kételvű fejlődés annál kevésbé érinti a római jog magasabb: szintetikus egységét, mert a *ius gentium* elveit római polgárok közt is kezdik alkalmazni. Hovatovább *ius civile* a római polgárnak, a *ius gentium* pedig a szabad embernek a joga, polgári minőségére tekintet nélkül.

A természetjog későbbi koncepcióját, ahol a *ius divinum* van jobban előtérben, a klasszikus jogtudósok alkották meg a Stoa befolyása alatt. E tudósok már «azt vitatják, hogy a *ius civile* és a *ius gentium* történeti fejlemények».¹ E jogrendszerekkel szemben áll a *ius naturale*, az emberi természet alkotta életviszonyok jogi szabályzata («*ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit*»), amely egyetemes és változatlan, mint az emberi természet. A *ius naturale* az embernek mint ilyennek jogait és kötelességeit szabta meg, tekintet nélkül polgárságára és szabadságára.² Ezeknek az eszméknek az istenfiúság gondolatát hirdető és éppen hatalmas előretörésben levő kereszténység kedvezett.

A természetjog univerzalizisztikus társadalmi funkcióival kapcsolatban felmerül a profánság, mint a *ius divinum* sarkos ellentéte és mint élesen elkülönülő válaszvonal a jog birodalmában.

¹ A *ius gentium* megváltozhatóságának eszményével szemben a természetjog változatlanságával először Ulpián-nél találkozunk.

² Szentmiklósy M.: A római jog institúciói, 9. kiad. 12/13. old.

Amikor Szentmiklósy most idézett szavait folytatva azt írja a természetjogról, hogy az az emberiség őseredeti állapotában uralkodhatott, a törvényhozásnak határt szab, jogi eszménykép, amelyre a törvényhozónak törekednie kell: már nem a Stoa alapjelentőségű tanainak a római jogalkotásba és annak klasszikus művébe, a Jusztinián-féle kódexbe való átmenetét vázolja, hanem a természetjognak Hobbes—Rousseau-féle elmásult magyarázatát és az emberi észet legfelsőbb tekintélynek tartó felvilágosodáskorabeli gondolatmeneteket eleveníti fel, amelyekben az ontologikus gyökérzetű, életerős régi szabású természetjog mesterséges logikai szerkezetű ész joggá halványodik, ahol a régi metafizikai erőt a jogeszme akarja pótolni. A jogeszmére épített mai jogbölcseleti rendszerek közös logikai őse tehát a felvilágosodás észjoga, a profán természetjog egy viszonylag rövid életű válfaja.

Ahogy már most a klasszikus római jogi értelemben vett *ius gentium* számos pontján találkoznak egymással a pozitív tételes törvényjog és természeti jog, akként viszont a természetjog számos pontján találkozik a tételes pozitív törvényjog a *ius divinum*-mal.¹ A mi Werbőczynk, aki Gratianus nyomán halad e tekintetben, a természetjog két rétegét² ismeri. A természetjog felső rétege: az a *ius divinum*.

Ez a két réteg tulajdonképp a jog két végső határát jelzi. Az alsó határ az ember ösztönös természete, amely évezredek óta állandó. A civilizáció hatása folytán lehet ugyan beszélni az eredeti ösztönök bizonyos tompulásáról. De ennek a folyamatnak vannak automatikusan működő ellenszerei. Lényeges új szenvedélyek sem bonyolítják az emberi jellemnek évezredek óta állandó alapképletét.

A felső határt az abszolútumok felé való törekvés jelzi. A kettő között végzi a jog a maga ingamozgását. Az *ingra* nem állapodhat meg sehol, legkevésbé a tételes pozitív törvényjog és a természeti jog pólusainál. Ezek csak a jog életének mozgási irányát határozzák meg. Lényeges a mozgás. A jog tehát nem megmerevítője a közületi létnek, hanem annak egyik hatalmas lendületű dinamikai elve.

Hegedűs József.

¹ Engemann pl. a kettőt csak éles antitézisben tudja felfogni.

² Előbeszéd, 2. c. 6. §.

«A természetjogot kétféle értelemben vehetjük. Egy képen, ha az ember okos természetét tekintjük, amelyben az isteniakkal osztozik: és ekként az embert illető természeti jogot isteni jognak mondjuk. Másképpen, ha az ember érzéki természetét tekintjük, amelyben a többi állatokkal osztozik, ú. m. érzésben, mozgásban és ösztönben: ilyen értelemben azt mondjuk, hogy az embert illető jog természeti jog.»

AZ ÍRÓ HELYE TÁRSADALMUNKBAN.¹

A modern irodalmi szemlélet történeti jellegű s a fejlődés, illetőleg a változás alapelvén nyugszik. Ha az irodalom változó fogalom s minden kor irodalmán az írásbeli műveknek azt az összességét értjük, amelyet az illető kor irodalmi tudata irodalomnak vallott: akkor nyilvánvaló, hogy az író fogalmát is a különböző korok író-típusainak összessége határozza meg. A fejlődés során minden írófajta szerephez jutott s lelki alkatuk változatai együttesen alakították ki az írásághoz fűződő képzeleteinket. Ilyen értelemben a fogalom jelentésköre a költőn és szépírón kívül természetesen kiterjed a közíróra és újságíróra éppúgy, mint a kritikusra, essayistára vagy tudós szerzőre.

Félreértések elkerülése végett mégis egyszerűsítsük le a dolgot azzal, hogy a tudományos irodalom művelői közül rekesz-
szük ki a szűkebb értelemben vett «szakírókat» s az újságíró-
rendből is a csak «zsurnalisztákat». Az irodalmi termésnek, az írásműnek ugyanis többé-kevésbé közös ismérvei vannak: stílusbeli, tehát formai követelmények; ezen túl pedig a világ jelenségeivel szemben kifejezett egyéni állásfoglalás, elsősorban érzelmi úton hatni akaró szándék. A tudományos irodalom említett művelői azonban nem mint írók, hanem mint szakemberek nyúlnak tollhoz; céljuk a puszta közlés, nem pedig a művészi kifejezés. A tudós attól még lehet kiváló szakember, amiért nem ura a tollnak; az írónak viszont nem szükségképpen való a tudománya, elég ha van stílusa, van egyéni hangja, van a közösség számára mondanivalója. — Hasonló a helyzet az újságíróval. Aligha számíthatjuk írónak azt a «szerkesztő úr»-at, aki a beküldött tudósítások és kommunikék alapján a napi-híreket az újság céljaira átfogalmazza. Vagy talán írók-e a

¹ A Magyar Társadalomtudományi Társulatban 1939. április 27-én tartott előadás.

színházi kulisszák intimpistái? A sertés piac, a tőzsde, a műtrágyaipar, a bajnoki ringek, a futballpályák és egyéb véres arénák jólinformáltjai? A toll és papír bérmunkásai ők, ha rögtönzéseikkel nagyobb emóciókat is váltanak ki, mint maguk az írók éveken át vajúdott munkáikkal. E megkülönböztetés nem jelenti az újságírásnak az irodalom síkjáról való teljes kizárását, csupán azt jelzi, hogy megítélésében mai formája egyre szorosabb kautélékat tesz szükségessé. Hiszen a magyar újságírás kezdeteit írónak is derék írók: Ráth Mátvások, Révai Miklósok, Kármánok, Bacsányiak és Kazinczyk vetették meg, sorukban később is egy Kossuthot, Deákot, Kemény Zsigmondot, Jókait és Mikszáthot számlálhatunk. Mióta azonban az újságírás mindinkább a társadalmi és politikai osztály- s pártérdekek kizárólagos propagandaeszközévé lesz: egyre szűkebb területre korlátozódik az az érintkezési felület, amelyen sajtó és irodalom céljai s feladatai találkoznak. — De másfelől a szépirodalom területén sem számíthat írónak mindenki, aki például tavaszi zengeményeket, nemzetközi díjnyertes regényeket, vagy műkedvelő szindarabokat ír, mint ahogy nem író az a kapa-kaszakerülő «östehetség» sem, aki a helyesírásnak, a nyelv törvényeinek, a műveltség alapelemeinek ismerete nélkül, verssel és prózával, ha kell önéletrajzzal és indiszkrét leleplezgetésekkel is bőven táplálja az irodalomalatti írásművek csatornáit. Éppen úgy nem írók ők, mint azok a legkülönbözőbb címeken «előkelő» előkelőségek, akik — sok szabadidejük lévén — a jámbor dilettantizmusnak áldoznak, nem az irodalmi művek számát, hanem csupán a hazai papírfogyasztást növelve.

Ki tehát az író? Megközelítő definíciója talán ez lehet: író a szó modern értelmében az, akit tehetsége s szellemének teremtő tevékenysége íróvá avat, akinek írásaiban ember és világ kölcsönös viszonya művészi formában nyer kifejezést. A szónak történeti, vagyis a mainál sokkal tágabb értelmében pedig: író az, akinek írásai révén a nemzeti műveltség kialakításában cselekvő része volt. A fogalom körvonalait élesen megvonni nem lehet.

De hagyjuk a fogalmi definíciókat! Bármilyen tanulságos volna is a tárggyal kapcsolatos elvi kérdések rendszerezése, — kitűzött célunk nem ez. A szétágazó elméleti kérdések dióhéjba

erőszakolása helyett kíséreljük meg inkább egy irodalom-szociológiai részletkérdésnek: író és társadalom viszonyának vizsgálatát a magyar fejlődésben.

Az író társadalmi helyzetének, szerepének, hivatásának problémája eddig csak magukban az írókban s lappangva műveikben élt. A modern irodalomszemlélet emelte ki az író társadalmi kérdéseit e szubjektív talajból s helyezte az objektív vizsgálódás terére. Régen az írot csak mint «homo aestheticus»-t tekintették. Legfeljebb a «homo moralis» szempontjait alkalmazták rá más emberfiától megkülönböztető — szigorúbb vagy enyhébb — mértékben. De mint «homo socialis»-t különös érzéketlenséggel egyszerűen mellőzték. Ezt a szempontot, úgy lát-szik, az esztétikai vizsgálódáshoz méltatlannak találták. A szociális gondokat, a hétköznapok bajait, az érvényesülés vagy tragikus bukás útját az író magánügyének vallotta ez a korábbi tudományos felfogás, amely végső fokon már kizárólag az irodalmi művek esztétikai elemzésére szorítkozott, az író legfőbb életrajzi adatainak regisztrálását is fölöslegesnek tartván. Mintha bizony szét lehetne választani az írot és a művet, az embert és a kort, amelyben élnie kell! Az irodalomtudománynak ez az elvont esztéticizmusba merevedése — a kor szociális áramlataitól érintve — annál élesebb reakcióra vezetett.

* * *

Az író társadalmi helye két tényező erőviszonyából alakul ki. Az egyik: az író sajátos magatartása, mellyel hivatását teljesíti. A másik: a társadalom uralkodó felfogása, melyet a szellemi emberről táplál. Nyilvánvaló, hogy az író által önmaga számára — hivatástudatánál fogva — kijelölt hely szilárd és állandó. Míg ezzel szemben a másik: a hivatalos és nemhivatalos társadalom értékelése ingadozó, előítéletektől és a korszellemtől erősen befolyásolt. Szellemibb korban kedvezőbb helyet jelölnek ki az íróknak, a zord idők, a szürke vaskorszakok ellenben hátraszorítják az okvetetlenkedő rendbontók, a kényelmetlen társadalomkritikusok, a naplopó álmodozók, egyszóval a nemkívánatos elemek közé. Ma megint vaskorszakban élünk. Nemcsak Közép-Európa kedvezőtlen tájain, de az úgynevezett egészen művelt Nyugaton is kemény szelek járnak az írónépségre.

Shakespeare hazájában például, közvetlenül a világháború után egy miniszterelnöki rendelet, amely az összes foglalkozást nemzeti fontosság szempontjából rangsorolta, a költőket a 41-ik, vagyis legutolsó kategóriába osztotta be, a papagáj-idomítókkal és sziluett-faragókkal egyetemben.¹ A társadalom ugyanis a dolgokat többnyire csak a maguk esetlegességében szemléli s pillanatnyi erőviszonyaik alapján értékeli; a korszellem s külső befolyások hatása alatt, a látszat s aktuális érdekek, tehát mellékszempontok szerint ítélkezik. Innen van, hogy még ha «az írónak» in abstracto tisztes helyet juttat is, in concreto többnyire tévesen, elfogultan, «korszerű» szempontból válogatja össze azokat a kiváltságosakat, akiket kegyeire méltat.

A társadalmi értékelés esetlegességéből és állandó hullámzásából következik, hogy az elitnek — jelen vonatkozásban: az írónak — olykor kivívott előnyös helyzetét lehetetlen állandósítani. Az újra meg újra kicsúszik a talpa alól. Az aurea aetas, a virágkor, csak egy-egy nemzedék sajátja. Kedvezései nem öröklődnek tovább, — a renaissanceok előnyös pozíciói nem «fenntartott hely» a mindenkori írók számára.

De a korszakok változásai ellenére is van egy állandó eszmény, amelynek önmagukban való kialakításáért és továbbhagyományozásáért eleven törekvés él az írókban. Hivatástudatuk alakította ki ezt az eszményt, amely az író legfőbb attitűdjét meghatározza. Az író magatartása az éber megfigyelőé. Pompeji katona ő az őrhelyen. Kifejezi korát és nemzetét, de kifejezi egyszersmind a humánumnak korokon és nemzeteken felülálló valóságát is. És kifejezi akkor is, ha süket a kor és béna a nemzet, amelynek ő legérzőbb idege. Az író a közösség élő lelkiismerete. A magyar író hivatása végső fokon: emberség és magyarság képviselője. Hogy ennek a hivatásnak írónk mennyiben tesznek eleget, mindenki könnyen felmérheti. Itthon ők jelentik leginkább Európát (nem a mai fegyveres Európát, hanem amelyik fölötte lebeg!), külföldön pedig megint csak ők képviselik legigazabban a magyarságot. Minden külön megbízatás nélkül.

¹ *Ország* László: Negyven millió olvasó. (Magyar Szemle, 1938 febr.)

Mi tehát úgy látjuk, hogy a hivatás törvényeihez való hűség, az említett magatartás állandósága határozza meg minden időre az író valódi rangsorát az emberi közösségben. Irodalmunkban az író eszmei megbecsülésének, tiszteletének, rangjának alapjait ugyancsak súlyos áldozatokkal, számos esetben hősiesség önfeláldozással vetették meg költészetünk és tudományosságunk nagyjai. Érezték, tudták, hogy minél nagyobb az áldozat, annál jogosabb a törekvés a szellem megbecsüléséért. Hősi korszakainkban, a Mohácsot követő zord időkben, az abszolutizmus, a Bach-uralom gondolatgyilkos éveiben formálták legértelmezesebben a toll munkásai a magyar író klasszikus szobrát. Elég néhány példára hivatkoznunk: a XVI—XVII. század küzdelmes életű prédikátor-énekeseire és a magyar tudományosság úttörő hőseire: a börtönben sínylődő Szegedi Kis Istvánra, Apáczai Csere Jánosra, Tótfalusi Kis Miklósrá; vagy a kufsteini vár foglyaira: Kazinczyra, Szentjóni Szabóra, a számkivetésben elhunyt Bacsányira, a múlt század töviskoszorúsai közül az ismételt rabláncra vert Czuczor Gergelyre, Tompára, Madáchra ... A magyar író-eszményt képviselik valamennyien: igaz magyarok, egész emberek voltak!

Az író e kötelezőnek ismert magatartását pontosan nem lehet kicirkalmazni. De maguk a példák eléggé megvilágítják belső törvényeit. Amikor a szabadságharc után, az önkényuralom végefelé az uralkodóház közeledést keresett a nemzethez s hivatalos részről félre nem érthető gesztusokat tettek a magyar költők felé, hogy ők intonálják a nemzet meghatottságát és ilyen ösztönzést többek között Arany János is kapott: a költő tényleg reagált. Nem azt adta ugyan, amit a hivatalos körök vártak, nem parádés ódát ötödféles jambusokban, hanem azt, amit a nemzet tőle — a magyar író klasszikus hagyományai alapján — várt, sőt joggal el is várt: a közösség lelkének, vagy ha úgy tetszik: a közvélemény legbensőbb hangjának őszinte, független megnyilatkozását. A költő reagált és megírta A walesi bárdokat: «Ötszáz bizony, dalolva ment Lángsírba welszi bárd: De egy se bírta mondani Hogy: Éljen Eduárd».

Félre ne értessem! Nem csakazértis-ellenállásra gondolunk; az irodalom és művészet etikája nem ismeri az elszánt neki-gyürközést. De gondolunk arra a megszentelt attitűdre, hogy

az író mindenkor szilárdan, éberén álljon a posztján, s különösen nehéz, nagy idők, úgynevezett történelmi fordulópontok előtt, amikor kiszámíthatatlan változásokat vajódik a kor. Ilyenkor kell, hogy minden mellékszempontot félretéve, megalkuvás, gyáva meghunyászkodás, opportunizmus s hasonló célszerű idomulások nélkül képviselje a szellem embereire mindenkor kötelező, szélkakas módjára nem változtatható álláspontját.

Az író helye tehát az idők hullámzó áradatában állandó, fix pont. Csupán relativitás kérdése, hogy aztán ez a pont a különböző rendszerekben az első sorokban van-e vagy pedig valahol hátul, a legalsó rétegek közé visszavetve. Lehet úgy — bizonyos adott körülmények között —, hogy ott hátul, a társadalmi osztályok ranglétrájáról leszorítva is külömb értéket képvisel, mintha az élen, a kiváltságosak táborában foglalna helyet. A Bach-korszakban például a magyar írók legbecsültebb, legméltóbb, mondhatni: legelőkelőbb és legkülömb helye: a börtön volt, a számkivetés, az internáltság, a tisztí rangból közlegénysorba degradálás. Akadtak ebben az időben is írók, akik ennél külömb, kényelmesebb és csillogóbb pozícióba vágytak, mint például Kuthy Lajos, a francia romantika e tehetséges magyar tanítványa, gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki titkára, aki kevéssel a hóhérmunka után, 1850-ben kormányhivatalt vállalt, magáraöltve a Bach-huszárok gyűlöletes formaruháját, szomorú gyászvitéz szerepében megvetést és utálatot váltva ki kortársai, elsősorban éppen íróársai részéről, akik az egész írói rend meggyalázóját látták s szegyeitek benne... Végeredményben tehát a nemzet szolgálata s az ezért hozott áldozat mértéke jelöli ki az író valódi rangsorát. Akinek tollát nem az örök értékek szolgálata, hanem kicsinyes érdekek irányítják, az nem író, hanem fizetett szolga, megvesztegetett pennabetyár, akinek nincs helye a szellemi közösségben.

De vájjon nem túlzunk-e az író hivatásának, szerepének, jelentőségének értékelésében? Határozottan nem! Szerepük méretét sokszázados próbatétel szabta meg s mindaddig, amíg klasszikus eszményüket fel nem adják, e szerep őket joggal megilleti. Ha bizonyos kételyek ez értékeléssel szemben mégis fölvetődnek, úgy ez inkább a nagyközönségnek az írókról táplált téves képzeteiben leli magyarázatát. A közönség megszokta,

hogy írón ma is bozontos vadzszenit értsen, a romanticizmus elrajzolt költő-típusát, vagy ú. n. bohémet. A toll munkásait ma is legszívesebben skriblereknek, poétáknak, komoly polgári pályára nem való holdkórosoknak tartja.

E helytelen szemlélet miatt kétségtelenül a társadalmat kell elmarasztalnunk, de bizonyos mulasztások magukat az írókat is terhelik. Mert míg a többi hivatás képviselői (papság, katonaság, hivatalnoki kar, tanítók, orvosok, mérnökök, ügyvédek, sőt még a művészek is bizonyos kategóriákban) szigorúan kialakított hierarchiákba, testületekbe, karokba, rendekbe, kamarákba tömörültek, s ekként egyesült erővel csakhamar tekintélyt biztosító előjogokat, kiváltságokat vívtak ki maguknak, kitörülve a köztudatból mesterségük kezdőkorát, amikor az orvos még borbély, felcser, kirurgus volt, a beamter, a fiskális, az inzsellér pedig igen alárendelt szerepű szolgája az uralkodó rétegnek, a ma annyira ünnepest színésztől nem is szólva, akinek megvetett csepűrágó-ösét csak éjjel, titokban lehetett elhantolni a temető árkába: — addig az író alig tett lépést rendjének külső elismerése érdekében. Megmaradt korábbi szervezetlenségében vagabundusnak. Lelki alkatából következik ez az ösztönös idegenkedése bármely mesterséges társadalmi szervezetbe illeszkedéstől. Nem azért, mintha ezt méltóságán alulinak tartaná, hanem pusztán azért, mert tehetségét és hivatását csakis ebben a kötetlenségben, keretnélküliségben tudja kellőleg érvényesíteni.

Felületes vélekedés volna tehát azt tartani, hogy ezek szerint az író társadalmon kívüli lény. Ellenkezőleg, senki sem él annyira benne a társadalomban, mint éppen az író. De nem a társadalom egyes külön részeiben, hanem osztatlan teljes egészében.

Az író-típus összetett tehetség. Innen sokoldalúsága, innen a tudós író, a politikus író, a nevelő, szervező író számos változata. Innen van, hogy az írók a legkülönbözőbb társadalmi feladatokat igen kitűnően el tudják látni. A művelt nyugat története tele van író-miniszterekkel, államférfiakkal, diplomáttal. Ha a múltból Goethére és Chateaubriandra hivatkozunk, a jelenből Paul Claudel, Giraudoux idézhetjük. A magyar párhuzamok e téren vajmi soványak; pedig egykor Mátyásnak

egy Janus Pannonius, az erdélyi fejedelemnek pedig egy Pápai Páriz Ferenc — a tudós szótáríró, orvos és tanár — végzett értékes diplomáciai szolgálatokat; Zrinyi, Széchenyi, Eötvös — megannyi író — a magyar államférfi-ideál megtestesítői. De íróinknak többnyire csak a polgári pályák szűkebb köreiből adatott mód és alkalom sokoldalú képességeikről tanúságot tenni. Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, Jósika Miklós, Fáy András kitűnő gazdák, az utóbbi a múlt század első felében közgazdasági életünk egyik vezéregyénisége; Vitkovics Mihály a régi Pest-Budának egyik legkeresettebb fiskálisa, Toldy Ferenc képzett orvos volt, az Orvosi Hetilap létesítése az ő nevéhez fűződik; Arany János és fia, László, nemcsak költőnek költő a javából, — gyakorlati érzékük is figyelemreméltó. Az oktatás, nevelés, tudományos élet, sajtó, könyvtárügy területén betöltött szerepükről s maradandó értékű munkásságukról nem is szólva, utalunk továbbá arra, hogy amikor az első magyar felelős minisztérium megalakult, a minisztériumok vezetői és tisztviselői jelentős részben írókból teltek ki. Eötvös az első magyar kultuszminiszter; Arany János belügyminisztériumi fogalmazó, Tót Lőrinc, Szász Károly és Pap Endre — valamennyien alanyi költők — az igazságügy-, illetőleg a közoktatásügyi minisztériumban dolgoznak, stb. A magyar íróról szólva tehát különös tájékozatlanságra vall a bohémséget nagyon emlegetni. Volt ugyan a múlt század ötvenes éveiben egy évtized, amikor egy hangos, lármás, különc társaság csiripelt lehangosabban (Bernát Gazsi, Lisznyai Kálmán és társaik), ez azonban múltó epizód; bohémségük keserű grimasz az akasztófák árnyékában.

A magyar író típusa legközelebb áll a szó jó értelmében vett «polgár», hazafi fogalmához. A magyar író szorgalmas, lelkiismeretes, szerény, de öntudatos munkás. Törvénytisztelő. Mintabarát. A családgondolat, a családvédelem legfőbb propagátora. A lobogó vöröstollas, forradalmár Petőfi is legőszintébb emberi arcképét, legközvetlenebb megnyilatkozásait akkor adja, amikor mint gyermek, mint testvér, mint férj és mint apa mutatkozik.

Mindez azonban, úgy látszik, nem elégséges ahhoz, hogy az író képéről a közvéleményben kialakult, helyesebben: az íróról a közvéleményre ráerőszakolt torz klisé megváltoztassa.

Külsőségekhez, zárt keretekhez igazodó közönségünk talán azt várta volna, hogy íróink kettős rendekbe, kamarákba, érdekképviseletekbe tömörüljenek. Íróink ezt nem tették. Egyesületeik — mint az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság, stb. — alapjábanvéve nem egyéb, mint a korábbi baráti körök, irodalmi szalonok hagyományainak hivatalos úton történt szentesítése. Az írói köröknek, társaságoknak különben sincs sok értelmük. Idővel hivattá merevednek, elszürkülnek, betokosodnak; nem a tehetségek kiválasztásának, hanem a középszerűek célszerű érvényesülésének jól körülbástyázott fellegvárai lesznek. Egy idő múlva a hivatalos irodalmi testületek működésének legfőbb látható jegye, hogy kitermelnek egy-egy díszpintyet, akit megszervezett propagandával trónusra ültetnek, minden elismeréssel, címmel, tisztséggel s egyéb földi javakkal elhalmozzatnak, ahelyett, hogy magát az írói együttest, nem pedig annak csak egy szerencsegyermekét ajánlanák a nemzeti közösség nagybecsű figyelmébe.

Ne tévesszük össze az író közösségi, vagyis spontán, és hivatalos, vagyis hatalmi elismerését. A kettő lényegesen különbözik egymástól, bár az is előfordul, hogy az irodalmi tényezők elismerését a hivatalos elismertetés is nyomon követi. Hivatkozhatunk Victor Hugó és Maeterlinck grófi, D'Annunzio hercegi címmel történt kitüntetésére, bár ilyenkor arra is kell gondolnunk, hogy az efféle kitüntetések az írók (mint pl. D'Annunzio is) nem mindig írói érdemeikkel szereztek. A magyar író e tekintetben sincs túlságosan elkényeztetve. Ahány írónk nemességét kapott írói tolláért (Tinódi és Kis János), ugyanannyi könyvárusunk is megkapta azt üzleti buzgalmaért (Petrózai Trattner és Fűskúti Landerer). A góthai almanachba egyetlen írónkat iktatta be a fejedelmi kegy: Dóczy Lajost, a «Csók» és egyéb vígjátékok szerzőjét a múlt század végén, de a hétágú bárói korona őt sem annyira drámaírói, mint inkább államtitkári minőségében ékesítette . . .

Viszont a tétel fordítva — vagyis, hogy a hivatalos kitüntetést a hivatottak elismerése is nyomon kövesse—már egyáltalán nem érvényes.

Ám a nagyközönség, amely megszokta, hogy az embert a társadalmi hierarchia elvén felépített kategóriák szerint érté-

kelje, képtelen arra, hogy más értékrendszert: a szellem köz-társaságában uralkodó szabadabb, kötetlenebb értékelést is megértsen. S minél inkább nagyközönség, vagyis tömeg a közönség, annál inkább kötik a konvenciók, annál kevésbé alkalmas a szellemi világ valóságainak értékelésére. A kérdés azonban legfeljebb a közönség szempontjából érdekes, az író szempontjából egyáltalán nem fontos. Mert az írók legalább is ugyanilyen mértékben képtelenek belátni ennek a külsőségekre alapított, konvenciókon nyugvó értékrendszernek helyességét és értelmét. A külső dekorumok, tisztségek és helyzeti energiák megszerzésére, fel- s kihasználására alig képesek. Nincs érzékük hozzá.

Az író becsvágya több annál, semhogy földi hatalmasságok nyilvános elismeréséért versengjen. Százzámra citálhatnók íróink idevágó nyilatkozatait; elég ha három, egymástól félszázadnyi távolságra eső véleménynyilvánítást közlünk. Idestova másfél-századdal ezelőtt írta Virág Benedek minden magyar költők testamentumát: «Cifra bokkrétát ne remélj azonban: Nem magyar földön terem a borostyán; Vagy ha kél is már, sok időre nő fel Máí világban. Amit embernek keze nyújt, veszendő: Halhatatlant vár s keres a valódi, A nemes virtus: maga ő magának bére, jutalma».¹ — Mivel a szellemi értékek földi mértékkel nem mérhetők, minden hívságos dekorum méltatlan a szellem emberéhez. Ezt a felfogást igen erőteljesen hangsúlyozza ki a múlt század negyvenes éveinek romantikus nemzedéke. Midőn Czakó Zsigmond, Petőfi nagytehetségű drámaíró barátja öngyilkos lett, temetésekor az egyik folyóirat eképpen fakadt ki: «Az elhunytnak koporsójára ezt írni: *Nemes Czakó Zsigmond*, — igen helytelen, s kisvárosias nyegle fogás volt. Költőnek nemessége nem a kutyabőrön, hanem lelkében rejlik; a költő hivatásánál fogva felül van ily világi hiúságokon, s míg más címeres nemességet keres, ő, mint a király, maga nemesít».² — És végül ugyanezt a felfogást tolmácsolják Mikszáth Kálmán csípősebb szavai: «Az íróság az egyetlen foglalkozás, melynek fénye, sikere a sokaság véleményére van alapítva.

¹ *Virág Benedek*: Lantomhoz.

² *Pesti Divatlap*, 1847. 52. sz.

Ha tetszenek az író munkái, minden nap, minden lépten-nyomon megkapja az ő nemes hiúsága a maga táplálékát, — nem szükséges azért a királyi kazettnek kinyilnia. Az ő illetékes faktora, aki biztassa, buzdítsa, kitüntesse, a község, ahonnan frissen, közvetlenül kapja a lelket üdítő nektárt... A rendjelekből, megvallom, nem kívánok sem a magam, sem az íróársaim részére. Vagy ér valamit egyikünk-másikunk és akkor megadja a nagyközönség elismerése, ami kijár a kor divatjához képest, egyszer nagyobb, másszor kisebb mértékkel, vagy pedig nem ér egyikünk-másikunk semmit s ezen a rendjel sem segítene. A király rendjelei sokkal hasznosabban s helyesebb fokozatban használhatók öfelsége egyéb hú alattvalóinál. Mert ahol Arany János és Jókai, akik századokra szóló dicsőségére dolgoztak nemzetünknek, kisebb rendjeleket kaptak, a főnálló rendjeladományozási rendszer szerint, mint egy nagyhasú főispán, aki tizenöt évig csibukozik és köpköd csempészett dohányból a megyeházán (a még magasabb rendjelek tulajdonosairól nem is szólok) — ott, aki az írók kitüntetését sürgeti, voltaképen azok *deklasszifikálását akarja*. Én nem akarok ezen rendszer ellen küzdeni. De konstátálom, hogy a rendszer olyan. Mert valaminőnek csak lennie kell. És ha egyszer olyan, ne kívánjunk az írónak rendjeleket. Ezt követeli az egyszerű okosság . . . Jól tessék engem megérteni, nem valami demokratikus hóbort vagy bohémé *gőg* mondatja velem ezeket (ilyen bogarak nincsenek bennem), hanem egyszerűen az írói világ érdeke, a megóvás a deklasszifikálástól — és mert az írókra nézve fölöslegesnek is tartom a rendjeleket. . . Többet érnének-e azért a Petőfi munkái, ha oda volna írva a címlapjukra: „Írta Petőfi Sándor kir. tanácsos”?»

Nem üres *gőg*, nem forradalmi magatartás nyilatkozik meg e közös gesztusban. Egyszerűen két különböző lelkialkat: a beszervezett társadalmi lény és a változó kereteken felülálló szellemi ember különbözősége e kettősség magyarázata. Kétségkívül az író az igényesebb. De büszkesége nem külsőséges: hivatástudatában, tehetségében, magasabbrendűségében gyökerezik. Az író személy szerint szerény, igénytelen és aszkétikus ter-

¹ *Mikszáth Kálmán*: Kitüntetések. (Pesti Hírlap, 1896 június 18.)

mészét. Legfőbb nosztalgiája Horatiustól Arany Jánosig és onnan napjainkig: egy kis független nyugalom. írói mivoltában azonban, ha tehetsége érvényesítéséről, hivatása teljesítéséről van szó, makacs és elszánt. Ha írói függetlenségét, lelkének szabadságát a legcsekélyebb veszély fenyegeti, ezek érintetlenségéért minden áldozatra kész. Ilyenkor minden író megannyi kényes Vesztaszűz. Mint ember aláveti magát a törvénynek és társadalmi rendnek, de mint alkotó szellem szuverén úr. E tekintetben tanúsított tipikus magatartását igen jól megfigyelhetjük a múlt század negyvenes éveiben, a sajtószabadságért folytatott heves küzdelmek idején, a cenzúra eltörlését követelő nyilatkozataiból. Irinyi József, a negyvennyolcas ifjúság egyik vezéralakja, izzó szavakkal ecseteli a cenzúra szellembénítő pusztítását: «Az önkény mezején nincs semmi oly megörögzött romlottsággal teljes, mint a cenzúra — írja. — Ezen önkény nemcsak közvetlenül sújt és ront, hanem — mivel az író előre tudja, hogy műve vizsgálat alá jó s ennél fogva igyekszik magát ahhoz alkalmazni — megrontja, elerkölcsteleníti az író saját íróasztalánál. A teremtő ész cenzorává aljasul saját művének! Az egyenes lélek fedezettséssel, palástolással kénytelen élni! Az apa kitekeri saját gyermekeinek nyakát... Sokan hallgatnak, kik különben írnának, s ezért aztán nem is képviseli az irodalom eléggé a nemzeti értelmiséget. . . Cenzúra mellett az író lelke, szelleme bizonyos örök szorongásban van, mely eltörpíti a szellemet, megrontja a lelket s önkénytelenül megszűnik szabadon gondolkozni».¹ Bajza József «az ész vértanúságának, a becsületes hazafiság kínpadának» nevezte korának kíméletlen cenzúráját. «Semmi sem lesz irodalmunkból — írja —, míg a sajtó ily okszerűtlen korlátok közt áll.»² Hogy mennyire igazuk volt, mutatja Tompa ismert allegóriája a Bach-korszak elnémított magyar dalosaihoz, de mutatja Tompának egy levélrészlete is: «Azon kérdésére — írja egy szerkesztőnek —: miért nem írok, legegyszerűbben így felelhetek: nincs kedvem! Mivel korszerű eszméket nem lehet közönség elé vinni!»

* * *

¹ *Irinyi József: Sajtótörvényről.* (Ellenőr, szerk. Bajza. 1847.)

² *Bajza József szerkesztői megjegyzése Deregynei: A magyar politikai pártok értelmezése c. tanulmányához.* (U. o.)

Ha áttekintjük irodalmunk fejlődésvonalát s abban a társadalmi tényezőket és jelenségeket sorra véve, közönség és írói egyéniség, korszellem és örök eszményiség kiegyenlíthetetlen, megismétlődő küzdelmét tapasztaljuk, cinizmus nélkül, ösztönösen is fölvetethetjük a kérdést: hogy egyáltalán van-e célja, értelme az ezen ellentétes fogalmak összebékeltetésére irányuló bármily törekvésnek? Miért fontos és kinek fontos a kérdés? — Az írónak nem fontos. Számptalan megnyilatkozása ismételten «tudtára adta mindazoknak, kiket tán sorsa érdekel», hogy ő más, szublimisabb felfogás szerint intézi földi pályafutását. Az író nem e világnak mulandó fényszikrái vonzzák, ő el nem múló csillagok felé tart. A mű önértéke, a végzett munka eszméitető hatása, a megértő hívek és barátok együttérzése számára elég jutalom.

Ha a kérdés mégis fölvetődik és fölvetődött már régen, legerőteljesebben a XVIII—XIX. századfordulón, modern irodalmunk megszületésekor, az nem az írók egyéni, személyes érdekében történt, hanem magának az irodalomnak, a nemzeti közösségnek és egyetemes műveltségnek érdekében. Az írók szociális problémáinak rendezése ugyanis egyáltalán nem az írók magánügye, hanem közügy, a nemzeti kultúra elsődendő érdeke.

Az író célja nemcsak az, hogy kifejezze magát, hanem, hogy kifejezésének visszhangja, reakciója támadjon, vagyis, hogy hasson. Ha pedig ez a cél, akkor nyilvánvaló, hogy az író e célját akkor érheti el, vágyait akkor valósíthatja meg leginkább, ha a társadalom minél több gátló akadályt hárít el útjából. Elvégre az író is ember, az ő romlandó porhüvelyének is szüksége van arra, hogy anyagi életfeltételeinek biztosítása ne kösse le minden energiáját, hogy alkotásra teremtett szelleme, tehetsége ne merüljön ki a napi gondokkal való küzdelemben, a mindennapi kenyérért való kétségbeesett harcban. Egy bizonyos életstandardra föltétlenül szüksége van, különben csak újak tetézik a nálunk amúgy is nagyszámú írói tragédiákat ...

E minimumon túlmenő minden további gondoskodás már kizárólag közösségi érdek. Hiszen az író társadalmi megbecsülése az irodalom fokozottabb megbecsülését mozdítja elő s az irodalmi művek szélesebbkörű elterjedését teszi lehetővé. Ha

csupa megvetett szegény ördög csinálja az irodalmat, hatása természetszerűleg csekélyebb, mintha e hivatást a társadalomnak is általánosan megbecsült tagjai képviselik. Nem hiába panaszkolta Kármán József «a litterátorok kevés becsületét a mi telekjeinken vegetáló, címmel és cím nélkül való földművelőink», vagyis az uralkodó birtokososztály részéről. Kisfaludy Sándor, az előkelő birtokos nemes Himfy-dalainak kirobbanó sikere volt, a nyomorban sínylődő, mecénások alamizsnájáért kolduló Csonkainak lassabban, nehezebben terjedtek összehasonlíthatatlanul különb remekei. A köztisztelőben álló Vörösmarty versei a társadalom minden körébe gyorsan elhatottak, az eleinte póriás népi költőnek bélyegzett Petőfi csak évek múlva tudta meghódítani a szalonok irodalompartoló lakóit. Személytelen példát is említhetünk: száz-százhusz évvel ezelőtt, amíg a Nemzeti Színház reputációja ki nem alakult, a magyar színészek társadalmunk számkivetett páriái voltak, — a virágzó német színezetet pártfogolni, az volt a «chic».

De más szempontból sem közömbös a kérdés. Az irodalom kifejező formáiban, eszközeiben, keretében, miliójében, nyelvi gazdagságában is jelentős szerep jut annak: vájjon az író minő viszonyban, milyen kapcsolatban van a társadalommal? — a nemzet egyetemes társadalmával, nemcsak lefelé, hanem föl-felé is! A magyar arisztokráciának, várbeli főurainak és újabbkori főnemességünknek belső élete ismeretlen, zárt világ az utókor előtt, mert annakidején ismeretlen, zárt világ maradt a kortársírók előtt. E kiváltságos termek küszöbén a szegény, megvetett sorsú magyar írónak meg kellett volna torpannia akkor is, ha odakéredzkedik. De ő ezt nem tette. Ő hívást várt, biztatást, kezdeményezést. S mivel ezt nem kapott, dacosan, keserű fölényvel maga is elzárkózott. Megint egy tipikus írói megnyilatkozás a magyar fejlődésben! Már Bessenyei György kifigurázza a főúri termek parkettjére kívánczó író — a kor terminológiájával: a tudóst —, aki ott, a társadalmi ellentétek miatt, csak köznevetség tárgya lehet. Tompa Mihály hasonlóképpen gúnyolódik azon, hogy «hol eddig nem láttak szívesen, nekünk is megnyílt már a szőnyeges terem». A kegyes leereszkedés azonban ekkor már megkésített. Mire — sok évszázados merev elkülönülés után — a hatvanas években legexkluzívabb

főuraink szalonjai is megnyílnának az írók, művészek, színészek előtt, az író a sok mellőzéstől már sértődötten utasítja vissza a közeledést. A kiváltságos rendek leereszkedése ekkor már túlhaladott álláspont. Az annakidején jelentkező kivételek: Festetics György Keszthelyi Helikonja, majd Széchenyi Ferencnek és Istvánnak, meg néhány keveseknek kezdeményei elszigetelt szórványok maradtak. És íme az eredmény: a magyar társadalmi rajz tátongó ürességei szépirodalmunkban! Hiába a beszédes mükincsek, képek és kövek, — csak amit író szeme lát és író keze örökít meg, csak az válik igazán nemzeti hagyománnyá. Főuraink elzárkózásával, művészi társadalomrajzaink hiányával magyarázható, hogy nálunk úgy el tudott burjánzani az ízlésrontó álirodalom az érzelgős grófkisasszonyokról és romantikus hercegekről. Az az irodalomalatti szalon-ponyva, amely az ú. n. felső társadalmi rétegek reális, művészi rajza helyett ál-udvari levegőt, beteges szentimentalizmust terjesztett gombamódra (Beniczkyné Bajza Lenke, Courts Mahler, Eschtruth Natália és társaik), csakis ilyen előzmények után fertőzhette nemzedékeken át «művelt»-nek becézett középosztályunk serdülő leányainak gondolkodását.

Minderre részletesen kitérni nem feladatunk. Csupán erről az oldalról is meg akartuk világítani a problémát annak igazolására, hogy az a nemzeti közösség szempontjából egyáltalán nem közömbös s minden egyéb, csak éppen nem az író magánügye. A gondolat továbbfűzésével könnyű feleletet adni arra a kérdésre, hogy ma, a film, a rádió, a repülés korában mit jelent, ha az írónak alkalmá, módja van minden rezdületében élni a kort, vagy ha gúzsba van kötve és a modern élet gazdag lehetőségei csak a korszellem szemfüles ügynökeinek jutnak ki.

Ha most a kérdést a másik oldalról, a társadalom felől vizsgáljuk, sajátos önellenmondásra bukkanunk. Ez a paradoxon abban áll, hogy a társadalom, míg egyfelől közömbösen, részvétlenül és értetlenül — sőt olykor ellenségesen — áll az író problémáival szemben (mostoha sorsra juttatja, anyagi viszonyainak, társadalmi megbecsülésének, tehetsége kibontakozásának elősegítése érdekében többnyire mitsem tesz): másfelől viszont féltékeny gonddal ügyel arra, hogy írói a maguk személyében a legszigorúbb erkölcsi eszményt képviseljék. A tár-

sadalom a maga mindenfelől korlátokat emelő, megalkuvó, sőt olykor lealjasodó mivoltában is fétisnek tartja az író; elvárja tőle, hogy helyette, az ő nevében is mentse a kor becsületét, az ő romlottsága kiengeszteléséül az ideálok megmaradásának elvét képviselje.

Az író tehát két malomkő között őrlődik. Egyfelől lát-hatatlan, szoros bilincsekkel kötik az írói eszmény, hivatás parancsai, amelyekért ha kell, feláldozza magát, amelyekért elítéli a kortárs, de felmagasztalja az utókor; másfelől köti a társadalom nyílt vagy titkos ellenőrzése, amely számontartja az író magatartását.

A korok veszélyeit és kísértéseit jól ismerjük. De ismerjük évszázados ellenszerét is: a szellemi ellenállást s annak erkölcsi rugóit. Ismerjük már az író is, aki mint a kor legérzékenyebb megfigyelő szerve: ösztönösen és pontosan tudja, mikor kell és mikor lehet (és ha nem lehet, akkor is kell!) szólania. És ilyenkor meg kell szólalnia, még ha addig néma volt is, kiáltania kell, mint Cyrus fiának, mint ahogy igazi, lélekszerinti íróink torkán ilyenkor mindig felszakad a hang, akár Zrínyinek, akár Kölcseynek, Vörösmartyknak, Petőfinek, Tompánknak, Aranyknak, Adyknak hívják őket. . . Amelyik kor írói haptákba vágják magukat a «korszellem» előtt s szó nélkül hagyják lefegyverezni magukat, elhallgatnak vagy megalkusznak: annak a kornak az írói a szellem paródiáját képviselik. Igazi, vérbeli író számára a legsúlyosabb vaskor sem reménytelen és kilátástalan. Nyomó, taszító, kényszerítő körülmények, a «százados kohók», amelyek megedzették a szellem embereit, az író is megtanították arra, hogy küzdeni kell a korrallal, nem pedig hasmánt ráféküdni a kor szennyesen áradó vizeire.

Végső megállapításunk tehát az, hogy nem az író kell beszervezni a társadalomba, hanem a társadalmat, a közösséget kell ránevelni a szellemi értékek tiszteletére. Minek az író a vak tömegnek és műveletlen nyájnak? Szépre, jóra, igazra fogékony, megértő lelkeket nevelni, új embertípust kialakítani, új humánomot teremteni, az emberméltóságnak ismét érvényt szerezni: ezen kell munkálkodnia annak, aki ma is úgy vélekedik, hogy az írónak helye és hivatása van a társadalomban.

Bisztray Gyula.

FIGYELŐ.

A SZELLEM ÉS A HÁBORÚ.

A jelen év szeptemberéig a háború az 1914-ben kitört világháború volt. De mindig is fölösleges volt odatenni a jelzőt. Ez volt a háború. Nemcsak azért, mert ez volt a legutóbbi. De arra a kérdésre, hogy mi jogosította fel az embert az ilyen túlzó általánosításra, a válasz nem egyszerű. Azt mondták: gazdasági volt; mások szerint az imperializmusoké; aztán: a nacionalizmusoké; hatalmi. Egyik sem kielégítő. Volt itt valami, éppen az, ami jogossá tette, hogy a háborúnak nevezzék el; hogy szimbólummá legyen; valami, ami a háborúk háborújává tette. Scheler Max, akinek a háborúról szóló könyvei ma ismét időszerű művekké lettek, azt mondja, hogy a háború a világítélet egy neme volt. «Tisztító, elemi természeti jelenség» — «az erkölcsi világ zivatarra» — «újjászületés» — amely az emberben «a végső anyagi törekvést kiegyenlíti és az embert újra felépíteni látszik». Sokkal inkább volt kozmikus és vallásos esemény, mint gazdasági, vagy társadalmi, vagy akár politikai. Apokaliptikus háború volt. Ez volt a háború.

Mit jelent az, hogy: apokaliptikus? Mi az: apokalipszis? Szó szerint annyit tesz, mint: revelatio, — Enthüllung, — megnyilatkozás. Olyan folyamat, amelynek következtében a dolgokról egyszerre leválik az, ami nem tartozik szorosan hozzájuk, minden az lesz: ami, — önmagává lesz, — lehull róla a lepel és megnyilatkozik. Nemcsak a politika és nemcsak a gazdaság; az egész emberi élet és az emberiség, mint sors, az ember, — mint végzet, — a földi valóság egész szerkezetében leplezetlenül megnyilatkozik. Nincs többé takaró, rejtőzés, burkolás, hazugság; nem lehet többé mellébeszélés. Egész félelmetes valóságában egyszerre felmerül és itt van. Mi? A sors, — az ember-mint-végzet, — mindnyájunk sorsa. Ez az apokalipszis.

És a háború volt az az esemény, amely a dolgokról a leplet lerántotta. Scheler azt mondja, hogy ez volt a legelső esemény, amely nem szorítkozott egy népre és területre, hanem kiterjedt az egész emberiségre, ez volt az az esemény, amely elől senki el-

bújni nem tudott sehová. Hiába menekülések és burkolások ezer és tízezer módja és trükkje! «Ez volt az első egész emberiségre kiterjedő esemény, amely az emberiséget sajátmagának kezébe adta és maradéktalan önrendelkezését reábizta.»

Ebben az értelemben a háború volt «a nagy egzisztenciafilozófus», aki az embert a Semmi kellős közepébe állítja, — a halálba. S itt valami hallatlanul nagy dolog történik: ez a Semmibe való beleállítás, amely megtanítja az embert, hogy az élet abszolút értelmetlenségének és céltalanságának sötét szakadékába bele- nézzen és az élet semmiségét egész megrázó keservességében átélje, — ez a beállítás és élmény nem negatív. Ennek ellenkezője. Éppen ezen a Semmin, ezen az értelmetlenségen, ezen a végzetes céltalanságon gyullad ki valami egészen új, valami nagyszerűen termékeny, valami egészen más, mint az «élet», legalább is a földi és anyagi élet. «In deinem Nichts hoffich das All zu finden», mondja Faust Mefisztónak. S ez így van. Amikor az ember átéli a Semmit, egyszerre szemben áll a Minden-nel. És ez az új élmény: a Minden, — csak annak nyílik meg, aki a Semmit radikális módon átélte. Ez alól kivétel nincs. És ez az élmény a nagy választó: aki belemártotta magát a Semmibe, az megtermékenyült és él a Mindenben tovább. Termékenyen és megújulva. Aki a rémületes élmény alól önmagát kivonta és elrejtőzött, az tovább maradt egy idejét múlta anakronisztikus «halott», «semmis» világban, amelynek nincs célja értelme és már valósága sincs. Ez az apokalipszis természete: elveszni, megsemmisülni, tönkremenni és meghalni, — s az elveszésben, megsemmisülésben, tönkremenésben és halálban megtalálni azt, ami túl van a Semmin. És kitűnik az utóbbi négy évszázad nagy tévedése az élet istenítése felől. (Guéron a renaissanceról azt mondja, hogy nem születés volt, hanem: La Mórt.) Az élet nem a legfőbb jó, hanem mindössze csak «egy a javak közül» és csakis annyiban «amennyiben az Isten birodalma számára teret enged».

A háború volt az, amely kimutatta a dolgok tökéletes értelmetlenségét, de a háború volt az, amely radikálisan feltárta az értelmetlenséget és ugyanakkor meggyújtotta az «örök» értelmet: a háborúban az élet elvesztette a legfőbb jó jellegét, minden fölöslegesen el tisztítva az emberről belépési lehetőséget nyújtott «Isten birodalmába».

Scheler egyébként azt mondja, hogy a háborúban a pusztítás sohasem cél, legalább is nem öncél; a cél: a kollektív hatalmi helyzet újra való elosztása. S ezért sohasem lehet szó tisztán anyagi ösztönzésekről. A háború nagyobbik felében mindig szellemi;

nagyobbik, fontosabbik és gyökeresebbik részében. A háború eleven gyökere a népek hatalmi helyzetének adott alkalomhoz újra való érvényesítése. S éppen ezért a háború mindig teremtő aktus is; újrateremtés, sőt: visszanyúlás az ősteremtésre: új határok, új vagyonok, új képességek, új lehetőségek születnek, — a semmiből. Bár a szellem művei a béke művei; de ha az ember «visszanyúl a szellem méhében való fogantatás rejtelmes pillanatahoz, azt fogja találni, hogy ez sokkalta inkább háború, mint béke».

«A világtörténetben a legelső pillanat volt a háború, amikor az emberiség a világegyetemben egyedül érezte magát.» — «A földgolyó egyszerre sajtáságosan összezsugorodott s egészen parányi lett.» Az emberben felébredt valami rémületes kozmikus tudat, hogy itt van a világban, felelős, van sorsa, kicsiny, elhagyatott, itt él elhajítva, önmagában egyedül, a borzasztó térben, egyedül, teljesen egyedül. «Ez az emberiség első nagy kollektív emberiségélménye. » És az első nagy kollektív emberiség-élmény: a gyűlölet volt. És ez a gyűlölet «elenyésző kivételektől eltekintve legelső sorban a német nép ellen irányult.»

A németgyűlölet vezet át a háborúból a mai háborúba. Úgy látszik, ma erősebb, mint valaha. Mert sohasem látszott jobban, mint ma az, amit Scheler «A németgyűlölet okairól» szóló könyvében ír: a német mértéktelenség, amely minden esetben széttépi az összefüggést a szellem és hatalom között. A németet a hatalmi ösztön túllúzi önmagán. Ezért a némettség veszélye, hogy kilép önmagából, elveszti önmagát és elárulja önmagát. S ekkor a némettség lezuhan. Elvesztette önmagát, — ájultságban hever. S akkor lép fel a német néplélek mélyén levő hiány: a gyengeség, az önállótlanóság, — ami a hatalmi erőszak kompenzációja — sőt az, amit Scheler rabszolgaszellemnek hív. A rabszolga vagy utánoz, vagy protestál (sklavische Nachahmung und sklavischer Protest). Ide zuhan a német, ha *csak* hatalom. És ekkor hívja ki maga ellen az egész világot. De ugyanekkor megerősödik benne újra a szellem és kiegyenlítődik benne a «kard és szellem» egysége. A németgyűlölet oka: a gyűlölet a meztelen kard, a szellemtelen hatalom ellen.

Érdemes belehelyezkedni Scheler egzisztenciális szempontjába, tovább folytatni és keresztülvinni azt a mai háborún. A háború leleplezett: kétségtelenül és szentől szemben megmutatta minden dologról, hogy micsoda. Egyszersmindenkorra eltörölte a hazugság lehetőségét. De azóta húsz szörnyű év telt el. Ebben a húsz évben nem az volt a szörnyű, hogy valamiképen dupla világban éltünk.

Volt egy hazug, ál, hamis világ és volt egy leplezetlen és igazi és valóságos. A hamis világot senki sem vette komolyan. Szó szerint így: senki. A hároméves gyermek éppoly kevéssé, mint a paraszt, vagy a városi ember, vagy a benfentes. Még az sem, hogy néhány ezren éltek belőle, megvetett, de irigyelt életet. Nem: — a szörnyű az volt, hogy senki sem hitt benne, sőt csaknem mindenki küzdött ellene és mégis itt volt. Csak úgy itt maradt. Mint egy holttest.

Most itt az új háború. Már megtanultuk, hogy mi az igazi világ; már nem hiszünk a hamisban. Tudjuk azt is, hogy mi a valóság ebben a háborúban is. A háború a leleplező volt, az apokaliptikus háború. Ez a mai: az önitélet háborúja. Ma az a helyzet, hogy mindenkire rábízott: hova áll. Ide, vagy oda. Nincs kegyelem. Állást kell foglalni. Ez a háború eltörli a semlegesség lehetőségét. Színt kell vallani. Már tudjuk, hogy van egy valódi és egy hamis világ s ez a tudásunk most eszkomptálódik. Az az «Enthüllung» háborúja volt, ez az «Entscheidung»-é; az az apokalipszis volt, ez a krízis; az volt a leleplezés, ez most az elhatározás. Határozni kell. Senki sem vonhatja ki magát alóla; senki sem lehet passzív; nem lehet elbújni; az el nem határozás is elhatározás. S az elhatározással mindenki ítél önmaga fölött: azzal, hogy mire határozta el magát.

Húsz évvel ezelőtt a dolgok lelepleződtek; megmutatkozott a politika, a gazdaság, az állam, a társadalom, a hatalom, a jog és minden lényeges és kevésbé lényeges dolog valódi természete. De húsz évig még itt maradt a régi; ahogy a lepke kibújik, de még itt marad az üres lárva. S most jön az újabb háború: az elhatározás háborúja. Téved, aki azt hiszi, hogy az embernek határoznia kell afölött: a régít választja, vagy az újat, — a lepkét, vagy a lárvát, — az életet, vagy a holttestet. Nem. Minden nagy existenciális lépés gyökeresen új helyzetet teremt; minden sorsfordulat nem sejtett mélységeket tár fel. A történet szelleme nem visszanező. S itt most nem arról van már szó, hogy elhatározzuk magunkat olyan helyzetben, vagy helyzetre, amit húsz év alatt alkalmunk volt megismerni. Az elhatározás értelme egészen más. A dolgok lelepleződtek; az igaz és hamis kettévált; most határozni kell. Mire? Hogyan? Miért? Mit? Hiszen éppen *ez az*. Senki sem fogja megmondani. Nem is mondja meg. Nem is lehet. Mégis kell és mindenkinek kell. Embernek, népnek, osztálynak, államnak. Nincs programm többé, amely megmondja, hogy mit kell tenni és mit volna jó tenni. Ez pont az, ahol kitűnik mindennemű programm

alapvető értelmetlensége. Nem lehet a jövőt többé papiroson gyártani. Élni kell, — tenni kell, — határozni kell. Nincs többé tömeges megoldás. És jaj annak, aki ide áll és jaj annak aki oda áll. Nem lehet megállni többé: — határozni kell és minden pillanatban határozni kell. Ez a krízis, — ami annyi, mint: elhatározás.

Ez a háború a választás, — a válság, — a krízis háborúja. 1914-ben inkább az emberrel történt valami, hiszen akkor az emberiség passzív volt, mert körülötte a világról lehullott a lepel. Ma az emberiség aktívvá lett, mert sorsa rá van bízva és bele van állítva az elhatározás szellemébe. Ezért lehetetlen ma semlegesnek maradni. A semlegesség is elhatározás, — ez a nem-elhatározásra való elhatározás. És ez is választás: ez is ítélet, ez is önítélet.

Gazdasági, anyagi, területi kérdések? Marakodás a világ nyersanyagkészlete fölött? — Igen, — de harmad és negyedsorban. A háború nagyobb részében mindig szellemi és ez a háború is az.

Akkor kezdődött, amikor elhatározták; azok vesznek részt benne, akik elhatározták; úgy folyik, ahogy elhatározták; akkor fejezik be, amikor elhatározzák. Nincsen külső, emberen kívül eső tényező, véletlen, szerencse, sors, nincs sodródás, vak erő. A sors az ember kezében van és azt tesz, amit akar, amire magát elhatározza. Nem háríthatja többé a felelősséget másra. Az ember kezébe adták az embert: ez volt az apokalipszis, húsz évvel ezelőtt. Az embernek most határozni kell: ez a krízis. Beléptünk a válság szellemébe.

Hamvas Béla.

A LEGÚJABB FRANCIA CSALÁDVÉDELMI TÖRVÉNY.

A híres francia orvos-írónak, Louis F. Célin-nek a tollából a közelmúltban egy könyv¹ jelent meg, amelyben a kommunizmusból megtért hírhedt szerző szemére veti a francia kormányoknak, hogy hosszú évtizedek óta nem törődtek a francia néperő védelmével és nagymértékben hozzájárultak a francia nép «elnégeresítéséhez és elzsidósításához», aminek eredménye most a francia nép állandó fogyása. Hivatkozva arra, hogy ő orvos, aki jól ismeri a helyzetet, megrázó szavakban megjósolja a francia nép pusztulását. A könyv egyéb tanításai miatt is óriási feltűnést keltett és egyes körökben erős felháborodást váltott ki. A kormány megtiltotta a könyv terjesztését, de a nem sokkal utána megjelent

¹ L'école des cadavres.

legújabb francia születési statisztika sok tekintetben igazolni látszik az elítélt Célin tanítását. A demográfiai helyzet Franciaországban egyenesen siralmas. A születések számának terén a francia nemzet oly mélyre csúszott, hogy a helyzet könnyen katasztrofális lehet, ha a hanyatlás még tovább folytatódik. A közzétett adatok nagy megdöbbenést keltettek a nép és a kormány körében. A franciák most már világosan látják, hogy egy olyan nép, amely megáll a szaporodás terén vagy egyenesen hanyatlík, a biztos halálra van ítélve a szomszédságában élő, térhiányban szenvedő, óriási emberanyaggal és expanzív erővel rendelkező népekkel szemben. A kormány, hogy a helyzeten segítsen, a leg-rövidebb idő alatt megalkotta az új családvédelmi törvényt.

A megdöbbenés, melyet a népesedési adatok kiváltottak, érthető. Franciaországban a lakosság 1876-ban körülbelül akkora volt, mint ma; 1876-ban a születések száma 1,020.000 volt, ezzel szemben legutóbb egy év alatt csupán 616.000 születés esett. A kormányzat, hogy lecsillapítsa az izgalmat, a statisztikai eredményhez azt a magyarázatot fűzte, hogy a születések számának csökkenése a magzatelhajtás növekedésében keresendő és hogy az 1876-iki és a mai születési szám között a hiányt eltüntesse, kijelentette, hogy Franciaországban évente 400.000 magzatelhajtás történik. Franciaországban tehát kerek számban egy millió gyermeknek kellene születni, de mivel 400.000 magzatelhajtás történik, csak 600.000 gyermek születik, vagyis egy millió terhes francia asszony közül közel minden második magzatelhajtást követ el. A szám óriási volta azonban valószínűtlenné teszi a merész feltevést.

Egyébként nem feladatunk ennek az állításnak helyes vagy téves voltát kutatni, kétségtelen azonban, hogy a francia kormány felmérhetetlen erejű propagandaanyagot szolgáltatott vele ellenségei számára.

Amint azt már gyakran kifejtették, a születések számának csökkenésénél elsősorban erkölcsi okok játszanak közre, amelyeken a törvényhozás nem igen tud változtatni. De magától értetődik, hogy gazdasági, szociális okok is hatással vannak és ezen a területen a kormányzat munkája nagyon is termékeny lehet. Sok család gyermektelenségéért való felelősség a francia törvényhozásra hárul, amely törvények alkotásánál sohasem a családot vette figyelembe, mint a nemzet első alkotó elemet, hanem az egyént tartotta szeme előtt és ennek eredményeként olyan szociális építményt hozott létre, amelynél a nőtlenek, továbbá a gyermektelen családok ezer- és egy előnyt élveznek a többgyermekes családok-

kal szemben. Tehát nagyon is égető volt a szükség, hogy a kormány végre komolyan foglalkozzék a kérdéssel.

Az új családvédelmi törvényt, mely a kormányzat fenti erőfeszítésének eredményeként megszületett, a francia sajtó szinte az évig magasztalta. Annál kevésbé a nőtlen körök és gyermektelen családok. Érveik világosan mutatják, hogy a francia közönség egy része még mindig nem értette meg a kormánynak a törvényt indokoló ama kijelentését: «minden francia polgárnak kötelessége erejéhez mérten a nemzet érdekeit szolgáló közterhek viselésében részt venni...»

Az új francia családvédelmi törvény négy könyvre oszlik. Főrendelkezései ennek megfelelően az alábbi négy területre vonatkoznak: a családi segély, a paraszt család, az anyaság, a gyermek és a faj védelme.

A *családi segély*, melyet eddig csak azok kaptak, akik bérért dolgoztak (salariés), 1940 januárjától kezdődőleg minden dolgozó családfőnek jár. Másrészt minden fiatal házaspár, melynek az esküvőt követő első két évben gyermeke születik, jutalomösszeget kap, amely az egyes megyék megélhetési viszonyainak megfelelően 2000—3000 frank között mozog.

A családi segély mértéke más a falvak és más a 2000-nél több lakost szolgáló városok lakói számára. A családi segély, melyet a második gyermek születésétől kezdve kap a család, az illető megyében szokásos közepes bér 10%-ka; a harmadik gyermek után annak 20%-ka és a gyermekek számával arányban növekszik tovább. Ez érvényes a 2000-nél kisebb lakosú helyek családjaira nézve. Az első gyermek után járó családi segélyt az új törvény eltörölte, mivel azt az első gyermek születésekor fizetendő jutalom (prime de naissance) helyettesíti. Mivel ez a kedvezmény csak a fiatal házasokat illeti, a régebbi családokban a korábbi rendszernek megfelelően továbbra is megmarad az első gyermek után járó családi segély.

Tehát egy négy gyermek nevelésének terhét viselő dolgozó családfő a családi segély révén akkora segélyösszeget kap a négy gyermek után, mely a lakóhelyén fizetett átlagos havibér 50%-át teszi, illetőleg 60%-át a szokásos havi bérnek, ha olyan bér-munkásról van szó, akinek felesége a tűzhely mellett marad.

M. Ferdinánd Boverat, az elnéptelenedés ellen küzdő nemzeti szövetség elnöke, akinek az új törvény megszületése körül nagy érdemei vannak, így ír a családi segélyről: «Több gyermek eltartásának költségét tekintve ezek a segélyek esetenként szerények;

azonban a sokgyermekes családok számára jelentős támogatást nyújtanak és ugyancsak értékesnek tűnnek fel a szegény és a közepes viszonyok között élő többgyermekes családok szemében is. Egy fiatal földművescsalád a családi segély révén, ha a jövő évben születik a harmadik gyermeke, a születéstől addig az időig, míg a gyermek munkája révén már hathatós segítséget jelent szüleinek, tehát — mondjuk — a 14—15 éves korig, megközelítő számítás szerint 20.000—25.000 frankot kap.»

A törvény külön támogatást (*assistance a la famille*) helyez kilátásba az olyan többgyermekes családok számára, ahol a családfő munkaképtelen vagy betegek vannak a családban, vagy sokgyermekes özvegy a családfő; külön támogatás van kilátásba helyezve az olyan családnak, ahol a gyermekek között leányanya akad.

Nagyon értékesek a törvénykönyvnek azok a rendelkezései, melyek a *parasztsaládok* és ezen keresztül a parasztság védelmét szolgálják. Ismeretes, hogy sok helyütt a francia vidék parasztlakosság szempontjából katasztrofális képet mutat. A francia falvak valósággal öngyilkos idöket éltek át. Ma már javul a helyzet, de sok helyütt valósággal úgy kell feltámasztani újból a francia parasztságot. A törvény egyik legfontosabb rendelkezése az, amely egy 5000—20.000 frank közt mozgó kölcsönt intézményesít a parasztsalád számára, ha a házastársak már legalább 5 éve földműveléssel foglalkoznak és kötelezik magukat, hogy még legalább további tíz éven át kitaranak a földön, melyet eddig is műveltek. A kamat, amelyet a 7-ik évtől kezdődőleg kell visszafizetni, a közben vagy a hét év eltelte után született minden gyermek révén fokozatosan csökken, az ötödik gyermek születésével pedig a gyakorlatban meg is szűnik. Szabályozza az új törvény azoknak a parasztifjaknak és leányoknak járulékát is, akik a családi birtonkon dolgoznak és az atyai házban lakást és ellátást kapnak.

Fontos az az újítás is, mely az örökösödési jog anyagába vág. Az az örökös, akinek legalább három gyereke van, jelentékenyen kevesebb *örökségi illetéket* tartozik fizetni, mint a nőtlen vagy gyermektelen házasságban élő örökösök. Továbbá az a cikkely, mely kimondja, hogy minden nőtlen egyén és gyermektelen házaspár, mely jövedelme nagyságának arányában alá van vetve az általános adónak, bizonyos *családi hozzájárulási díjat* tartozik fizetni. Ez az a pont, amelyet a nőtlenek és gyermektelenek leginkább kifogásolnak és különösen a nőtlen körökben az érveknek egész lavináját sorakoztatják fel a nőtlenesség védelmében.

«A családi taksa — írja velük szemben Félix Boverat — nem

büntetés a nőtlenekkel és gyermektelen házastársakkal szemben. Ez a díj mindenkit érint, kivétel nélkül minden polgárt, aki jövedelme alapján az általános adóra kötelezve van, bármilyen legyen egyébként a kora vagy a neme; egy kétéves árva — ha egyébként gazdag — épúgy fizeti azt, mint egy 38 esztendőös nőtlen egyén; és ez az igazságos.

Egy férjhez nem ment nő nem fizeti ezt a díjat, ha nincs legalább 10.000 frank tiszta jövedelme, mivel ez esetben az általános adónak sincs alávetve; ha 20.000 frank jövedelme van, 300 frank családi hozzájárulási díjat fizet, 40.000 frank jövedelem után 900 frankot. Mit jelentenek ezek a csekély összegek ahhoz képest, amibe egy gyermek eltartása és felnevelése egy hasonló jövedelmű özvegy anyának kerül? És ha a férjtelen nő 60.000 frank jövedelem felett rendelkezik, nem méltányos és igazságos, hogy legalább 1.500 frankot fizessen, hogy így támogassa a kormányzatot a nemzeti szempontból annyira fontos sokgyermekes családok megsegítésében?»

Az új taksa a nőtlenek után a gyermektelen házasságokat is érinti, mert ők is nagyobb hozzájárulási lehetőséggel rendelkeznek egyenlő jövedelem esetében, mint a sokgyermekes családok.

Az említett adatok egyébként kimutatják, hogy az új családi taksa aránylag alacsony. A hangok, melyeket ennek ellenére is felidéz, világosan jelzik azokat a nehézségeket, melyeket a szociális egoizmusnak a legyőzése jelent, ha előzőleg azt egy nemzet életében meggyökerezni engedték.

A törvény második része az *anyaság védelmét* célozza. Először is nagyban súlyosbítja a magzatelhajtás ellen hozott büntetéseket és hatályon kívül helyezi a vétek súlyosságát enyhítő körülményeket, melyeknek révén eddig könnyen el lehetett kerülni a büntetést. A törvény kimondja, hogy a szülési klinikák, anya- és csecsemővédőotthonok minden előzetes formáság nélkül tartoznak felvenni a szülés előtt álló anyákat a terhesség hetedik hónapja után, illetőleg az anyákat újszülöttjeikkel együtt. A bukott nőket pedig, akik kórházi ápolásra szorulnak, a terhesség bármelyik időpontjában be kell fogadniuk. A törvény következő pontjai az örökbefogadást szabályozzák és több rendelkezés található még a *faj védelme* érdekében: így a szabados hangú sajtótermékek szigorúbb ellenőrzése, a vérbaj elleni fokozottabb védekezés, a gyermekek egészségügyi gondozása stb.

Eléri-e a törvény a népességi kérdések ismerőitől várt eredményt? Talán, ha energikusan és következetesen végrehajtják.

De vajjon ez megtörténik-e? Mert már az elmúlt években is megtörtént, hogy a születési adatok közzétételét kísérő megdöbbenés enyhítésére a kormány törvényeket szavazott meg, főképp a legfőbb bajnak elismert magzatelhajtás ellen s biztosította a népet a javulásról. A remélt javulás helyett inkább hanyatlás következett továbbra is. Ennek egyik oka az volt, hogy nem keresték a baj mélyebb okait, hanem a felelősséget a magzatelhajtásra hári-tották. De legalább az ellene hozott törvényeket fogantatosították volna. «Mert a törvény kitűnő — hangoztatják most azok, akik megszavazták — csak nem hajtják végre.» Franciaországban éven-kint átlag 200—300 esetben ítélték el eddig egyéneket magzat-elhajtásért, a kormányzat pedig 400.000 magzatelhajtásról beszél. Az új francia családi törvény nemzeti szempontból igen fontos reformokat valósít meg. Azonban a reform célzata erkölcsi rendbe vág és ezen a téren a törvényhozás munkája jórészt megszűnik. A törvényhozók jól tudják, hogy vannak olyan eredmények, melyeket nem lehet törvényekkel biztosítani vagy csak ideig-óráig. A törvényhozás megteheti, hogy adókat vet ki, elrendelheti a katonai szolgálatot, és a polgárok alá is vetik magukat a törvényeknek, de a születések számát emelni csak az érdekeltek, a családok beleegyezésével lehetséges. Ezt a beleegyezést pedig az első gyermek születése esetén kilátásba helyezett jutalom aligha fogja kiváltani és biztosítani. Ez elsősorban az érzelmek, a lelkiület kérdése. Ezért mindenkor az erkölcsi és szellemi erők lesznek a legjobb propagálói és egyben leghathatósabb biztosítékai az egészséges népesedésnek.

Terestyéni Ferenc.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Jules Kornis: *L'homme d'État.* Analyse de l'esprit politique. (Bibliothèque de philosophie contemporaine). Librairie F. Alcan. Paris. 1938. 576 l. 60 fr.

Kornisnak «Az államférfi»-ről szóló, 1933-ban megjelent, két-kötetes műve, melyet a Társadalomtudomány megjelenésekor ismertetett, nem maradt a magyar kultúra szűkebb hazájában, hanem a legjelesebb francia könyvsorozatok egyikében, a «Bibliothèque de philosophie contemporaine» c. világszerte közfigyelemben álló sorozatban is megjelent. Mondanunk sem kell, hogy ez minden magyar ember, író és gondolkodó szívét örömmel tölti el, annyival is inkább, mert a múltban az ellenkezője szinte normális volt: nagy magyar kutatókról nem vett tudomást a világ, nem tudott semmit róluk, sem problémájukról, nevüket sem ismerte, avagy rosszul emlékezett róluk. Apponyival történt meg, ő is írta meg emlékirataiban, hogy egy előkelő társaságban beszédet rögtönzött egy nagy zeneszerzővel kapcsolatban. Fél száz év múlva úgy emlékeztek róla, mint aki zenével foglalkozik, holott negyedszázad óta időközben nemcsak itthon szerepelt, mint politikai vezér. A magyar tudománynak mindennél nehezebb a külföld figyelmét magára vonni, mert a külföld felteszi: ami itt Keleten problémává lesz, az Nyugaton már agyontárgyalt kérdés. A jelen esetben inkább fordított az eset: a politikai vezérek problémája valahogy szinte elsikkadt a demokratikus «népakarat»-elméletek általánosságai mögött s magyar tudós hozta felszínre ezt a nagyon is gazdag, lélektani és szociológiai jellegű vezető-problémát először a világirodalomban. Így az ő nevéhez is fog fűződni a kérdés feltevésének érdeme. De ezentúl sok más is, hiszen Kornis nemcsak elsőrangú, érzékeny szemű lélekbúvár, hanem a közéletnek, a gyakorlati emberek világának megfigyelője is, mondhatni az ő kedvelt szavával: a *pszichoszófiát* is műveli, nemcsak a lélektant, az elméleti *pszichológiát*. Ez utóbbi immár egyre világosabban sokszor a kutató, a kis részletekre, olykor lélektani aprólékokra figyelő mikropszichológus kezében van, akinek mit sem mondanak

a politikai, küzdelmi élet nagy összecsapásai, szellemi vívódásai. Komis műve épp azért, mert szerzője az elmélet és a gyakorlati emberismeret kettős nyelvét egyaránt érti, maradandó érték, kivált ha hozzávesszük azt, hogy történeti, főleg memoire-irodalomból minő nagy anyagot, jellemző részeket bányászott ki, hatalmas munkával. Mindezt pedig átlengi egy ethikus világnézet s a historizmus távlat-érzéke is.

A mű francia nyelven kitűnően hangzik. Ha néha súlyosak is egyes mondatok a tartalom súlyossága folytán, általában nemes gördülékenység érzik a stílusán, szellemes, fordulatos kifejezésekkel, melyek a kitűnő francia fordításban üde eredetiségükből mitsem vesztek. A francia könyv egyébként pontosan ugyanazt a beosztást mutatja, mint a magyar; csak egy alfejezet hiányzik (II. köt. 250—266. 1.), mely a magyar politikai jellemről szól. Ezt a külföldi ember, történetünkben kevésbé jártas lévén, nem is értené, avagy csak az egész könyvből kiugró, hosszas magyarázatok árán. A könyv egyébként némileg rövidített, miután számos memoire-idézet és kisebb részlet elmaradt. Mi magyarok ugyan sajnálhatjuk, mennyi rendkívül érdekes, lélektanilag jellemző idézet Széchenyi, Deák, Kossuth, Eötvös stb. műveiből maradt el, de ily önkorlátozás az írótól általában helyes volt. Nem vált hátrányára e rövidítés a könyvnek, mely úgylégs gazdag adatokban. Viszont így, némileg rövidebben összefogva, még több olvasóra számíthat.

A magyar mű most kapta meg a M. Tud. Akadémia nagydíját. A legszebb kitüntetések egyike, amely mögött hosszú írói és tudós életmunka áll. De már mutatkoznak a jelei annak, hogy a külföld is felfigyelt, felfigyeltek először a szociológusok, akik a társadalom vezetésének új problémája iránt eleve is érzékkel bírnak. A legnagyobb és legtekintélyesebb európai kutatóintézet a társadalomtudományok körében, a bruxellesi Institut Solvay által gondozott *Revue de l'Institut de sociologie* hoz ismertetést, (10.e anné. N° 2 419—427. lk.) s nyolc apróbetűs lapon közöl a műből jellemző és súlyos idézeteket, ami különös figyelem jele. Hisszük, hogy Kornis könyve, mégha a háborúk éve szét is szórja a közfigyelmet, külföldön is megfelel üdvös hivatásának, a jelen évtized gondjai közepett figyelmeztetve a vezetőprobléma nagy fontosságára, örülünk, hogy ezt a funkciót Nyugaton magyar tudós végzi.

D. I.

Takáróné dr. Gáll Beatrix és dr. Tamás Károly: *A közgazdasági elméletek története.* TÉBE könyvtár 94. szám. TÉBE kiadóvállalata m. sz. Budapest, 1938. — 487 lap.

A közgazdasági tantörténet irodalmában a magyar tudomány már régtől fogva számottevő helyet biztosított magának. A múlt század egyik legnevesebb tantörténeti munkáját a magyar *Kautz Gyula* írta, mégha német nyelven is, 1858-ban, és ez a munka nemcsak a német nyelvterületen keltett figyelmet és aratott elismerést. A legújabb időben pedig *Surányi Unger Tivadar* tantörténeti munkássága szerzett becsületet a magyar tudománynak s az ő három ily irányú németnyelvű kötetéből a XX. század irodalmáról szóló harmadik, teljesen átdolgozva, amerikai kiadónál angol fordításban is megjelent. Sajátságos módon magyar nyelven nem volt eddig igazi közgazdaságtani tantörténelmünk s ebben a tekintetben magyar olvasóközönségünk csak a tankönyvek megfelelő fejezeteinek tömör összefoglalásaira volt utalva, vagy pedig kénytelen volt ezirányú érdeklődését idegen nyelvű olvasmányaival kielégíteni.

Méltán mondható tehát hézagpótló vállalkozásnak, hogy *Takáróné Gáll Beatrix* és *Tamás Károly* megírták magyarul és kiadták a TÉBE könyvtárában a közgazdaságtani irodalom történelmét. Nem könnyű és bizony hálátlan feladat is ez. Amint a szerzők könyvük bevezetésében elismerik, a tantörténeti munkákat nem sokra szokták értékelni, talán azért, mert feltételezik, hogy az ilyen munka kevés önálló állásfoglalásra ad alkalmat és inkább csak a hűséges beszámolás kötelességével jár. De lehet, hogy ez a lekicsinylés csak annak szól, hogy a tantörténeti irodalom megoldhatatlan feladatra vállalkozik, mert lehetetlen egy szerzőtől elvárni, hogy az egész irodalmat lelkiismeretesen át tudja tanulmányozni és így kénytelen sokszor olyan könyvekről írni és olyan irányokról mondani véleményt, amelyeket kellőképpen nem ismer. Másrészről viszont nem lehet kétségbevonni, hogy lehet egészen kiváló tantörténeti munkákat is írni, amelyek osztatlan elismerésben és megkülönböztetett megbecsülésben részesülnek, amire a fentebb említett magyar szerzők munkáin kívül mindennél jobb példa *Gide* és *Rist* együttes tantörténeti munkája, mely kétségbe nem vonhatóan a legújabbkori közgazdasági irodalomnak, tehát nemcsak a tantörténeti irodalomnak, egyik legkimagaslóbb alkotása. Az egész könyvön megérzik, hogy akik írták, átélték az egész irodalmat, beleélték magukat minden irányzatba és ismernek minden

jellemző részletet. Az ő könyvükben megelevenednek a tanok és élnek a kutatók, akikről szó van.

A magyar szerzők könyvének természetesen általában kitaposott utakon kell és lehet haladnia. A közgazdaságtani irányok nagyrésze jól körülhatárolt iskolákból áll. Ilyenek a merkantilizmus, a fiziokraták, az angol klasszikus iskola, a gazdaságtörténeti iskola, a szocialista irányok és a határhaszonelmélet változatai is. Már az újabb irányok, mint például az amerikai intézményi iskola, vagy a német társadalomjogi iskola és az univerzalizmus, megfelelően annak is, hogy gyakran csak elszigetelt kisebb csoportot alkotnak, valamint hogy inkább időszerűségük, mint időálló voltak ad nekik bizonyos jelentőséget, kevésbé határozhatók meg úgy, hogy a közgazdaságtan újabb művelői néhány főbb iskolára szétoszthatók legyenek, amiből aztán sok erőszakoltságnak lehet származnia. A magyar szerzőknél a kutatók csoportosítása gyakran mutat önkényességet olyan esetekben is, amikor erre mértékadó tantörténeti munkák tanúsága szerint szükség nem lenne. Így idegenül hat például a határhaszonelmélet angol, francia és svéd képviselőinek (pl. *Jevons*, *Walras*, *Marshall*, *Wicksell*, sőt a német *Schumpeter* is) a határhaszonelmélet körén kívül való szerepeltetése a mennyiségtani iskolában, vagy pedig az újabb francia irodalom neve alatt (*Aftalion*). A mennyiségtani iskolába kerül a határhaszonelmélet nagy ellenlábas, *Cassel*, akit a mennyiségtani irányhoz is csak laza szálak fűznek, ugyanígy kevés joggal sorolhatják csak ide *Keynest*, viszont mindenekelőtt a mennyiségtani irányhoz kellett volna venni *Mooret* és *Schultzot*, nem pedig az intézményi iskolába. Nem való a társadalomjogi iskolába *Amonn*, még kevésbé az univerzalizmushoz *Zwiedineck-Südenhorst* vagy éppen *Gottl-Ottlilienfeld* az újklasszikus iskolába. A kutatók felsorolásának rendje is gyakran megtévesztő, mert például *Wicksell* és *Fischer* munkássága vagy húsz-harminc évvel megelőzi a *Keynesét*, akire mindketten nagy hatással is voltak, úgyhogy helytelen *Keynest* sorrendben előttük emlegetni, sőt olyasmit írni, hogy *Fisher* is azt a nézetet vallja a pénztérték állandósításának kérdésében, mint *Keynes*, aki pedig tulajdonképpen csak követője. Szokatlanul hat, hogy a szerzők a szociálpolitikai irányt és a szolidarizmust a szocializmushoz sorolják, a fasizmust pedig az univerzalizmushoz veszik. Az újabb irányok között feltűnően ki vannak emelve az újabb hitelletek, de a konjunktúraelméletekről például már nem esik szó, mint újabb irányról, pedig ezek állanak a mai közgazdasági gondolkodás előterében. Az egyes elméletek ismer-

etésénél néhol megállapítható, hogy a szerzők a kutatót, akiről szó van, nem jól ismerik, vagy éppen bizonyos hivatkozásaikban és megállapításaikban tévednek. Nem akarunk oly fejtegetésekkel vitába bocsátkozni, amelyek felfogás és magyarázat kérdésévé tehetők, hanem csak olyan megállapításokból kívánunk példát kiemelni, amelyeknél a tévedés vagy tájékozatlanság kétségre nem vonható. Így *Clarkról* azt olvassuk, hogy sokan *Thüenen* hatását ismerik fel rajta. Aki *Clark* főművét olvasta, az tudja, hogy ezt *Clark* maga állapította meg sajátmagáról *Pigouról* pedig azt mondják a szerzők, hogy a nemzeti jövedelem mellett bevezeti a nemzeti osztalék fogalmát. Ez két okból is téves. Először azért, mert a nemzeti osztalék, *national dividend*, fogalma nem *Pigoutól*, hanem *Marshallhói* származik, másodsor pedig azért, mert a nemzeti osztalék fogalma úgy *Marshallnél*, mint *Pigounél* nem «a termelés és a jövedelemeloszlás közé ékelődő és a szociális tőkét jelző», hanem a nemzeti jövedelemmel azonos fogalom.

Ezekkel a kiragadott példákkal bizonyos óvatosságra hívjuk fel az olvasót. Ezek a hibák azonban a kezdőt csak kevésbé zavarhatják, s a tájékozott olvasónak sem teszik a könyvet érdektelenné és élvezhetetlenné. Megállapítható, hogy a szerzők feladatukat sok tekintetben jól oldották meg és egyrészt a meglévő tantörténeti irodalmat ügyesen használták fel, másrészt pedig eredeti olvasottságukról is jó tanúbizonyosságot adtak. Nyelvezetük könnyen gördülő és magyaros, az egész közgazdaságtani irodalomról adott képük pedig egységes és nagyjában jól tájékoztató. Ezek az előnyök pedig már erényszámba mennek és a fogyatékosokért kárpótlásul is szolgálhatnak. A könyv megérdemli az elolvasást és a reá fordított időt nyereségnek lehet tekinteni.

Neubauer Gyula.

A. Menzel: *Grundriss der Soziologie.* Rohrer. Baden bei Wien. Évsz. (1938). 253 l. Kötve 9 Mk.

A szerző a jog- és állambölcselet rendes tanára a bécsi egyetemen. Évekig adott elő szociológiát is. A jóra való pozitivistá írók közül való, széles körben ismeri az irodalmat. Ez a könyv rövid Összefoglaló ismertetés arról, hogy a szakágak, egyes diszciplínák hol állanak, milyen színvonalon mozognak ma. Rendszeres munka. Először (12—83. lk.) a szociológia történetét ismerteti, igen ügyesen, a jelen korig. Már írtunk arról,¹ hogy Menzel legkitűnőbb

¹ Társadalomtudomány, 1937. évfolyam.

ismerője a «görög szociológiának» (ily című könyve 1936-ban jelent meg). A szerző a többi korokat s a jelen irodalmát is jól ismeri, nem vesz bele a részletekbe. Amit ad, az a kezdőnek kitűnő. Majd a módszerekről s a segédtudományokról van szó (84—130.), s most jönnek az egyes diszciplínák: társadalomlélektan, államszociológia, társadalmi fejlődéstan (dinamika), végül a kultúrszociológia (130—253. lk.). A könyvben ez a lényeges: nem kíván más lenni, mint irodalmi tájékoztató; tehát nem foglalja össze a kutatás végeredményeit, hanem csak leméri, okosan és higgadtan, az egyes szakok főképviseelőinek, vagy főműveinek az értékét. Ebben igazságos lelke, tudása, probléma- és módszerérzéke, sőt filozófiai iskolázottsága igen jól meglátszik. Melegen ajánlhatjuk átolvasását azoknak, akik az irodalom fölötti első áttekintést keresik. *Dékány István.*

Bajcsy Zsilinszky Endre: *Egyetlen út: a magyar paraszt.* Budapest, Kelet népe kiadása, 1938. 152 l.

Minden lapja, sora bizonyítja, hogy e könyvvé szélesedett röpirat szerzőjét a legtisztább szándék készítette írásra. Sőt több: a nemzet féltő szeretetéből fakadt fanatizmus, a gyökeres földreform múlthatatlan szükségességének mély meggyőződése. Ha egyre többen látjuk is latolgatva gondolkodó lélekkel, hogy a magyar jövő legelső feltétele a parasztréteg felemelése, az még nem jelenti azt, hogy *elegen* is látjuk. Ezért van szükség az olyan lelkes szózatokra, aminő Bajcsy-Zsilinszky Endrének ez a tanulmánya. Szózat, mert sokszor már pattanásig feszülő szenvedély hangján ébresztgeti a magyar értelmiség lelkiismeretét és felelősségérzetét. De nem pusztá szózat, mely az érzelmekre hat, hiszen a szerző ha nem is az agrárpolitikus rendszeres vizsgálódásával, de mindenesetre a nemzetpolitikus tájékozottságánál és tárgyismeretével fejt ki a komoly földreform életbevágó fontosságát és sürgősségét. A munka történeti alapvetése, a «szentistváni gondolat», amelyet ma a politikai nyelv a maga különleges célzata szerint olyan különböző módon értelmez, nem fontos része a munkának. Az sem fontos, hogy a parasztmentő demokrácia gondolata levezethető-e a magyar történelem ezeréves fonalán, vagy ennek az ellenkezője igaz, hogy mindig megkéstek a népérdek őszinte képviselőivel, a lényeges az, hogy a könyv azokat is meggyőzi a gyökeres földreform halaszthatatlan voltáról, akiket a magyar történelem belső hazugságai, strukturális ferdülései antidemokratikus irányba hangoltak. Három agrárreformterv kerül itt egymás mellé, mert a szerző nálunk szokatlan önmegtágadással

Kerék Mihály és Eckhardt Tibor reformjavaslatait is ismerteti. A most készülő földreformtörvény, sajnos, még nem teszi elavulttá Bajcsy-Zsilinszky e kis munkáját.

P. P.

Lindsay, Philip: *A mirror for ruffians.* London. Lindsay Drummond. 1939. 382 l.

«Alacsony és brutális jellemű ember; alkatával együtt adva van benne az erőszak, a bűntevés, gyilkosság és hitványság.» Ez a ruffian meghatározása. Ruffian annyi mint: verekedő, pimasz, összeférhetetlen gézengúz, zshivány, bandita, garázda csirkefogó arcátlan, kegyetlen, komisz, elbizakodott, goromba és elaljasodott, nyegle, szélhámos, otromba, szemérmetlen és gonosz. Ez körülbelül mind lényeges alkotórésze azzal együtt, hogy kihívó, türelmetlen, pénzéhes, hatalomratörő, hangos, békétlen és hazug. Erről az emberről ír könyvet Lindsay (egyébként közepes regényíró). Mottóját a XVI. század második felében élt Rabelais hatása alatt állt purifikátor satirikus Nashe angol költőből veszi. Nashe azt írja: «a ruffian életszükséglete a tivornya, az összeesküvés, a viszály s ez a légkör teszi a ruffianok palotáját a pokolban.» Lindsay tehát Nashe alapján és a modern kor által ihletve dantei pokol-táját ír le az odatartozó emberfajtaival. Ez a ruffian lenyűgöző jelenség . . . különösen a saját szemében . . . istentől kiválasztott személynek hiszi magát». Mi e mágikus hatás oka? Lindsay azt mondja: a pimasz és kihívó szemtelenség, a szemérmelenség, amely egyszerűen elképeszt . . . elbűvöli az embert és megbénul tőle, mint az óriáskígyó szemétől. Tűzön-vízen, árkon bokron, könyökölve, az előtteállókat letaposva gázol előre. Ezért «mint a szentek, a ruffianok élete sem szűnik meg azzal, hogy lelküket kilehelik». A halhatatlanság egy fajtája ez. Július Caesar, Marlborough, XII. Károly svéd király voltak ilyen hatalmas ruffianok. Lakóhelyüket rendesen magasan választják meg, hiszen példátlanul becsvágyóak: csak fent, mindig csak fent. Csak egyetlen istenséget ismernek s ezt rendesen összetévesztik önmagukkal. És csak egyetlen pont van, ahol sebezhetőek: a szeretet-szerelem (lőve). Magától értetődik, hiszen a ruffianizmus nem egyéb, mint a szeretet szellemének tökéletes ellentéte. Itt buknak el, itt zuhannak le; ez a csapda.

A könyvben a bevezető tanulmány után néhány kevésbé ismert ruffian életrajza következik, de az életrajzok között folytonos kitekintés a ruffianizmus általános jellegére és egyéb ismert

világtörténeti személyiségekre. Lassan kialakul az egész ember. Az egész szörnyeteg. Meg kell vallani, nem túlságosan plasztikusan. A szerző nem elég nagystílű sem ahhoz, hogy ehhez a tárgyhoz mért szatírája legyen, sem ahhoz, hogy morálja; szellemről nem is szólva. Nyíltan: a témához nincs elég tüdeje. Hiszen a ruffianizmus a világirodalom nagy témája, — mindmáig megíratlan és valószínűleg nem ok nélkül. Olyan írót követelne ez, akiben együtt van La Bruyère bölcs higgadtsága, Montaigne fölénye, Carlyle pathetikus szenvedélye, Swift mérge, Juvenalis haragja, Démokritos nevetése és ki tudja, ez elég volna-e.

Az utolsó fejezet inkább szórakoztató, mint igaz. Cím: A ruffianizmus kapuja nyitva áll. S a szerző sorra bevezeti ide a modern kor nagyjait, — illetve bálványait. Kemál Atatürköt, Lenint, Mussolinit, Hitlert, D'Annunziót, Sztálint és egyebeket. Egy helyen azt írja: «Mussolini tanítványa, később mestere Hitler. . . Mussolini az opportunistista ruffian, eszmék nélkül. . . Hitler a fanatikus alvajáró ... az olasz nyugodt realista ... a német szadista metafizikus, aki szereti az egyenruhát, a bandákat, aki kedélytelenül masírozik, aki el van ragadtatva a nagy szavaktól, a zajtól, a zűrzavartól hisztérikus miszticizmusában». A modern kor azért is nevezetes, mert a ruffianizmus célhoz érkezett, — nem mehet tovább, mert: the ruffian become God, — a ruffian istenült.

A szerző a tárgyat ott vétette el, hogy novellatémává alacsonyította. Úgy látszik nem érezte magán eléggé ennek az emberfajának hatalmát. Lehetetlen lett volna megállnia felületes szemléletnél. Mint ahogy a szentek életrajzához is kevés az írni tudás, itt is az. Valami élmény kell ide, legalább is emlék: megtépett bőrről, kilyukasztott karokról, vagy lábakról, bevert koponyákról, valami szégyen, amit az ember nem tud levetni és elfelejteni, amikor itt él a ruffianizmus kellős közepében, — igen, szégyen és fájdalom és tiltakozás.

Hamvas Béla.

Elizabeth Ellis Hoyt: *Consumption in our Society.* New-York and London, 1938. 420 lap.

Choice, a fogyasztó választása, ez az a jelszó, amelynek jegyében a fogyasztás gazdaságtanának amerikai iránya megkísérli a magángazdasági, gazdaságelméleti, — politikai, — pszichológiai és last, but not least, a gazdaságszociológiai elemek egyesítését. A fogyasztás tana hosszú időn át a társadalomtudományok elhanyagolt ágai közé tartozott, de az utóbbi időkben az Economics of Consumption művelése az Egyesült Államokban számottevő

mértékben fellendült. Hoyt előttünk fekvő könyve is, bár címe tiszta szociológiai jelleg látszatát kelti, legalábbis ugyanannyi joggal sorolható a fogyasztás gazdaságtanához, mint a gazdaság-szociológiához. A szerző, aki már évekkal előbb figyelmet keltett az életszínvonalról szóló munkájával,¹ új művében azt a kérdést veti fel, hogy a gazdaságtan — persze a jelzett szintetikus értelemben — mennyiben nyújthat magyarázatot a fogyasztó választására. Erre a főkérdésre a választás motívumainak, a piaci összefüggéseknek, a fogyasztás mérésének és a szükségletkielégítés maximalizálásának beható elemzésével keres választ. Könyve ennek megfelelően négy részre oszlik.

Az I. rész (Fogyasztás és választás, I—V. fejezet) főleg a választás lélektani alapjainak tisztázására irányult, tényleg azonban a kulturális antropológiára is igen nagy súlyt helyez. Ebben a tekintetben elsősorban Marett felfogását tükrözi vissza,² amennyiben két elsődleges kulturális érdektípuson, az érzékelő érdeken (lényegében az ön- és faj fenntartási ösztön) és a társas ösztönön kívül négy másodlagos érdektípust különböztet meg, úgymint az intellektuális, a technikai, az esztétikai és a vallásos-metafizikai (empathetic) érdektípust. Itt azonban szerzőn kissé egyoldalú szociológiai materializmusról tesz tanúságot, amidőn azt hangoztatja, hogy mind a négy érdekszféra egyformán szoros összefüggésben áll a gazdaságtannal, holott az a felfogás helytálló, hogy a technika áll a gazdasággal a legközvetlenebb kapcsolatban. Az alapvető kulturális érdekkörök vázolása után a társadalmi elismerés iránti vágy fogyasztást serkentő hatásának színes ismertetésére kerül sor, majd — Denison nyomán³ — az amerikai író rámutat arra, hogy a civilizációk emocionális alapon nyugszanak, ami előítéleteket teremt idegen kultúrákkal szemben. Már pedig ezen előítéletek leküzdése valóban kívánatosnak látszik, mert ezek számos vonatkozásban útját állják annak, hogy a különböző kultúrák termékenyítőleg hassanak egymásra.

¹ Lásd Elizabeth Ellis Hoyt: *The consumption of Wealth*, New-York 1928. Jellemző az érdeklődésre, amely az északamerikai Unióban a fogyasztás problémái iránt megnyilvánult, hogy úgy Hoyt ezen könyvének, mint Hazel Kyrk hasonló tárgyú munkájának (*A Theory of Consumption*, Boston, 1923) minden példánya elkelt.

² Lásd Marett R. R.: *Head, Heart and Hands in Humán Evolution*, New-York, 1935.

³ Lásd Denison H.: *Emotion as the Basis of Civilisation*, New-York, 1928.

A II. rész (Fogyasztás és piaci gazdaság) a mű legátfogóbb része (VI—XIX. fejezet), amely tömör fejezetekben foglalkozik a liberális (szabad) piaci gazdaság, a monopólium, az állami beavatkozás, a konjunktúra-mozgalmak és a szövetkezetek fogyasztási vonatkozásaival. Már most a liberális gazdasági rend egyik alapvető tétele a fogyasztó szuverenitása. A fogyasztó gazdasági szerepét a választó honpolgár politikai szerepéhez szokás hasonlítani. Ez a hasonlat a demokrácia mechanizmusa szempontjából a fogyasztó javára üt ki, mert míg a politikai választásokra csak többéves ciklusokban kerül sor, addig a fogyasztó vásárlásaival naponta szavaz a piacon és ily módon dönt a kereskedők és termelők sorsa felett. A gazdasági szabadság rendszere mellett tehát a fogyasztók egyenesen az eszményi athéni demokráciát valószínűsítanák meg, ha a kellő szakértelemmel rendelkeznének. Sajnos, köztudomású, hogy a fogyasztó a gazdasági élet legjamborabb alanya, mert komoly szakértelemre már csak a fogyasztási cikkek óriási száma miatt sem tehet szert. A fogyasztó szabadsága mindössze annyit jelent, hogy a liberalizmus a társadalmi erők «szabad» játékára bizza a fogyasztók választásának determinálását. E meghatározó tényezők közül pedig a gazdasági a vezető tényező, mert a piaci gazdaságban a fogyasztókat a magánvállalkozók irányítják, akik az emberi gyengeségeket szabadon kihasználhatják nyereségszerzés céljaira. A magánkapitalizmusnak eszerint kétségtelenül vannak jelentős hátrányai a fogyasztás szempontjából, de vannak nagy előnyei is, mert — tisztán az anyagi javak mennyiségét nézve — mégis csak ez a rend bizonyult valamennyi közül a legtermelékenyebbnek. Ez a tétel azonban csak a szabad piaci gazdaságra érvényes, mert csak a szabad verseny biztosítja viszonylag a legtöbb és a legolcsóbb árut a fogyasztó számára. Minél inkább korlátozzák a verseny szabadságát a monopolisztikus nagyvállalatok, annál inkább háttérbe szorulnak a piaci gazdaság előnyei és annál inkább jogosulttá válik az állami beavatkozás. De nézzük, hogy Hoyt milyen álláspontot foglal el ezekben a kérdésekben. Távol áll az «amerikai rendszertől*», a színtiszta liberalizmustól és egészében véve a józan középúton halad. A verseny rendszerét a fogyasztó szuverenitása érdekében a javak és szolgálatok nagy többségére vonatkozólag fenn kívánja tartani és a kormányzati tényezők tevékenységét a szolgálatok azon csoportjaira akarja korlátozni, ahol a verseny rendszere nem működik kielégítően (üdülés, egyes esztétikai és szellemi szolgálatok).

A II. rész gazdag tartalmából kiemeljük még a reklámra

és a szervezett eladásra, a standardizálásra, a fogyasztói szervezetekre és a szabadalomra vonatkozó fejtegetéseket. A reklámról és szervezett eladásról szóló VIII. fejezet tárgyalja azt a problémakört, amelyet a magunk részéről a fogyasztók «liberális irányításának» szeretnénk nevezni. Ebben a tekintetben legfeljebb azt a kifogást emelhetjük, hogy a szerző a bolsevizmussal kapcsolatban nem hangsúlyozza ki eléggé azt a körülményt, hogy a magángazdasági reklám helyébe a kollektív reklám lép. Ami a szabványosítást illeti, azt Hoyt is fontosnak tartja, mert számos fogyasztási jószágnál tájékoztathatja a vevőt az áru minőségéről, de nem fűz olyan vérmes reményeket ehhez az eljáráshoz, mint pl. Schlink és Stuart Chase. A standardizálás kérdése egyébként összefügg a fogyasztói szervezetek működésével, hiszen a Shlink által megszervezett Consumers Research saját laboratóriumokat tart fenn és a fogyasztási javakat három-három minőségi és költségosztályba sorolja. Ez a többfokú szabványosítás, amely a többfokú védjegyek bevezetésére irányul, meglehetősen nyers, viszont megértése nem igényel szakismereteket és jó szolgáltatásokat tehet a fogyasztóknak, akiket évi 3 dollár tagdíj ellenében kézikönyvekben tájékoztat a szóbanforgó Washingtonban székelő intézet. Egy másik említésreméltó szervezet a Consumers Union, amely azonban szoros kapcsolatokat tart fenn a szervezett munkássággal. A túlnyomórészt fogyasztói jelleggel bíró intézményeken kívül egyes szakegyesületek és tanügyi intézetek is fejtenek ki működést a fogyasztó érdekében. Előbbiek közül a legnevezetesebb az American Medical Association tevékenysége, míg az utóbbiak közül az American Economics Association szerepe említésreméltó. Ez az egyesület, amelynek tagjai sorában a háztartástan tanerőin kívül az üzleti szakértők is résztvesznek, már részben termelői érdekek szolgálatában is áll. Nézzük végül röviden a szabadalmi rendszer körül felmerült vitát. Az Északamerikai Unióban nemcsak szocialista, hanem liberális írók is gyakran kifogásolják, hogy e rendszer előnyeit elsősorban a nagyvállalatok élvezik, amelyek üzleti érdekből gyakran meg is akadályozzák az új találmányok gyors kiaknázását. Szerzőnk megelégszik azzal, hogy rámutasson azokra a hátrányokra, amelyek az ilyen eljárásokból a fogyasztókra hárulnak. Ez érthető is, mert itt nehéz feladattal állunk szemben. A szabadalom monopolisztikus jellege ugyanis nem vonható kétségbe, viszont alighanem nagyobb a szabadalmi jog találmányokat serkentő hatása, mint az a gazdasági kár, amely egyes szabadalmak visszatartásából ered. A III. rész, amely a «Fogyasztás és mérése» (XX—XXVII.

fejezet) cím alatt a fogyasztást, az életszínvonalat és a kereslet rugalmasságát világítja meg, főként statisztikai szempontból, a világ fogyasztásától eltekintve — kizárólag az amerikai viszonyok jellemzésére szorítkozik, amelyeknek Hoyt egyik legalaposabb ismerője.

A mű záróköve a IV. rész, amely a szükségletkielégítés amerikai maximalizálásának lehetőségeit mérlegeli. Ebben a tekintetben a szerző a kormányra a fogyasztó nevelésének és a szabadidő kihasználásának szabályozását akarja rábízni, míg az új érdektípusok (szükségletek) kultiválását elsősorban mégis csak az egyének számára kívánja fenntartani. Viszont a munka utolsó része nézetünk szerint nem méltányolja kellőképpen a fakultatív fogyasztási tervek jelentőségét.

A fogyasztás gazdaságtana és gazdaságszociológiája annyira sokoldalú problémakört ölel fel, hogy a különféle alkatelemek szintézise rendszerint nem sikerül minden vonatkozásban. Ez áll Hoyt Elisabeth könyvére is. Viszont ez a nagy szakképzettséggel, élvezetesen megírt munka rendkívül sok oldalról világítja meg a fogyasztás bonyolult kérdéseit, úgyhogy a szakirodalom legértékesebb termékei közé sorolható.

ifj. Boér Elek.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

BUDAPESTI SZEMLE. 1939 okt.-nov.

Vladár Gábor: *Tudományos munka-e a jogszabály-előkészítés?*

Hogyan érlelődik, alakul, ölt formát a törvény és egyéb jogszabály, erről a valóban szociológiai érdekű folyamatról ad számot kitűnő jogtudósunk ebben a kis tanulmányában. A kérdést ugyan nem társadalomtudományi szemszögből állítja be, hanem azt a tudomány tani problémát kívánja eldönteni, hogy a jogszabályalkotás méltó-e arra, hogy tudományos munkának tekintessék. A kérdésre természetesen igenlő választ ad s ahogyan ezt az álláspontját megokolja, abban értékes tanulságot nyer a társadalomtudományi érdeklődésű olvasó is. A szerző abból indul ki, hogy a jogszabályalkotás érdemben nem a törvényhozó s más döntő faktor, hanem az előkészítő és szövegező, kodifikáló egyén munkája. A szerkesztési munkát egy előkészítési műveletnek kell megelőznie, vagyis egy társadalmi analízisnek, amely a kérdés ter-

mészete szerint igen sokoldalú lehet. Adatgyűjtés, nem egyszer statisztikai, közgazdasági, sőt föld- és néprajzi vizsgálódások, a társadalmi összefüggések oknyomozó megállapítása, egyszerűen a szabályozni kívánt jelenségkomplexumnak teljes társadalmi beágyazottságát megvilágító előtanulmány előzi meg a voltaképeni kodifikáló munkát. Ezeknek elvégzésében a jogásznak «idegen» tudományterületekre kell merészkednie, különösen akkor, ha a szabályozni kívánt társadalmi élet jelenségek szociológiai feldolgozása még nem történt meg, vagy nem tekinthető befejezettnek, íme a társadalomtudományok kapcsolatainak szorosabb és főleg termékenyebb, céltudatosabb figyelembevételére irányuló intés a gyakorlati szempontú jogtudós részéről, ki e tanulmányában is hangsúlyozza a jogtudomány életközelségének fontosságát.

A jogszabályalkotónak tehát teljes társadalmi tájékozottsággal kell bírnia, mert nélkül nem mérheti le a tervezett intézkedések helyes megokoltságát s nem veheti számba azok sokirányú kihatásait. A jó törvényelőkészítő munka számotvet a nemzet szellemi és lelki világával, mert csak így remélheti a jogszabály életképességét és hatékony voltát.

A jogszabályhoz való alkalmazkodás akarati folyamat, vigyázni kell tehát, hogy ne kerüljön a jogszabály ellentétbe a népszellem irányával. Nálunk már Szent István óta kialakul a magyar jogfelfogás államrendszerünk közjogi jellegében, a vérségi elvben, amely még birtokrendszerünket is elütővé tette mind a germán, mind a nyugati államokban kritikátlanul átvett, nálunk azonban inkább csak a hézagokat kitöltő római jogtól. A helyes jogszabálynak összhangban kell lennie a kor erkölcsi felfogásával is. Az erkölccsel összeütköző jog államok sorsát pecsételheti meg. így a talmudi jog a mások iránti magatartás megítélésének kettős mértéke miatt, a bolsevizmus rendje a történeti eszmények és intézmények tagadása miatt nem tekinthetők igazi jogrendnek. Válságos időkben fokozott gondot kell fordítani a jogalkotás erkölcsi helyességére. A törvényalkotónak tehát a nemzeti és általában az emberi értékrenddel teljes harmóniába kell hoznia a szabályozni kívánt életfolyamatok megítélésének elveit, ami szintetikus társadalompolitikai, sőt bölcséleti munka.

Tanulmánya utolsó részében a törvényelőkészítő lelkében kialakult jogszabály formábaöntését, tehát a szerkesztést tárgyalja a szerző.

Sz. Gy.